

Інтелігент

Леонід Скрипник

Екранізований роман

До читача

Уявіть собі, дорогий читачу, що ви сидите в кінотеатрі. Сподіваюсь, ви любите кіно. – Перед вашими очима – екран, сторони якого мають відношення три на чотири (фатальні цифри екрану, аналогія 17½ аршинам діаметру циркової арени). Ззовні екрану – чорна порожнеча. Світу нема.

Шматок життя людини, розміром, приблизно, в 35 років, – тихих, бурхливих, легких, як ранішній вітер, і божевільних, як нічний гураган, болізних і радісних, молодих і дорослих – 35 років життя мого дорогого героя пройдуть перед вашими очима в швидкотекучій зміні "монтажних шматків", що витягли з цього життя всю суть, все, що було яскравого й значного в ньому для самого героя і цікавого й важливого для тих, що жили круг його. Себто – і для вас. Бо мій герой живе серед вас, а часто – і в середині вас.

Великі труднощі для мене – добрати слів остільки вразливих, щоб навіть вашу нетреновану зорову фантазію примусити цими словами побачити те, що відбувається на екрані. В сполуках літер на сторінці книги зумійте побачити живого – ні, не живого, але зфотографованого, плисковатого й безбарвного, мовчазного і тому – більш, ніж живого, більш, ніж у житті людині можна, чутного – мого героя.

Завдання ускладнюється тим, що з усього життя його зроблено витяг – небагато насичених крапель. 35 років життя мого героя пройдуть перед вашими очима за якихнебудь три години.

Тому – будьте уважні, сконцентровані й жадібні до усвідомлення кожного "кадру" і будьте ощадливі й пильно піклуйтеся про дбайливу схорону в непевній вашій пам'яті кожного кадру аж до кінця картини.

В крайнім разі, в тих місцях, де надто трудно буде вашій нетренованій зоровій фантазії побачити мого героя в одноманітних сполуках чорних літер на білому папері, – звертайтеся до мене. Я, автор і ваш друг, я весь час – поруч із вами. Я буду для вас тим тлумачем, що завжди присутній в кожному японському кіно. З увагою слухайте й мене, хоч я й говоритиму тільки пошепки, на вухо, дрібним шрифтом.

Написи ви, звичайно, помітите, бо їх надруковано великими літерами.

Світло погасло. З віконця своєї комірочки механік беззвучно стрільнув синьовато-зеленим фантастичним конусом прозорого проміння. Конус став у повітрі над вашою головою й затремтів дрібним безперервним тремтінням. Заграла та перша – байдуже, що саме. Там, де вона гратиме щось цілком повне, я вам скажу про це... З'явився перший напис...

- Ось що!.. Після картини, а можливо й раніш, ви напевне захочете дізнатись, як я, автор, ставлюся до мого героя. Люблю я його, ненавиджу чи відчуваю презирство до нього?

Колись любив. Колись, у далекій моїй молодості, коли перше прийшов я до мого героя з цілком іншого оточення, я поважав його за вищий зразок людини. Великі зусилля поклав я, намагаючися стати подібним до нього. А ще раніш, на віддаленні, яке мені, хлопчикові, здавалося непереможним, я всяку людину, що носила пенсне й комірець, щиро вважав за істоту не нашої, вищої, категорії, за надлюдину майже...

Багато років вже я сам ношу і комірець, і пенсне...

Картина починається!..

Пролог

Осінь Вечір. Велике місто.

Мокро, мжичить, блищать від вечірніх вогнів тротуари й брук.

На візникові їдуть мужчина й жінчина.

З першого погляду видно, що це – подружжя. Зверніть увагу на їх відношення один до одного: на оце... "ніяке" відношення. Обидва кволо, скучно розглядають вулицю. Вулиця, вогні, торохкотіння візника... І його сусідка, і її сусід, – все це так давно, так щоденно знайоме. Заждіть но, доки вони проїдуть... Подивіться уважно на руку мужчини, що обіймає талію жінки. Як мертво, безсило й непотрібно лежить оця звикла рука. І як нерухомо, як байдуже розслаблена оця звикла талія... Так, це, безперечно, вже старе подружжя... Правда, коли вони їхали повз вуличний ліхтар, ви могли помітити, що мужчині років 35, а жінці – не більш, як 27.

Величезна, круглява, безглузда, з претенсією на художність, афіша. На ній досить роздягнена особа, в небаченому костюмі, застигла в прекрасній позі: нога значно вище голови. З афіші лізуть в очі слова великими літерами:

!!!ГВОЗДЬ СЕЗОНУ!!!!

НАЙПІКАНТНІШИЙ ФАРС!!

ПІДВ'ЯЗКИ ПАСТУШКИ!!!!

НЕЗРІВНЯНА ДІВА!!!

В партері другосортного театру мужчина з дамою сідають на свої місця. Вони зодягнені по моді початку 90-их років минулого століття. Обое вже більш жваві, вітаються з знайомими й розглядають публіку. Дама, звичайно, з льорнетом.

Тут, на людях, вони не так щиро байдужі, як це було на візникові, що сидів спиною, та й взагалі – не є людина. Адже обидва вони – інтелігенти й добре виховані. Тому ввічливістю просякнуті їх взаємовідносини, тільки в очах, коли добре роздивитися, можна помітити байдужість, непорушну, сталу, як болото в холодну осінню ніч. Скука ще не здала позицій сподіванці специфічної розваги, надії на лоскотання зів'ялих емоцій.

В театрі гасне світло. Музиканти в оркестрі совісно й старанно заграли увертюру.

Совісно й старанно почали виконувати свою місію – утворювати бадьорий, веселий настрій, підвищувати тонус життя, перетворювати песимістів на оптимістів, повертати сили тим, що втомилися від безглуздої роботи чи навіть, від байдикування... О, могутній, благотворний вплив мистецтва! На протязі всього прологу ви переконуватиметесь у цій могутності не раз.

Божественна діва

Декорації сцени своїм стилем подібні до "фонів" провінційних фотографів. Файно спираючись широким сідалищем на картонні руїни й кокетуючи, поставивши одну ніжку на шматок йонійської колони з пап'є-маше, на сцені – божественна діва. На ній щось подібне до гусарських райтуз, обрізаних вище колін понад підв'язками. На її збитій куафюрі – шляпка-тиролька з качиним пером. Матроська сорочка має виріз, що переходить межі можливого. На ногах – лапті. Через плече на шовковій стрічці атласне саше, що відіграє роль пастушкової торби. В руках довга тоненька паличка, увінчана тірсом.

Таким чином, ви можете переконатися, що перед вами безперечно пастушка, невинна й наївна пасторальна героїня, що її підв'язка зробилася імпульсом до утворення мистецького твору, який матиме таке безсумнівне значення для мого героя. Уважно дивіться на екран, коли це вам подобається.

Діва має тіла в зайвій кількості. Діва співає. Запливлими й безбожно окресленими чорною й синьою фарбами чарівними очима вона намагається кидати в публіку стріли й блискавки кокетування й грайливости. Іноді, з невідомих причин, діва задьористо здригує одною ногою, а потім пристукує другою. Від цього численні округлості чарівного дівиного тіла тремтять і дрижать, як вершковий крем.

Ви не чуєте, що саме вона співає... Доводиться дякувати кіно. Але ви можете спостерігати вплив мистецтва, демонстрацію чого я вам обіцяв. Режисер вам покаже цілу низку найрізноманітніших глядачів, і ви переконаєтесь, що правду кажуть буржуазні теоретики мистецтва, коли стверджують понадклясовість справжнього мистецтва. Мистецтво діви (очевидно, справжнє) виливає однаково – від гальорки до першого ряду партера включно...

На гальорці

Дрібний маленький чинуша із застарілим гемороїдом. На обличчі уважність – звична, напружена, та сама, що кожного дня він її демонструє кожному начальникові. В природній реакції від того, що чує, зм'якли і слиняво розпустилися губи. Місця особливо вдалі спричиняють солодкі усмішки цих губ. Усмішки ховаються, ледве з'явившись, і – кожного разу – швидкі похливі погляди в усі боки: як би не примітив хто...

Як бачите, я казав правду. Я завжди кажу правду. Я навмисне звернув вашу увагу на цього чинушу, на оцю "приказну строку", душа якого давно вкрилася цвіллю й затягнулася павутинням, як і плоди творчості цілих поколінь його предків, що лежать мирно (плоди, звичайно) на полицях повітових, губернських і навіть столичних архівів. І в цю душу, запорошену й заткану павутинням, мистецтво діви вривається, як яскравий

промінь, як свіжий вітер, насичений ароматами полів Аркадії щасливої, де безперечно повинна мешкати чиста пастушка в підв'язках.

Тут же молодець із "краснорядців". Типовий мужчина, лютий і бравий гармоніста, гроза жіночих сердець на весь квартал. Його увага почасти на сцені, почасти – праворуч.

Маєте примітивніший екземпляр. Дівине перегострене мистецтво приймається ним у спрощеному вигляді, так би мовити – в популяризованому. Зважаючи на те, що праворуч од нього, як ви зараз побачите, теж міститься джерело впливу, не менш популярне та спрощене: то цей розподіл уваги не позбавляє справедливості мого твердження.

Праворуч від прикажчика дівчина років 17-ти. В хустинці. Дівчині явно ніяково, – нема куди подіти ні рук, ні очей.

Мистецтво іноді впливає отаким чином, примушуючи ніяковіти примітивні й неспокушені натури...

Юнак років 16-ти. Вигляд дуже непевний, – не інакше, як гімназист, який тижнів зо два складав п'яточки від сніданків і сьогодні потайки переодягся у товариша в цивільне. Обличчя з нездоровими кільцями попід мутними очима безперечно свідчить про глибоку підлеглисть милого юнака загальновідомому гріхові молодости. Юнак жалібно, всією істотою, дивиться на сцену.

Жадне слово, що злітає з дівиних уст, не проходить безслідно, – все зберігається, все складається в його юній душі, як дорогоцінні перлини в скриньці красуні, як перлини мудрости в розумі прозеліту науки... Юнак жадібно проковтує все, що відбувається на сцені, жадає, горзається, соромиться... Його душа так само молода, як і душа дівчини в хустинці. Вона так само чиста, хоч деяке знайомство із життям уже має – платонічне, принципове. У нього лише міцніша жадібність до життя, до виявлення себе самого ззовні, та до знання. Як і в його праотців – Адама та Єви – в нього змагання "стати, як бог"... – І величезна міць прекрасного мистецтва безсумнівно допоможе йому. Я, автор, що створив його не тільки "по образу й подобию" своєму (бо я ж не бог), але й по вашому, мій любий читачу, я ручуся, що після пісеньок божественної діви, повних натяків на таку чудову розкіш найпотайніших чар і насолод, – ця довічна жадоба божеського знання перейде в стадію здійснення. Юнак, починаючи з завтрього, знову буде економити п'ятаки на сніданках і – через двадцять днів, пізно ввечері велика тайна відкриється йому...

В льожі

За оксамитовим бар'єром сидять мужчина з дамою. Камінна манишка, чавунної тривалости комірець, – це в нього. Напудрені плечі, що сяють снігом та виблискують мінливим блиском теплої перлини, – це в неї.

Поперше – даму й мужчину видно з партеру та інших лож. Подруге – люди вони цілком *somme il faut*, пристойні, культурні. Але в швидких поглядах мужчины на даму та в затаєному блисків її чудових очей, – які не є панцероподібні – явні ознаки їх доброго виховання, можна побачити, що творчість діви знайшла широкий шлях до їхніх

підготованих сердець.

В тій самій льожі, далі в глибину, у темряві, – ще одна парочка. Дамі років з п'ятнадцять тому було точнісінько тридцять. Зараз їй – років із тридцять п'ять. Він – юний хлищ, затягнений у вузенький фрак. Кінці комірця глибоко врізалися в трухляві щоки. І чоло, і підборіддя – назад. Дегенерат.

Давно відомо, що жерці мистецтва дуже часто притягають до себе особисто ті симпатії, які вони своїм служінням створюють у серцях людей відносно самого мистецтва, що його вони, так би сказати, обслуговують... Ви знаєте, як часто іронізують над успіхом артисток у мужчин або артистів у жінок. Іронізування це є лише прикрий доказ занепаду моралі. Хоч би й у данім разі: юнак є безсумнівно щирий аматор мистецтва. Мистецтво є річ не матеріальна й тому недоторкана. Потяг до його, як і всякий потяг, прагне до тісного контакту, до цілком реального відчуття укоханого предмету. Отже, чудовий провідник укоханого мистецтва – божественна діва – володіє аж надто сутоматеріальними контактними ресурсами. Тому й робиться прекрасним "фокусом", точкою збігу й конкретизації рухів серця благородного юнака. – Тим більш, що поруч – контраст. Юнакова дама (очевидно, й його господарка) – суха, як тараня.

В партері

Вилискує, сяє купецька окладиста фізіономія. Купець – людина експансивна й сердечна. Щохвилини звертається до своєї половини, шукаючи "співпереживань".

"Супружниця", як ніжна медуза, як холодець із телячих ніжок, розпливлася в лагідному кріслі. Совісний товстий шовк її сукні та міцні ручки крісла забезпечують її та сусідів від дальшого розлиття.

Увага до виразів їх облич. У нього – захоплення: "Їдять тя мухи з комарями". Почуття, що відбиваються на милому обличчі дружини, звичайно, ніжніші й більш жіночі: наче п'ятки лоскочуть. – Ото ж у тому й чудесність мистецтва, що до кожного серця воно вибирає окремий шлях, що в кожній людині влада його виявляється різно, а саме – індивідуально!

В першій ряді виблискує лисий череп превосходительної руїни. У руїні настроїв чудовий. Руїна доброзичлива й слинява. Губи висять.

В першій ряді виблискує лисий череп ще одної превосходительної руїни. У руїні настроїв паскудний. Руїна жовчна й мізантропічна. Губи провалилися в рот.

Здається, я сказав неправду. Два хороших дідки, однакового соціального походження й положення, чинів і орденів, – і раптом от така одміна а реакціях. – Але згадайте, що я сказав: індивідуально! Доброзичливий дідок ввесь у минулому. Після сорокового року життя він звернув на той чудовий шлях – назад до дитинства, який справедлива доля заздальгідь забезпечує кожному, хто "з молоду був молодим"... Його ж товариш, на жаль, і досі не згоджується з мудрістю долі. Давно позбавлений усіх можливостей жувати й перетравлювати, хоч будь-як, солодощі життя, – він уперто намагається цього... Неприємно, звичайно.

Але годі блукати по театру. Вернімося до наших основних героїв – старого подружжя – 35 і 27 років...

Чоловік і дружина. Культурно стримані. Сидять один до одного помітно ближче. Рука чоловіка зникла десь у зборках сукні жінки.

Ви бачите їхні очі. Культурно стримане враження, цілком, однак, наявне. В їх поглядах – порозуміння, спогади і навіть – обіцянки. – Мене обходить, що їх потягла один до одного та технічна умова, за якою вона для нього в цей момент є єдина можлива жінка, а він для неї – єдиний приступний чоловік. Ви побачите далі, що для мого роману це жадного значення не має.

Повний екран рук. Жваві оплески.

Діва виразно вклоняється на всі боки.

О, божественна! Як не зацікавитися нам – із ким ти вечерятимеш? Кого щасливого ще більш ошчасливиш в солодкому тет-а-теті підфарбленими блискавками своїх божественних очей? Кому принесеш у щирій дарунок своє надмірно ароматне тіло?.. Я пробую перебирати кандидатів... Юнак з гальорки? – Ні... Себто, якби він випадково потрапив до тебе, то ти, звичайно, оцінила б його майже незайману свіжість... Другий юнак із льожі – собі не належить. Йому – все наше співчуття: мадам подібна до тараньки – натура дуже чула до мистецтва... Молодець з гальорки, чиновник, купець, крахмальний добродій у льожі... – не те! Вони всі не будуть самотні. Навіть чинуша забуде на сьогодні гемороїд. А молодець – той безперечно зірве квітку першого кохання... Що є на світі ніжнішого, чудеснішого й ароматнішого, як перше дівоче соромливе кохання?.. Дідки... Один із них, той самий, що "змолоду був молодим", він на кінець спектаклю, зовсім – як дитинка, заснув... Божественна! – таким чином твої чари – другому дідкові... Добре, що режисер мало цікавивсь кінцем твого вечора.

Подружжя знову на візникові. Сидять, щільно притулившись одно до одного.

Дивіться но, яка жива його рука, що обіймає її талію! Яка жива й напружена ця звикла талія!..

У вестибюлі ресторану чоловік допомагає жінці роздягнутися. Знімаючи пальто, він обома руками проводить по голих плечах жінки. Плечі стримано здригаються. Чоловік вклоняється до жінки й напівзапитуючи, напівстверджуючи, щось каже. Дружина схилила голову.

Колись, у той солодкий, хвилюючий єдиний мент, коли її нинішній чоловік запитав її, чи годна вона віддати йому в довічне користування руку й серце, вона, схвильована, солодко передбачаючи не зовсім невідоме майбутнє, сказала своє "так" оттаким саме жестом...

"Окремий кабінет"

Типова установа. Стіл, два стільці, канапка, продавлена безліччю пар. Піяніно архівної цінності. Велике трюмо дає відбитки предметів видимого світу крізь вуаль із сотень написів діамантовими обручками.

Люди до старости зберігають у собі рештки юнацької вдачі, лише змінюється техніка: в шістнадцять років ми вирізуємо ймення дами на дереві або на садовій лавці, а потім, старші, – видряпуємо діамантом обручки в окремій кабінеті на трюмо...

Чоловік з жінкою сидять на продавленій канапці. Чесно поводять себе, як закохані.

Чаркуються, п'ють. В поглядах – розуміння, спогади і навіть обіцянки... Чоловік нахилився до жінки, запитав її про щось з виглядом знаменно-веселим. Вона, кокетуючи, радісно згоджується.

Колись, у перші дні їхнього одруження, вони інколи вже бували в окремих кабінетах. Для неї в цьому була романтика забороненого: "окремий кабінет"... В нього, що звик до іншої компанії по таких місцях, – в цьому була особлива пікантність: з власною дружиною... в окремім кабінеті... Зараз обидва згадали, що в перший такий раз вона заявила вимогу: все мусить бути так, "як заведено". Вони пили вино, шампанське... Після шампанського він звелів льокаю "не турбувати"... Як "заведено"... І зараз чоловік запитав у жінки згоди на замовлення шампанського.

Як і тоді, ресторанну музику чути з загальної залі, і її звуки енергійно підтримують театральні враження.

Шампанське подано, воно мерзне в цеберці з льодом, іскриться в блискучих келихах. Супруги цокаються, п'ють. Ніжний, довгий поцілунок, який обірвано з мовчазною обіцянкою... "Як заведено".

Однакова думка майнула в обох. Обидва одночасно, миттю, оглянулися навкруги... Романтика романтикою, але ж вдома це робити зручніше. Окремий кабінет – це білуак, або "шалаш"... Рай комфортабельний – це краще, аніж просто рай.

Мужчина подзвонив льокаю. Пильно перевірів рахунок. Пильно перевірів решту, що дав льокай. Під руку з дружиною пішли... Льокай рухує гроші, і на обличчі написано, що "на чай" дано малувато.

Він гадав, що це любовники... Навіть у такому ідеальному випадкові, як оцей, все ж є відміна поміж любовниками чи молодожонами і старим подружжям...

Дома, в спальні. Милування стає одвертішим. Чоловік допомагає дружині роздягатися і робить це з майже тим самим смаком, як колись. Екран поступово темнішає... Темрява...

Режисер, звичайно, до речі зробив тут затемнення... Велика тайна, що чиниться зараз у спальні подружжя, аж надто відома всім вам. А показувати речі відомі, старі й зрозумілі – не художньо...

На екрані темрява. В цій темряві чиниться велика тайна... Пам'ятайте про це... Одна, дві, п'ять хвилин.

Користуючись з нагоди, я хочу попросити вас, мій любий читачу, вибачити мене за отакий довжелезний вступ до мого роману, який починається власне лише оце зараз...

Ми знаємо, що на гною зростають чудесні квіти. Також гній є ґрунтом для тих ласощів, як скажімо, шампінйон... Проте мій герой – є швидше квітка, ніж шампінйон... Ну, так ось, – не міг же я примусити його виростати з повітря, ви б не повірили. Я дав йому прекрасний ґрунт: м'який, плодючий, ароматний, ніжний і теплий гній...

З темряви поступово виповзають контури великих літер...

Читайте.

ЧАСТИНА ПЕРША. Інтелігент зачатий

Народження Інтелігента

Сьома година. Мирно вистукує секунди маятник.

Молоточок мирно й безстрасно вдарив сім раз...

Почалось...

Йдуть години за годинами. Мирно вистукує секунди спокійний маятник... Нова людина народжується до життя. Ще несвідома й бездіяльна - вона вже причина страждання других людей. Дивіться.

Муки матері...

Обличчя матері на подушках. Голова кидається, як у корчах, на всі боки в нестерпних муках.

Лікар стоїть біля ліжка. Він професійно солідний, товстий, цілком певний себе. Ріденьке волосся акуратно зализане.

Багато разів вже бачив цей пузатий літній мужчина з'явлення нового життя. Давно вже це з'явлення згубило для нього всякий елемент значности. "Акт дітонародження" - що може бути звичайнішого?

- А може й справді так?..

В сусідній кімнаті батько схвильований, збурений, розкуйовджений, нервово бігає з кутка в куток.

Ви бачите, як він одночасно і намагається і чути, і не слухати того, що діється отам, за дверима, в тій кімнаті, що так багато років була знайомою і звичайнісінькою собі спальнею, а зараз зробилася раптом повною якогось нового змісту, таємничого й навіть моторошного...

Години йдуть за годинами. Маятник мирно й спокійно лічить секунди життя.

Голова матері, мов у корчах кидається на подушках в нестерпних муках.

Обличчя лікаря професійно спокійне.

Постать батька невпинно бігає по сусідній кімнаті.

Муки батька

Години йдуть за годинами. Маятник мирно й байдуже відбиває секунди за секундами.

Батько, наче замкнений у кімнаті, безглуздо бігає з кутка в куток. Кинувся до фотеля в повній знеможі, але в той же час схоплюється. І знову - з кутка в куток. Здригує й завмирає при кожному звуці з сусідньої кімнати.

Читач-мужчина зрозуміє його. Мужчина, створений для діяльності, не знає катування, гіршого, ніж бездіяльність... Аджеж треба щось зробити, втрутитися в цей жах! - Драма. Нічого, розумієте? нічого зробити не можна... І оці дикі, звірячі, несамовиті крики...

Обличчя жінки. Брутальне, шалене страждання.

Лікар потроху починає хвилюватися.

"Випадок" виходить тяжчий, ніж здавалося. Справа тут не в стражданні, ясна річ, – його лікар не бачить, воно природнє, – але він починає професійно турбуватися.

Батько, почувши зойк, вже надто божевільний, стоїть розгублений, безтямний і безглуздо дивиться на стіни. В кутку – образ. Зненацька батько підходить до кутка, хоче стати навколішки... Знову крик, – батько схопився, з розпачем махнув рукою і знову забігав з кутка в куток...

Муки лікаря

Обличчя лікаря блищить, спітніло. Зализане рідесеньке волосся розкуйовджене.

Втрачено значну частину солідності. Страждає професійна певність у собі. Зачеплено врешті самолюбство.

Години йдуть за годинами. Маятник мирно й невпинно вистукує секунди, з яких ці години складаються.

Обличчя лікаря стає щораз більш тривожне.

Змучене обличчя матері, – вона знесилена...

Лікар дивиться на годинника...

Маятник мирно й спокійно відстукує секунди.

Стрілки на цифербляті показують шосту годину.

Лікар кудись нахилився, підводиться з щипцями в руках. Підійшла фельдшериця. Її обличчя втомлене, але байдуже.

Вона одна не брала жадної участі в подіях. Вона вартує по годинах. Цих годин за її життя було так багато, що якби вона дозволила собі "переживати" їх, вона давно була б позбавлена можливості заробляти... Вона, що все своє життя присутня при народженнях, спокійна, як могильник...

Муки народженого.

Мирно й спокійно лічить секунди невтомний маятник.

Тепер він лічить секунди життя нової людини – мого героя.

На обличчі матері на подушках – знемога й знесилля. Крізь них ледве пробивається слабенька, безконечно блаженна усмішка.

Читачу мій – жінчино! Це – тільки ви зрозумієте. Я, мужчина, розказати про це не можу. Та й навіщо? Кому?

Обличчя лікаря знов спокійне, солідне, професійне. Солідно прилизує волосся. Спокійно протирає пенсне. Усміхається професійно-задоволено. Щось самовпевнено говорить батькові.

Батько, мабуть, не чує. Він ще не зовсім отямився. Його очі розгублено перебігають від лікаря до жінки, від неї до фельдшериці, що спокійно й діловито порається з дитиною.

Йому ніяково від усього. Крики, що так раптом спинилися, звучать в його вухах. Він надто настраждався, втомивсь. Знайома, до дрібниць знана кімната, надто вже швидко загубила страшну таємничість, але й не була колишньою. Щось нове трапилося, і це нове в його свідомість ще не вклалося.

Фельдшериця закінчила купання дитини. Немовлятко загорнуто в біло-сніжний ковертик, що давно вже на нього очікував. Маленький пакуночок підносять до батька. Батько дивиться досить безтямно. Фельдшериця усміхається, подає йому пакуночок. Батько незграбно бере.

Звичайно, і тут, товаришу мужчино, тільки ви зрозумієте батька, коли вам самому траплялося бути ним. Що робити з власним виробом в отаку хвилину. Я ручуся – не знав ще жаден чоловік, починаючи з Адама. Надзвичайно безглузде становище... Але урочисто!..

Батько догадався. Обличчя стає зворушеним по-новому. Фельдшериця забрала пакуночок і поклала його до матері... Батько сяє й готовий обійняти і перецілувати по черзі всіх присутніх в будь-якому порядку... Підводить очі до стелі і щиро хреститься широким хрестом...

Обличчя немовлятка. Миршаве, в зморшках, нещасне, гірко плаче...Екран темнішає...

Своєрідна річ, мій любий читачу, оцей обов'язковий плач новонароджених. Звичайно, кожен лікар вам з'ясує в усіх подробицях психомоторний механізм цього плачу... Здається також, що річ це є корисна, свідчить про нормальність немовлятка... Лікарі, звичайно не поети. Я теж... Але чомусь не подобається все ж таки мені цей плач. Ви певно вже помітили, що я в своїх примітках до цієї першої події в житті мого героя жадного разу не всміхнувся, жадного разу я не висловив такого задоволення з творчості режисера, як було це кілька разів в пролозі (і буде ще не раз в майбутньому – обіцяю). Річ в тому, що я оптиміст. Але кожного разу, коли я довідуюсь, що нова людина з'явилася у світ, я, не зважаючи на весь мій оптимізм, не посміхаюсь... Проте можливо, що я не роблю цього, дякуючи оптимізму. Скажемо – хоч би і в цім разі...

Мій герой живе. Власне кажучи, покищо ще існує, але вже скоро він спробує жити. Бо картина йде скаженим темпом, намагаючись наздогнати життя.

Інтелігент-немовля

Чийсь указаючий палець мирно й поважно хитається по екрані.

Жест заборони – "не можна"... В данім разі він стосується не до юного Інтелігента, але ж варто все таки пам'ятати про цей жест.

Батько, матір, лікар, дитина. Мати годує Інтелігента. Лікар суворо хитає пальцем. Матері соромно – злегка. Батько досить байдужий. Подививсь на дружину з ледве помітним презирством.

Бідна мати! Тебе позбавлено найчистішої радості – вигодувати свою дитину. Твоїй ніжній сосці позбавлено невинної, але солодкої ласки ніжних губ дитини... Але не сумуйте надто, мій читачу – "Не бува поганого без хорошого". І ніжна мати це хороше так знайде: коли насолода набирає ознак необхідності й обов'язковості, коли вона мусить відбуватися за розкладом на такі й такі години, – вона легко перетворюється в тягар... А театр, концерти, гості?.. Невдобство.

Батько – мужчина грубий, як всякий мужчина. Самець. Йому б хотілося, щоб жінка сама годувала дитину. Начебто для цього потрібний інтелект, культурність, виховання, наче для цього не досить по суті бути просто коровою!...

Один Інтелігент в блаженному незнанні нічого не розуміє, цілком індиферентний... І даремно...

Мамка.

Жінка здорова, разів у зо два більша за матір. Могутні перса намагаються видертися з полону сарафана. На голові кокошник, як водиться. Обличчя добре, спокійне, тупе, як у породистої корови.

Чому це мамки зобов'язані були носити кокошники? Ви не знаєте? – Жаль. Я теж не знаю... Ну, це – а пророс... Річ не в кокошникові, звичайно. Це – так б мовити – нашарування, річ стороння. А перса, себто те якраз, що конче потрібне, їй іманентні. Тому ми будемо поки спокійні.

У лікаря жест ґарантії. Він дивиться на мамку з щирим задоволенням: чудовий екземпляр.

Мати подивляється скося: суміш задоволення й певної заздрости.

Батько розглядає екземпляр теж з величезним задоволенням. На обличчі написано – "однак!"

Зайве підтвердження мужеського троглодитства.

Інтелігент приссавсь до мамчиних грудей. Блаженствує.

Блаженствує на всі заставки, всією істотою. Потопив руки в незаперечливих персах, штовхає, мене і ссе, і смоче.

Благодать, дорогий читачу!..

Кінець першої частини.

ЧАСТИНА ДРУГА. Юність інтелігента

Дитині потрібне свіже повітря

Мати з вікна милується чудесним літнім днем... Мати одягає юного інтелігента. Навкруги – цілі гори дитячого одягу. Інтелігент наочно росте й пухне.

Мати ніжно, звичайно, клопочеться про здоров'я свого одинчика. Хто з вас без гріха, мої читачки?

Батько, що підходить під час операції, пробує протестувати. Мати відповідає одразу в роздратованім тоні...

Найлагідніша й найніжніша з усіх тварин – мати – буває, перетворюється на тигрицю. А саме – в ті хвилини, коли її пискляткові щось загрожує. А батько, – я ж уже казав, що він троглодит, – очевидно, гадає, що сучасна культурна людська дитина так само товстошкіра, як діти кам'яного віку... На щастя, дружина сильніша й енергійніша. Тому ми знову таки можемо бути спокійні... Власне кажучи, взагалі турбуватися нема чого...

Батько знизав плечима, пішов, стукнув дверима.

В сусідній кімнаті став біля вікна. За вікном чудесний літній день. Батько відчинив вікно і сів на підвіконнику.

Двері, що їх закрив був батько, злегка відчиняються.

Мати, почувши рух повітря, випросталась, мов ужалена...

Протяг!!!

Вся купа дитячого одягу, що лишилася ще ненамотаною, валиться на дитину. Мати вихором летить у двері.

В сусідній кімнаті відбувається коротенька, але дуже жвава подружеска сцена – перед вікном, що за ним сяє чудесний літній день.

Яка мати не зрозуміє цієї матері? Хіба ж є в дитинчатка ворог більш лукавий, щоденний і небезпечний, ніж протяг? Яка мати не знає цього?!. Міркуючи елементарно, чоловіки тупо твердять, що різниці між протягом і звичайним вітром немає жадної... Чи можна більш яскраво продемонструвати власну обмеженість?.. Адже саме вже слово "протяг" ("крізний вітер") говорить, кричить, застерігає: наскрізь бо протягає... Та що балакати...

Батько сердито зачиняє вікно. Пішов.

Навздогін йому мати послала ще кілька хороших слів.

Ви можете їх почути, коли захочете.

Інтелігент, що його ледве видно під горою одягу, реве...

Мати повернулася і в пристрасному запалі виливає на нього всю підогріту, киплячу від обурення, аж надто достатню, ніжність...

Інтелігент реве, заходиться.

Невдячний шматок м'яса!..

Грішать не тільки батьки...

Мамка з дитиною на вулиці. Огрядний возик. Звичайно, – захист від сонця... Далека самотня алейка якогось парку. Рядом з мамкою блискучий кавалер з військових писарів.

Цілком недосліджене науково питання: про вплив професії на половий добір. Згадайте давновідомі факти: мамашини синки добираються до покоївок, у куховарок – обов'язковий "кум-пожежник", у мамок коханцем мусів бути військовий писар і т. інше. – Загадка!.. Інтересно прослідкувати б було, як воно зараз...

Возик самотньо стоїть на алейці.

Мамка з кавалером влаштовуються на ніжній травичці. Кавалер розв'язує принесений пакет з виглядом, що приємно інтригує... Пакет виправдує надію: закуска й випивка...

Мамка й кавалер уживають радощі життя.

Інтелігент реве.

Негарно. Мені трохи соромно за мого героя – така нетактовність!..

Коханий щиро вилаявся. Мамка не без труда встає, приносить юного Інтелігента, соромлячись повертається в бік, звільняє перса. Коханий залицяється. Мамка соромливо кокетує.

Я недавно назвав її породистою коровою. Я прошу вибачення, – корова кокетувати, здається, не вміє... А може – вміє?

Інтелігент реве...

Товаришу герой. Як же ж вам не соромно?!..

У кавалера блискуча ідея: погостувати дитинчатко горілкою. При слабкуватому й кокетуючому опорі мамки, ідею здійснюється.

Мамка й кавалер цілком задоволені.

Інтелігент теж, очевидно, задоволений, бо спить.

Мамка й кавалер знов розпочинають користуватися з радощів життя. Помітне намагання до натурального завершення цих насолод... Екран темнішає.

І знов таки ради тієї ж вимоги художності...

... але відповідають за гріхи все ж діти

Інтелігент реве.

Мати схвильована, стурбована, заклопотана.

Інтелігентові треба перемінити пелюшки. Видовисько пелюшок поглиблює страждання матері... Вона кидається назустріч лікареві. Лікар усім виглядом своїм уносить у душу спокій.

Обличчя мамки невинне, як у породистої корови.

Мати схилилася над Інтелігентом і в розпачі сплеснула руками: Інтелігентові знову треба міняти пелюшки...

В Інтелігента ллють якусь мерзоту, Інтелігент заходиться й пускає бульби з рота і з носа. Мати в розпуці.

Обличчя мамки невинне, як у породистої корови... Екран темнішає...

Екран темнішає надовго... Ці перші роки життя мого дорогого героя цілком одноманітні. Щоденні врятування від простуди, щоденно простуди, майже щоденно зіпсований шлунок і майже щоденні візитації лікаря... Зараз режисер вам покаже мого героя в тому віці, коли він уже має змогу свідомо виявляти свою волю, стверджувати своє "я"...

Інтелігентове дитинство

Інтелігентові років чотири. Хоробливий, худорлявий, золотушний хлопчик. Сидить за столом на високому стільчику й бовтає ложкою в супі. Мати уговорює його їсти.

Обличчя Інтелігентове сконцентровано-байдуже. Мати продовжує його улашувати.

Це так зрозуміло, що ви чуєте, як улашчує закохана мати... Коли дитина попоїсть супчику, дитинці дадуть цукерку. Коли дитина попоїсть супчику, дитинці дадуть тістечко. Коли дитина попоїсть супчику, дитинці дадуть помаранчика... Багацько ласощів є на світі, і хіба ж матерній святій любові чогось жалкувати для коханої дитини? Ви також чуєте, як дитина вперто сопе. Вона вже перед обідом встигла покоштувати і цукерки, і тістечка, і помаранчика. Бо хіба ж є щось на світі, в чому б змогла відмовити коханій дитині свята матерня любов?..

Обличчя Інтелігентове сконцентровано-байдуже. Інтелігент продовжує бовтати ложкою в супі.

Сопе...

Батько перестав їсти. Спостерігає події, явно не схвалюючи їх. Починає роздратовуватися... Мати помітила й робить спробу заговорити з дитиною серйозним тоном.

Обличчя Інтелігентове, сконцентровано-байдуже, раптом прокисає. Інтелігент кидає ложку, нахнюпився.

Мати хвилюється й знову повертається до пестливого улещування.

Інтелігент ще більше кисне.

Сподіваюсь, це зрозуміло. Ніжна душа дитини вимагає, перш за все, ласки, ласки й ласки. Як найніжніший кришталь, цю душу треба тримати в футлярі, обкладеному ватою... Спитайте про це 95% матерів – і вони скажуть вам те саме... І вони скажуть правду, дорогий читачу! – Життя бо людини жорстоке й суворе. Воно скине швидко всякі футляри з ніжної дитини (а ті футляри, що воно на її одягне – нехороші футляри), воно заголить її, а, буває, що й власну шкіру здере... Нехай же хоч би в дитинстві, в цю світлу добу, не буде нічого суворого... Чудесні, святі резони!..

Порівняйте з цим, дорогий читачу, елементарні міркування батька. Він, як бачите, обурений. Він вважає, що дитина повинна не "капризувати", що її треба "загартовувати" і таке інше, і тому подібне... Напевне, вам не раз доводилося чувати такі метикування... Метикування, достойні кам'яної доби. Метикування, зрозумілі лише в кам'яному віці, коли, як скаже вам кожен археолог, не було ще ні вати, ні тістечок, ані цукерок... (Відносно помаранчів – не пам'ятаю).

Батько скочив, рішуче підійшов до сина, категорично наказує їсти. Інтелігент кинув погляд на матір. Мати кинула погляд на батька, погляд-блискавку, погляд розлютованої левиці.

Інтелігент пустився у реви.

Оця чулість ніжної дитячої душі, що допомагає так вірно орієнтуватися серед ворогів та друзів, хіба не є оця чулість безпосереднім наслідком і доказом вірності системи маминого виховання?

Батько вхопив Інтелігента під пахви й потяг геть із-за столу. Інтелігент галасує, брикається. Тигриця-мати прожогом кинулася на допомогу.

Батько шпирнув синопку на канапу. Синопку б'є руками й ногами, реве несамовито. Мати люто навідає на батька. Батько вперто відстоює позиції. Бурхлива жестикуляція. Гейзер слів...

Гувернантка, що сидить за столом, безнадійно суха міс, поволі підводить колючі плечі, заковчує очі під лоба й виховано – по-європейському – зідхає.

Зідхніть і ви, любий мій читачу!

Культурна дитина

Інтелігент і ще кілька дітей бавляться на площадці парку у величезній кучугурі піску. Гувернантка під парасолькою читає книжку.

Дівчинка років п'яти зліпила з піску гарнесенький пиріжок. Милується сама й показує Інтелігентові. Інтелігент поглянув, нахнюпився й починає ліпити другий. Нічого не виходить. Дівчинка уважно і з щирим співчуттям слідкує за його роботою. Коли вже видно, що невдача повна, вона пропонує Інтелігентові взяти її пиріжок. Інтелігент зовсім образився і плюнув на пиріжок...

І природна образа... Дівча робить гріх, властивий всім жінкам: в неї бракує почуття міри, вона вважає, що в хорошому міра не потрібна, що шляхетність душі робить непотрібною делікатність... небезпечна помилка!..

Дівчинка здивована, ображена, спалахнула обуренням і рішуче кинулась на хлопця. Короткий, але жорстокий бій. Інтелігента розбито, і він з ревом тікає до гувернантки.

На кучугурі піску, на тлі темної зелені дерев, осяяна яскравим сонцем, розхристана, розпалена стоїть переможниця. Урочисто сяють очі, урочистістю просякнутий розкудовчений чубчик білого, як льон, волосся. Навіть жест, яким вона підтягає панчішку, що зсунулась під час бійки, – жест переможниці...

Гувернантка поволі підводить сухі, колючі плечі, заковчує очі під лоба й виховано по-європейському зідхає... Після цього, не хапаючись, виховано пробує втішити дитину..

Вуличні діти

Інтелігент вдома, дивиться у вікно.

Нещодавно пройшов веселий літній дощ. Весело сяє вимите сонце. Весела вода бурхливими струмками біжить повз тротуар. Купка дітей втішається життям, підсукавши штанці й задерши спіднички, аж доки технічно можливо...

А вода брудна, переповнена мікробами...

Інтелігент обережно оглядається й тікає з кімнати. У дітей у воді найчудовіший настрій. Інтелігент стоїть на тротуарі. Ніяковість першої зустрічі швидко зникає. Інтелігент страждає від спокуси. Спокуса аж надто велика – Інтелігент не витримав. Рішуче сідає на тротуар і спішно розбувається.

А вода радісно-бурхлива, блищить сонячними блисками, сліпить очі.

Прожоглива, негамована, бурхлива, блискуча – як наша молодість – вона несе в собі і бруд, і мікроби, що про їх говорилося вище... В веселому бігові стає все бруднішою...

Домчавши до низу вулиці, вона потрапить до колектора і там, під землею, одразу перестане бурхливіти, перестане блищати сонячними блисками – каламутна, насичена брудом, дощова, літня, чиста вода...

Інтелігента в підсуканих штанцях наділено всіма правами горожанства в громаді дітей, і він, разом з ними, в тім місці, де вода, на мить спинившись, розіллялась калюжею, танцює танок молодості... Бризки летять, блищать, сяють на сонці... На обличчях дітей – бакхічна радість... Їхні очі блищать, сяють, як бризки.

Все це страшно некультурно... Я б хотів сподіватися, що ви, мій читачу, були колись страшно некультурні...

Мати кличе Інтелігента... Проходить по кімнаті, знову гукає... Відповіді нема.

Якби це була опера, то зараз вступили б стиха ударні інструменти, барабан почав би підробляти звуки далекого грому чи підземного гуркоту...

Ґувернантка, що читала книжку, підводить голову, встає. Мати звертається до неї. Міс почуває себе ніяково.

Мати й Ґувернантка шукають... Шукання набуває пропасничного характеру. На екрані панічно літають: мати, Ґувернантка, служниці... Паніка.

Діти в калюжі танцюють танок прекрасної юности... Мати кинулась до вікна, дивиться вниз, явно сподіваючись побачити труп Інтеліґентів на тротуарі під вікном... Бачить:

Інтеліґент у підсуканих штанцях танцює...

Мати несамовито зойкнула... Вся челядь жваво реагує... Всі мчать до дверей.

На обличчях у дітей бакхічна радість... Не очікуючи катастрофи, Інтеліґент присів карачки й енергійно хлюпає руками по воді. Бризки летять, блищать, сяють на сонці... Компанія радіє... В цей мент:

Наскок усієї челяді. На чолі мати й Ґувернантка. Далі – вся решта...

Інтеліґента врятовано.

Діти здивовані. Звичайно, не надовго. Заусміхалися, засміялися – й знову танок...

Інтеліґента розтирають спиртом...

Метушня, як на пожежі...

Мати бігає навкруги, як квочка – ось-ось закудкудакає.

Покоївка спішно гріє ванну...

Інтеліґента миють...

Сприскують чимось дезинфекційним...

Кладуть у постіль і вкривають усім, що є теплого в домі...

Напувають малиною...

Мати бігає навкруги – ось-ось закудкудакає...

Одуріле обличчя Інтеліґента показує ознаки усвідомлення становища. Прокисає. Рев... Заспокоювання ніжної матері залишаються безплідними.

Тремтячи від пережитого жаху, чутлива мати надзвичайно ввічливо, але з надзвичайно ядовитою уразливістю читає нотацію Ґувернантці.

Ґувернантка підводить колючі плечі, заочує очі під лоба й виховано по-європейському зідхає.

Екран темнішає...

Екран знову темнішає надовго – років на десять. Всі ці роки – подібні один до одного. Вони пройдуть під знаком ніжного кохання матері, варварських вчинків батька, піклування Ґувернанток та домашніх учителів, для того найнятих і належно оплачуваних. Це – хатня доба, золоте дитинство мого героя... Світле, незабутнє дитинство, яке вам показав режисер в досить характерних рисах. Дитинство, що такий благісний вплив матиме на його душу...

Інтелігент-підліток

Освіта

Інтелігентові років чотирнадцять. Страшенно поспішаючи, він роздягається в гімназіальній "роздягалці". Людей немає, і всю роздягалку завішано гімназичними шинелями. Одною рукою вхопивши книжки, а другою на бігу поправляючи блюзу, Інтелігент прожогом вискакує з роздягалки.

В класу входить учитель у віцмундірі. Ще не старий, років під сорок, але лисий і наскрізь просушений. Висохло, здається, все, крім єхидства.

Молитва перед навчанням, після чого хором: "Спаси, Господи, люди твоя"...

Що б там не говорили, але є щось побожне, щось, що розм'якшує душу, в цій спільній звертанні до вищої істоти навчителя і дітей, що їх він навчає, що їхні юні, жадібні душі його закликано освітлювати світлом пізнання світу... От іменно щось таке, що розм'якшує душу...

Інтелігент стрімголов летить по коридорах. В класі закінчено молитву. Вчитель почав перекличку. Потроху відчиняються двері. Обережно на пальцях входить Інтелігент. Тривожний погляд на катедру.

Вчитель начебто не бачить. Продовжує перекличку. Дійшов до прізвища Інтелігента...

Інтелігент обзивається...

Вчитель витримує ролю. Наче не чує. Ще раз гукає, оглядає класу...

Інтелігент обзивається знову, голосніше...

Вчитель розводить руками: "немає, мовляв, так і запишемо"... Схиляється до "журналу".

Інтелігент кричить – він є!..

Вчитель повертається до дверей. На обличчі добре зроблене здивування й щира насолода. Вчитель сходить з катедри і йде до Інтелігента.

...Поганий ґрим дав режисер цьому акторові, зробивши з нього людину, що в неї все, крім єхидности, висохло. Це не зовсім так... (Знов таки ж і розм'якшення душі!)... Вчитель – перш за все – весела, жартівлива людина як ви побачите зараз самі. Подивіться також на обличчя гімназистів, – ряди дитячих лиць, що хихикають з угодливості, регочуться з простоти душевної й похмиляються із злорадства. Їм весело, а веселитися – це так властиво прекрасній юності...

Вчитель майстерно розігрує сценку цілковитого співчуття до нещасного, що спізнився. Щохвилини поглядає на веселу класу, заохочуючи стежити уважно за спектаклем.

Інтелігент, плутаючись, збиваючись, починає з'ясовувати причину запізнення.

Оповідання Інтелігента

Інтелігент спокійно йде вулицею. Його наздоганяє мати. У матері перев'язано:

голову, руки й ноги. Мати посилає інтелігента в протилежний бік.

Вчитель із співчуттям підтакує і з співчуттям хитає головою, поглядаючи щохвилини на веселу клясу.

Інтелігент вбігає до аптеки. Йому дають пляшку з ліками. Пляшка велика й важка... На вулиці якийсь вуличний хлопець шпурляє в пляшку камінця. Пляшку розбито.

Вчитель із співчуттям підтакує, із співчуттям хитає головою й сплескує руками.

Інтелігент знову в аптеці... Знову на вулиці... Пляшка падає... Мати обв'язана зверху до низу... Інтелігент летить вулицею... Кадри чим далі більш плутаються. Останній – завмер в непорушності.

Інтелігент заплутався конче. Мовчки уставився очима в підлогу...

Обличчя гімназистів, що сміються, регочуть і ржуть. Інтелігент підвів очі, оглянув товаришів, знизав брівми...

Спектакль скінчився, вчитель знову зробився серйозний і чинно пішов до катедри. З височини катедри коротко пропонує Інтелігентові йти до дошки. Два-три запитання. Інтелігент мовчить, дивлячись уперто в підлогу. Вчитель говорить офіційно:

"Сідайте!"

Вчитель поважно обмочує перо в каламарі, підносить його до очей, обережно здіймає волосинку з його кінчика й нахиляється до розгорненого "журналу".

Рука вчителя вмілим рухом вписує в журнальну шпальту – одиницю.

Вписавши, підправляє хвостика й акуратно підкреслює одиницю знизу...

Кінець спектаклю не дуже приємний для мого героя... Але ж – злочин повсюди й завжди повинен мати наслідком справедливую кару... А вчитель значно зм'якшив, облагородив кару, витягши з неї стільки веселих, бадьорих, виховних хвилин...

Освіта триває далі

Гімназіальна вбиральня, як завжди, виконує роль гімназіального клубу. Натопл хлопців різного віку: від дев'ятирічного "кішонка" до літнього вусача.

Один із літніх підходить до Інтелігента тою особливою, розвихленою ходою що вважалася в ті часи за "шикарну". Звисока поздоровкався з Інтелігентом, про щось запитує. Інтелігент послужливо з готовністю витяг із кишені якийсь пакуночок у газетному папері. Літній розгорнув пакуночок, вийняв цигарку, пропонує палити Інтелігентові. Той відмовляється соромливо. Літній настоює.

Інтелігент запалює цигарку. Затягнувся кілька разів. Закашлявся. Вбиральня закрутилася... Коротка, героїчна боротьба із млосністю... Не витримав, шпурнув недокурочок, кинувся геть...

Літній задоволений.

Дружба... Славнозвісний поет (не згадую який), колись тобі дав імення "пошанниці небес"... Коли й не дав, то це справді не шкодить... Бо хіба не прекрасне по правді, – дружнє єднання двох людських душ, що ґрунтується на взаємному розумінні, на співчутті, на обопільному поваженні й на взаємному обміні цінностями? Особливо прекрасне, коли один з друзів, збагачений досвідом більше від другого, віддає йому цей

досвід так вільно й широко. В самому акті віддання для шляхетної душі криється задоволення, що перебільшує всі останні форми компенсації... Так і тут: старший друг більш задоволений своїм дружнім вчинком, ніж тими цигарками, що їх приніс йому мій герой, що його батько, треба гадати, є аматор доброго тютюну...

А блювота – ну, що ж! – коріння навчання гірке... Зате плоди, плоди першої дружби мого героя будуть вельми солодкі... Наприкінці цієї частини ви, безперечно, пересвідчитесь в солодощах цих плодів...

"Без обіду"

Гімназисти юрбою висипають з дверей гімназії...

В порожній класі десятків з півтора "безобідників". Сидять на партах, блукають по класі, дивляться в вікна. Менші – з азартом грають у пера.

Літній ліниво підводиться, кличе Інтелігента, обидва виходять.

В порожній убиральні товариші посідали на вікні, закурюють... Інтелігент вже не давиться й не кашляє.

Освіта триває ще далі

Літній має настрій доброзичливий. Із специфічною посмішкою починає розпитувати Інтелігента... Інтелігент ніяковіє, мовчить, соромиться. Літній задоволений.

Можливість щось дати другові – дійсна радість для шляхетного серця. Про це я вже говорив...

Літній витягає з кишені пакетик із фотографіями... Вибрав одну з них і простягнув Інтелігентові...

На обличчі Інтелігента – соромливість і гостра, нездорова зацікавленість. Язик облизує раптом посохлі губи.

Тайна існування, тайна життя, що ледве почувалася за глухою завісою соромливого незнання, – відкривається... Урочистий момент! Я замовкаю...

Інтелігент жадібно, з напруженою увагою, метушливо поспішаючи й соромлячись, передивляється фотографія за фотографією... Екран темнішає...

Я мовчу...

Перші плоди освіти

Кляса. Учитель сходить на катедру, сідає. Раптом схоплюється, обома руками хапається за сидалище...

На стільці – кнопки, шпильками догори...

Вибух люті. Вчитель гураганом вилітає з класу.

Пригнічені обличчя гімназистів...

Урочиста поява начальства. Коротка, рішуча декларація:

"Коли прізвище негідника не стане мені сьогодні ж відоме, всьому класові – три за поведінку"...

На "перемінці". Біля дверей директорського кабінету мнеться Інтелігент. Трохи вагається, обережно оглядається, врешті стиха стукає й заходить.

Якийсь гімназист помітив, зробив гримасу зрозуміння, кинувся бігти.

Інтелігент смиренно стоїть перед директорським столом. Розповідає. Директор вислухав, по-батьківському погладив по голівці й відпустив з миром.

Гімназист, що помітив Інтелігента, захлинаючись, в обуренні розповідає товаришам про те, що бачив. Обурення загальне. Швидко ухвалюється якесь рішення...

Герой мій, звичайно, правий... Кнопки поклав не він. Він для цього надто обережний... І хіба справедливо всім страждати за гріхи одного? – Та навіть коли жадного інтересу немає до всіх, хіба справедливо, щоб мій герой страждав за злочин когось із товаришів? – Відповідь ясна, я гадаю... І потім начальство для того ж і поставлено над нами, щоб укорінити справедливість. А для цього воно мусить усе знати.

В роздягалці. Гімназисти розходяться. Один із них гукнув Інтелігента. В той момент, коли Інтелігент повернувся другий гімназист ззаду накидає Інтелігентові на голову шинелю й стягує рукава на спині. Раптом накидається ціла юрба однокласників – і починається розправа.

По чийомусь знакові всі в одну мить розсипаються... З'являється "педель". Інтелігент тяжко підводиться з долуг, звільняється від шинелі. Він похитується, але силкується мати бадьорий і байдужий вигляд. Педель підозріло оглядається навкруги, але на всіх обличчях абсолютна невинність.

За правду завжди страждають...

Дальші плоди освіти

Кабінет батька. Інтелігент навшпиньках іде до столу, витягає шухляду й набирає цигарок... В шухляді поруч із цигарками гроші...

Інтелігент, вагаючись, одну кредитку взяв, було... Поклав назад, зачинив шухляду... Подумав кілька хвилин, витяг шухляду, взяв кредитку, зім'яв її, засунув у кишеню, пішов навшпиньках геть...

Ви скажете – негарно... Воно, звичайно, що не дуже... Але ж – воно природно. Батько не хоче брати до уваги природних вимог юности та дружби: розваги, цигарки, колись пива може захотітись літньому товаришеві, та мало чого... А ви ж знаєте, що все природне – прекрасне... Хоч би воно й паскудне було... Знаєте приказку: їж, дурню, бо то з маком, – от так воно і з тією природністю...

Інтелігент у себе в кімнаті ввечері сидить за книжками. Потягнувшись ліниво, встав. Підійшов до печі, відчинив душника, закурив, випускаючи дим у піч... Раптом прислухавсь, швиденько заховав цигарку в душник, зачинив дверця, відійшов на середину кімнати.

В кімнату заходить молоденька покоївка й починає готувати постіль.

Інтелігент дивиться на неї. Очі затає поволока. Інтелігент жадібно розглядає форми її тіла, підкреслені схиленою позою. Язик облизує посохлі губи... Інтелігент наважився: підходить до покоївки й обіймає її. Покоївка, напівжартуючи, напівсерйозно відбивається. Інтелігент розпалений, його обійми щораз небезпечніші щодо пристойности. Покоївка рішуче відштовхнула Інтелігента... Він одлетів на кілька кроків...

Покоївка пішла й погрозила йому пальцем на прощання.

Ви пам'ятаєте проблему, що я поставив перед наукою, щодо впливу професії на половий добір?.. Я там казав, що от такі, як мій герой, звичайно добираються до покоївок. І дійсно, мій герой, як бачите, робить усе, щоб добратися. Бо мій герой – ніяк не є виключення... І не його вина, коли покоївка поводить ся отак нечемно й у всякім разі ненауково, – що не дає змоги моєму героєві конче до неї добратися...

Інтелігент зробив наплювательну гримасу. Запер двері.

Знову сідає за стіл, виймає з кишені пакетик з фотографіями, розкладає їх поверх зшитків та підручників. Опустив під стіл руки... Захоплено розглядає фотографії... Екран темнішає...

Ну, ви вже знаєте, чому темнішає: те, що далі, – добре відоме кожному з вас... Солодкі плоди...

Екран темнішає знову надовго. Нічого нового, значного не трапиться з моїм героєм до самого кінця його підлітства. Гімназія, лекції, зубріжка, одиниці, "без обіду", – не дивлячись на старанність і обережність, що завжди відзначатимуть мого героя, – цигарки, троячки, крадені в батька, невдалі атаки на покоївок та все вдаліші самотні насолоди.

Майже студент

Із знайомих дверей гімназії виходять кілька дорослих гімназистів. Серед них – Інтелігент. Йому років 18.

Ви можете помітити, що роль дорослого інтелігента грає той самий актор, що грав роль батька на початкові фільму. Чи зроблено це режисером заради режиму економії, чи з якоюсь іншою метою – виявиться далі.

Молодь радісна, весела. Інтелігент зупинився, оглядає вулицю навкруги, наче перше її бачить. Глибоко, легко зідхає. Зняв картуза, підставив вистрижену голову під ласкаве травневе сонце, від якого так приємно примружувати очі.

На картузі гімназичний герб. Інтелігент відчув його рукою. Думка, що раптом родилася, негайно переводиться в життя. Інтелігент здирає герба і з веселою люттю шпурляє його геть. Повернувся до дверей і смаковито плюнув...

Хто з вас, дорогі читачі, що закінчували школу в ті часи, не зрозуміє мого героя?.. Як на диво чудесно, між іншим, придумано, що випускові іспити завжди влаштовується весною... Нове життя, весняне молоде сонце, юна свіжа зелень, чисте тремтливе повітря, дівочі очі блимливо-таємничі, атестат у кишені – яка чудесна, світла, юна, сонячна гармонія!.. І це ж ще не все!..

Інтелігент вдома перед дзеркалом примірює цивільний костюм. Милується собою, кокетує, радий безмежно. Пророблює антраша, підскакує, як козеня, танцює по кімнаті. Раптом зробив якнайсолідніше обличчя. Знову підходить до дзеркала, вітає чемно сам себе, підмигує... На столикові – рукавички й паличка. Інтелігент щасливий тим і другим. Помилувавшись не тільки набалдашником, але і накінецьником, Інтелігент

із щирим почуттям притиснув ціпочок до грудей. Натягує новенькі рукавички – теж перед дзеркалом. Ще раз мигнув собі – і, з виглядом цілком солідним, світським, вийшов із кімнати.

Ви ж розумієте – новий костюм, шикарно прасовані штани, капелюх, рукавички, ціпок – весна, сонце, атестат, блимлива таємниця в очах дівчат, що безперечно викриється вже тепер (аджеж – новий костюм, шикарно прасовані штани, капелюх і т. ін. й т. ін.)... яка ж чудова річ життя, і як багато є на світі ще найчудовіших речей: новий костюм, шикарно випрасовані штани й т. ін...

Студент

Друга кімната, менша й поганіша. Дзеркало маленьке, висить на стіні. Інтелігент у новесенькій студентській формі пророблює перед дзеркалом щось подібне до того, що було тільки оце показано.

Правда, він стриманіший зараз трошки, але чи це є наслідок дорослості, чи невеликих розмірів кімнати, – сказати трудно...

"Тільки ранок кохання прекрасний"... Це справедливо не тільки відносно кохання... Кожний ранок – це свято, а за кожним святом – ідуть сірі будні...

Будні

Аудиторія. Двері поволі відчиняються. Обережно входить Інтелігент. Полохливо оглядається. Він спізнився і переживає почуття знайоме й неприємне, подібне до колишнього дитячого страху в гімназії.

Професор на кафедрі не звертає на нього жадної уваги. Професор старий, сухий, підсліпуватий, мабуть, глухий. Не читає, а бубонить, як автомат.

Студентські обличчя показують в різноманітних ступенях скуку, тоску, сонливість.

Професор бубонить.

Інтелігент не може стримати позіхання, моргає важкими віями. Сил не вистачає: встає й поволі, потихеньку, на пальцях виходить.

Професор бубонить...

Інтелігент в коридорі, потягнувсь, помотав головою, відганяючи сон, зідхнув повними грудима й бадьорим, свіжим кроком пішов...

Коріння навчання гірке...

Спорт

Більярдна – тускла, прокурена. Дим стоїть у повітрі непорушними клубами. Повітря важке, насичене людським диханням. Інтелігент грає з якимось типом. У типа вигляд підозрілий – явний "жучок".

Коли ви не граєте на більярді, то дозвольте вам пояснити, що дві основних категорії більярдових граків то єсть: "жучки" і "піжони". Жучки існують за рахунок піжонів. В технічні тонкощі вдаватися немає сенсу... Слідкуйте за грою...

Жучок вдарив невдало; чотирнадцята куля "повиснула" над люзою. Жучок розлютований. Інтелігент щасливий...

В занадтій радості заспішив, вдарив києм невдало, – скіксував...

Блискавична, діаметральна, повна зміна настрою в обох. Жучок, не хапаючись,

мастить кия крейдою, добре націлюється, кладе кулю в люзу й кидає кия на стіл... Інтелігент розплачується. Намагається мати вигляд байдужий, спокійний.

Інтелігент вийшов на вулицю. Став під ліхтарем, виймає гаманця, перевіряє зміст. – Журливий і досадливий жест...

Жучок з задовolenим виглядом запалює цигарку...

Інтелігент у себе вдома лежить в одній жилетці на канапі. Підвівся, сів, сумно глянув на календар...

Шістнадцяте.

Інтелігент рахує дні по пальцях: дев'ять пальців. Безнадійно похитав головою. Вийняв гаманця, лічить дрібні: мало, дуже мало.

Я вам скажу – у мого героя сорок сім копійок. Сорок сім, поділене на дев'ять, буде п'ять і дві лишку... І дві лишку...

Інтелігент тужливо, мляво похитується, сидячи на канапі...

І дві лишку...

Гість, що його очікують з нетерпінням

З кімнати виходить поштар. Тільки но зачинились двері, Інтелігент пророблює два-три коротких, але виразних па якогось невідомого танку. Тримавши руки вкупі жменею, зупинився і потрусив руками біля вуха, як торохтілкою. Фізіономія блаженна. Заглядає в щілинку між долонями, поволі розводить їх...

В руках кілька золотих монет...

"Коментарії зайві".

В черзі на Шаляпіна

Ви, мій читачу, коли ви молодий, ледве чи зрозумієте красу нічного вартування на тротуарі біля театру в змаганні дістати полтиничного квитка на "самого" Шаляпіна.

В мої часи – це було найзвичайнішим явищем. І скільки спогадів у кожного з нас, старих студентів, зв'язано з цими вартуваннями!.. Мій герой не є виняток в цьому випадкові... Він взагалі не виняток...

Ніч. На тротуарі, біля дверей театру – натовп. Більшість – студенти й курсистки. У одного з студентів аркуш паперу. Ті, що надходять, записуються. Студент солідний і діловитий.

Інтелігент підходить трохи раніше дівчини-курсистки. Швидкий, уважний погляд... Дівчина дуже гарненька... Інтелігент ґалянтно пропускає її вперед.

Можливо, тут треба поставити питання, чи віддав би свою чергу мій герой, коли б дівчина не була гарненькою?.. Риторичне питання!.. А, крім того, коли б навіть і не віддав би, – так це було б цілком природно: поклонення перед красою, цим божественним дарунком, тремтіння юного серця, найніжніші вібрації найтонших струн душі з одного боку, і взагалі...

Інтелігент і дівчина стоять окремо біля стіни. Балачка йде не дуже жваво, надто багато павз. Дівчина приймає ці павзи просто і спокійно. Інтелігента кожна хвилиночка мовчання примушує страждати...

Хто не знає цих перших колючок кохання?.. Хто з нас не відчував цього болю? Хто

не робив безнадійних спроб вирішити нерішиму загадку: чому це з коханою, іменно з нею, що їй так палко хочеться показати себе в своїм найкращім вигляді, перед якою хочеться блищати розумом, новим костюмом, гострістю, свіжо поголеними щоками, ґаллянтністю, люб'язністю, вишуканою спритністю, манікюром – словом, всім тим, що так впливає на жіноче серце, – чому іменно з нею, з коханою, все це вдається значно трудніш, ніж будь з ким іншим? Чому це щастя появлятися перед коханою в шлюбному вбранні віддано нерозумною природою нерозумним тваринам – павичам, наприклад!.. Я знав одного чоловіка, у якого була така прикмета: коли він, уперше знайомлячись з жінкою, неголений, коли комірець у нього несвіжий, нігті й черевики не вчищено, – значить, він в цю жінку закохається.

І прикмета майже завжди виправдувалась...

Ці питання вихором крутяться, можливо, в голові мого героя... А можливо, що й ні. Не до питань! – Біологія, фізіологія, психологія, рефлексологія – все це звалилось на його молоді плечі... Кохання! Перше кохання!!. Ароматне й свіже, як перше ранішнє зідхання квітки, ніжне, як тремтіння вії коханої дівчини, неземне, як спіритичні стуки, неповториме, як схід сонця, безглузде, як баранячі очі в той кульмінаційний мент, коли хитрий праотець Іаков тримав перед ними рябеньку паличку в правильнім розрахункові на рябе овече потомство (диви Битіє).

Мій герой закоханий! Блискавично, скажено, пристрасно, ніжно, болізнобожественно й само собою – на все життя!..

Позаздріть, дорогі читачі, його стражданням! Позаздріть його незграбності, його неголеності, його відчуттю власного ідіотизму...

З виглядом людини, що їй у голову пройшла геніяльна думка, Інтелігент хапається за кишеню й запитує:

"Хочете їсти?"

Дівчина трошки здивована, сміється, весело відмовляється... Інтелігент раптом впадає в одчай.

Ви можете читати його думки: ідіот, йолоп, балбес, хамло і т. ін. і т. ін. – все це на власну адресу... Проте дівчина теж, здається, читає. Жінки незрівняно тонше розбираються в підсвідомих процесах, що обумовлюють наше життя, ніж ми, чоловіки. Довідайтеся у Фрейда.

Дівчина дивиться на Інтелігента, злегка посміхаючись. В її погляді – розуміння, трошки лукавства, м'яке співчуття і трошки насмішкватості... Дівчина згоджується.

Інтелігент з такою ж швидкістю повертається до життя. Витягає з кишені пакунок, хапається, рве мотузочок. Розгортає пакунок. Ковбаса і французька булка...

Обоє їдять. Інтелігент ожив, повеселішав зовсім простодушно. Дівчина теж весела, але з певною домішкою лукавства.

Знаменита річ оце лукавство, наслідок відчуття жінчиною своєї переваги, що її вона, по властивій їй тонкості, одверто не показує. Іноді буває, ви можете помітити це лукавство навіть в моменти повної перемоги над нею. Начебто парадоксально – почуття переваги й факт переможеності... Нікоторого парадоксу! Жінчина відчуває свою

перевагу в ті моменти, коли мужчина абсолютно щирий і безпосередній. – Тому бійтесь, дорогі читачі, таких моментів. Мужчина в такі моменти голий і обеззброєний. Коли він короткозорий, тим гірше, бо безпосередність лишає його й без пенсне...

А жінчини – їх нехай попереджують письменниці-жінки... Хоч би "Принцеса Грьоза", з Журналу для жінчин (правда, кажуть, ніби то вона була бородатим і похмурым мужчиною, батьком чималої сім'ї).

Щастя

Невеличка кімната. Закінчується студентська вечірка. Самовар на столі згас. Порожні склянки з рештками виснажених шматочків цитрини, порожні тарілки із слідами знищених закусок із запасів сусідньої крамнички й інші сліди бенкету.

Попільничка набита "до отказу" недокурками, які стримлять з неї, як підстрижені голки їжака.

Молодь прощається з хазяїнами, теж студентами. Інтелігент пильнує, щоб ні на хвилику не відстати від дівчини.

В передній гості одягаються. Інтелігент подав пальто своїй дамі і кинувся на розшуки шинелі. До дівчини підходить красивий самовпевнений студент, пропонує провести її до дому. Інтелігент почув, раптом повернувся, завмер. Ревнощі, турбота, страх... Дівчина негативно хитнула головою, показала очима на Інтелігента. Інтелігент просяяв і з десятикратною енергією почав розкидувати чужі пальта...

Адже оце – вже щастя, мій читачу! Просто, хіба не правда? Кохана хитнула негативно милою голівкою – і у вас в душі спалахнуло отаке яскраве й ніжне сонце... Чому? Від чого? Чи варто? – Не думайте про це! Поперше, це вам і не вдасться, раз ви закохані, подруге, відчувати в своїй душі яскраве й ніжне сонце – завжди варто. Це надто рідко вдається...

Інтелігент об руку з дівчиною підходять до її дому. На вулицях безлюдно. Глупа ніч...

Дівчина подзвонила швайцару...

Прощаються. Інтелігент затримує руку дівчини. Говорить їй щось, що до купи не збереш, але – дуже й дуже ніжне... Дівчина низько вклонила голову, заховалася в футро коміра... Інтелігент невміло цілує їй руку... Дівчина руки не відбирає... Інтелігент несміливо вклоняється до її обличчя. Дівчина соромливо відвертається...

В парадному засвітилося...

Дівчина швидко глянула на двері й швидко підставила Інтелігенту щоку. Поцілунок потрапив майже в повітря. Дівчина вирвалася і кинулась до дверей. Інтелігент трохи збентежений...

Дівчина кілька разів весело вклонила головою, помахала ручкою і зникла в дверях...

Інтелігент дивиться на двері, доки світло в парадному знову не гасне. Повернувся було, зробив два кроки, ще раз подивився назад.

Мені жалко вас, читачу, коли ви не розумієте того, що переживає зараз мій герой. Можливо, що ви завжди пам'ятаєте, що "кохання – це обмін двох фантазій та контакт

двох епідерм"? Звичайно, і тут відбулося лише доторкання двох епідерм, – але ж що за діло мойому героєві до форми визначення того, що відбулося? Факт! Чудесний, дивний, потрясаючий факт! – Поцілунок! – Вона дозволила йому поцілувати себе, а значить... Значить!... Значить!!! Ой, немає сил сказати, що це значить...

У Інтелігента гордовитий вигляд тріумфатора. Махнув руками, зовсім несолідно підскочив, вдаривши себе п'ятами по сідалищу... Пішов вулицею надто широкими кроками, надто енергійно розмахуючи руками...

Щастя переповнює мого героя, переливається через край. Могутнє джерело творчих сил – кохання – палає в ньому міцним вогнищем. Вогонь цей не руйнує, але творить. Мій герой переповнений енергією й силами, він мусить негайно покорити світ, написати великий твір, зробитися всесвітнім ученим, скінчити університет, розбагатіти, як Морган, стати могутнім і прекрасним...

Назустріч Інтелігенту йде красивий студент з товаришем. Зупиняються, балакають. Красивий тримається з висока, поблажливо. Інтелігент, переповнений бурхливими почуттями, розмахує руками, смикає за рукава обох студентів...

Ви ж розумієте: він мусить негайно покорити світ, скінчити університет, зробитися прекрасним, виграти 200.000 і т. ін., але...

...не можна ж іти додому в такому настрої!

Товариш красивого студента м'який, як віск. Красивий витримано подумав, глянув на годинника... Без чверти три... Діловито запитує про фінанси. Інтелігент весело ляскає по кишені...

Всі в трьох сідають на візника. Красивий студент говорить адресу:

"Петровська чайна".

Вона ж – "Комариха".

Ледве освітлені маленькі ординарні двері з розбитим склом, заклеєним папером. Хід униз, у підвал, і з тротуару до дверей треба спускатися по стоптаних східцях.

Над дверима вівіска:

НОЧНАЯ ЧАЙНАЯ ДЛЯ ИЗВОЩИКОВЪ М. В. КОМАРОВОЙ

Спиною до дверей на вулиці – солідна фігура городовика.

Красивий студент спиняє візника, не доїжджаючи до чайної. Інтелігент розплачується. Студенти далі йдуть пішки.

Красивий взяв у Інтелігента грошей, пішов вперед. Інтелігенту й другому, мовчки, вказав на двері. Сам підійшов до городовика і заплатив. Городовик діловито козирнув. Демонстративно стоїть спиною до дверей. Студенти входять у чайну...

Городовик подивився в руку, закрутив пишного вуса, підняв полу шинелі й заховав монету в кишеню штанів...

Слово чесне – це не для ідеології. Чиста правда. Мзда давалася не за право входу, звичайно, а на всякий випадок... – швидше за право виходу.

Досить велика низька кімната. Стеля – склепінням – і стіни пофарбовано брудносірою олійною фарбою. Фарба блищить від випарів, що осіли на неї густою росою. Лямпочки горять попід стелею в авреолах тютюнового диму. Столики майже всі

занято. Основний контингент публіки: студенти, представники художнього суспільства, окремі Інтелігенти віку солідного і – повії не дорожче трьох карбованців... Бігають "полові" в "косоворотках", брудних передничках з іще бруднішими серветками на лівій руці.

Студенти займають столика. Скатірка подрана й залита чимось. Стільці розхитані... Красивий дає замовлення:

"Три пари чаю й закуски".

Інтелігент здивовано дивиться на красивого. Той звисока посміхається, показує навкруги. Інтелігент оглядається.

Мій дорогий читачу! Доки мій, не менш дорогий, герой оглядатиме з властивою його молодості жадібністю представників чоловічої породи його кляси, що його оточують, мені хочеться побалакати з вами про загадкову тягу культурного індивідуума до бруду. Чудна властивість, що ріднить його з відомою домашньою твариною... Культурний індивідуум, що так цінує блага цивілізованого побуту, що любить ванну, чисту білизну, манікюр... і раптом – Петровська чайна. (Такі є у кожному місті)... А проте – спочатку подивіться...

Два молодих студенти й давно неголений тип ("доне муа кельк шоз, як інтелігентній людині"). Дві дівиці. Всі п'яні. На столі – чайник великий, на ньому – чайник маленький. Перед усіма – склянки. На тарілках недогризки ковбаси, солоних огірків, недокурки, попіл.

Два юнаки. Один – вигляду поетичного, другий – художньо-малярського. Один п'яний меланхолічно, другий – розм'як і розніжений. Розніжений наливає з чайника в склянку меланхолічного до половини світлої рідини. Чаркуються і п'ють. Один п'є з одчаєм, а другий – зворушливо.

Чотири вакантних дівиці від 18 до 40 років. Так само – чайники, так само – склянки, так само – п'яні.

Подобається? – Не кажіть "ні"! – Коли ви культурні, коли ви інтелігент, коли ви родилися в 19 столітті, коли ваше життя змолodu було подібним до життя мого героя – не кажіть "ні". – І не стидайтесь сказати "так". Я вас зрозумію й виправдаю. Те, що я сказав вище відносно свині – це просто літературний прийом, властива мені слабкість похизувати "кріпким слівцем". – Інтелігентні індивідууми давно придумали багацько красивіше визначення для тих із них, що люблять оці чайні й ін. – "богема"! – Звучно, поетично й пахтить Парижем, Монмартром, жерцями мистецтва й іншим таким. Я персонально – з презирством ставлюся до всіх, в кому немає духу богемности. Без нього бо живуть – міщани, філістери, німці з "залізними сідалищами", педанти, зубрили, акуратні службовці, домашні хазяйки, старі рахівники, дрібні крамарі та власники ощадних книжок. – А все вільне, все молоде, з бурхливою кров'ю, все, що не може вміститися в узеньких рамках ощадної розщотливості, всі, в кого емоції могутні й темперамент яскравий, всі хто заслуговує на високе ймення Людини, – мусять час від часу валятися у власній блювотині... Це ж бо прекрасно, поетично, пахтить Парижем, Монмартром...

Не подобається? – Мені теж...

Інтелігент повертається до красивого з веселим здивуванням. Красивий, задоволений враженням і з самоповаженням досвідченого чоловіка, стримано посміхається.

Ви пам'ятаєте першого друга мого героя? – Мій герою, очевидно, везе. "Прекрасна посланниця небес", як сказав колись якийсь то поет в якомусь вірші, – знову посилає мій герою нового друга, збагаченого дорогоцінним досвідом... "Наука скорочує нам досвіди швидкотекучого життя", а досвіди – скорочують життя...

Половий з бруднішою серветкою на руці подає замовлене. Вишукано витирає склянки серветкою. Красивий студент наливає. Всі троє чаркуються, п'ють.

Красивий п'є з виглядом звичним.

М'який, як віск, студент п'є непомітно, як воду. Випив і насів на закуску.

Інтелігент закашлявся, відставив склянку. Красивий протестує. Інтелігент, далячись, з труднощами й огидою, але силкуючись посміхатися – допив склянку. Довго кашляє й безглуздо моргає безтямними очима. Одразу спітнів. По вказівці красивого починає закушувати.

І ще раз скажу – коріння навчання гірке... І солодощі плодів його ви побачите самі в найближчий час...

Щось стороннє звернуло на себе увагу Інтелігента. Відірвавшись від закуски, він дивиться в бік з певною тривогою. Красивий дивиться з посмішкою. М'який, як віск, глянув і зараз же знову повернувся до закуски...

За сусіднім столом бійка. Хлопчик-студент в новесенькому мундирчиківі, заллятому чимсь масним, з розкуйовдженою зачіскою, цілком п'яний, плачучи крупними сльозами, що котяться по його ще ніжних, майже дівочих щоках, – одною рукою вчепився в волосся дівчиці поряд і б'є її головою об стіл, обличчям у тарілку з недогризками солоних огірків, недокурками й попелом... Другою рукою б'є себе в груди.

Дівчиця з другого боку регоче на всю пельку... Від реготу по її далеко не дівочих щоках теж котяться сльози...

Фізіономії поета і художника: одна – похмура і з надриком, друга – зворушена і співчуваюча...

Режисер з майстерністю, що доводить його талановитість, показав нам так саму подію, як і три типи вражень, що створено цією подією. Я не знаю, хто ви, мій читачу – поет, художник чи дівчиця з другого боку. Тому необережно мені виказувати своє враження. Врешті, це було б навіть неделікатним нав'язуванням... Дозвольте розказати вам одну веселу єврейську анекдоту...

Одного разу до рабина прийшов з позовом на сусіда Шмуля бідний єврей на ймення Хаїм. Як вимагає пристойність – приніс курку. "Мудрий ребе, – сказав Хаїм, – скажи мені, хто прав, хто винуватий?" Після цього він розповів детально справу, що зводилась до самовільного відвідування його двору й городу маленькими дітьми й великими козами сусіда Шмуля. Мудрий ребе подумав і сказав: "Ти Хаїм, правий, а винуватий –

Шмуль". Сказавши так, він одержав курку від вдячного Хаїма. На другий день до мудрого ребе прийшов бідний єврей на ймення Шмуль з позовом на сусіда свого Хаїма. "Мудрий ребе, – сказав Шмуль, – скажи мені, хто правий, а хто винен?" Тримавши курку під пахвою, Шмуль виклав справу, що зводилась до того, що сусіда його – Хаїм побив його, Шмулеву, козу і перекинув через тин його маленького синочка, що він же ще дитина й тому не розуміє, що можна, а що ні. Мудрий ребе подумав і сказав: "Ти, Шмулю, правий, а Хаїм ні". Сказавши так, він одержав курку від вдячного Шмуля.

... В цей момент із сусідньої кімнати вийшла дружина ребе на ймення Сара. Трапилось так, що вона чула обидва вироки. І щиро поважаючи вченість і мудрість ребе, вона була остільки все ж таки здивована, що сміливо спитала: "Як можна, щоб у тій самій справі був правий Шмуль, а винуватий Хаїм, і правий Хаїм, а винуватий Шмуль? Аджеж цього не може бути"... Тоді мудрий ребе подумав ще раз і сказав: "Знаєш що, Саро, – ти теж права"... Після чого передав дружині своїй Сарі другу курку...

Повернімось до чайної...

Красивий студент сміється й плеще руками.

Інтелігент трошки розгублений, обводить очима кімнату. Бійка звертає на себе досить мало уваги. Навкруги – п'ють, кричать, цілуються, стискають дівчат, що верещать несамовито, лаються, розмахують руками, співають, регочуться або віддаються одчаю...

Мій герой ще молодий. Йому ще далеко до мудрости мудрого ребе – справжнього релятивіста. – Між іншим, один дуже принциповий товариш, з яким мені довелося балакати про оце найвище досягнення сучасної цивілізованої й культурної філософії, поставився до зразка закінченого релятивіста – до мудрого ребе – досить невічливо, що, можливо, з'ясовується його (товариша) молодістю, якій властива відсутність поваги до старших. (До речі, кому ж, власне кажучи, властива оця повага? Невже ж тільки самим старшим? – Але кого ж їм поважати?.. Трудні все це питання). – А відносно релятивізму мій принциповий, але молодий товариш висловився не краще, назвавши його і "індиферентизмом", і "квієтизмом", і іншими термінами, що визначають всякі соціально негідні речі...

Знаєте що, мій читачу? – Він теж правий.

В очах Інтелігента чайна трошки подвоюється і злегка здригує.

Половий з бруднішою серветкою на руці приносить нову порцію чаю. Студенти знову п'ють. Інтелігенту випити вдруге вже трошки легше. Красивий випив красиво, а м'який, як віск, випив, як воду, і насів на закуску...

Красивий продовжує програму вечора. Підмигнув Інтелігенту й показав на стіл вакантних дівць...

Ще одна проблема. Чому всякий раз, коли культурний індивідуум отрує себе алкоголем, його негайно всією істотою тягне до жінки? Чому вино, жінка й пісня – три гіпостасі людської веселости й радості?.. Алькоголь! Тобі співали гімни жерці Діоніса. Тебе прославляли у всенародних святах в божественній Греції. Про тебе

читають лекції сучасні лікарі, демонструючи діяпозитиви розпухлих нирок і перероджених сердець. Про тебе сказав Бернард Шов: "Що ж робити, коли в наші прокляті часи не можна бути одночасно тверезим і щасливим?" Радість і щастя, що ти даєш, справедливо потребують оплати (нирок і серця). Але ж хіба ти завжди даєш радість і щастя? Хіба інколи ти не буваєш шахраєм?..

Женщина!.. Тут я вже нічого не можу сказати... Про жінчину було сказано більше, ніж про що б то не було в світі. Але з того часу, коли Монтеск'є заявив, що "все, що сказано, говоритьс'я й буде говоритися за жінчину - все справедливо", - мені здається, треба б було припинити ці балачки... Мовчати про жінчину - теж справедливо... Це - не релятивізм... В нашій проклятій світі - чи можна бути щасливим, кохаючи? Чи можна бути щасливим, не кохаючи? Чи можна бути щасливим взагалі? Можна! Звичайно, можна... Як? - коли небудь я вам розкажу, як. А зараз іде сеанс - і ніколи. Коротко: слухайтесь Христа - будьте, як діти, слухайтесь мене - будьте дорослими. Ми обидва праві...

Пісня... Перший наслідок усвідомлення нашим предком великої ритмічності світу. Безглуздими звуками, риканням і ревом вітав волосатий пітекантропос еректус схід сонця. Нині, через півторасти тисяч років, злетівши на велетенську культурну височінь, цивілізований, культурний індивідуум так само часто вітає безглуздими звуками, риканням і ревом схід сонця, - виходячи на світанку з якоїсь Петровської чайної... Вино, жінка, пісня... Вино вже було. Жінка на черзі. Пісень не буде. Ми - в кіні...

Інтелігент уже п'яний. З добре зробленою розв'язністю всміхається. Звичайно, він згоден.

Красивий студент біля столу з дівицями провадить акт статевого добору. Вибрав двох, безцеремонно відштовхнувши інших, що їх неуспіх спроби образив мало, - звичка.

Дівиці з виглядом добрих знайомих влаштовуються біля столика студентів. Красивий негайно наливає склянку для своєї сусідки. Друга дівиця, рядом з Інтелігентом, наливає собі сама. Брудніший половий приніс нову порцію чаю. Всі чаркуються з чисто світською ввічливістю. П'ють. У дівиць в цій справі помітна добра школа.

М'який, як віск, не п'є, дивиться на товаришів, обмірковує справу. Мовчки встав, пішов. Скоро повертається - не один. Одною рукою волочить дівицю, а другою - стільця. Мовчки пропонує їй сісти і приступає негайно до обіймів. Дівиця протестує. Усвідомивши некоректність своєї поведінки, м'який, як віск, наливає склянки й підсовує тарілку з закускою. Дівиця випила єдиним духом, закушує. М'який, як віск, піднімає склянку, подумав, одставив. Про щось коротко запитав дівчину. Та вклонила голову... Інтелігент серйозно зайнятий із своєю сусідкою. М'який, як віск, тикнув його пальцем у бік. Інтелігент повернувся. М'який показує йому три пальці й робить жест, що зазначає "дай".

Інтелігент з п'яною готовністю витягає гаманця й дає м'якому відповідну кредитку. Дівиці насторожились. Інтелігент готовий і їх задовольнити. Красивий рішуче припиняє потік благодіяння. М'який, як віск, і третя дівиця встають, коротко прощаються,

відходять. Решта влаштовується зручніше.

Чи подобається вам, мій дорогий читачу, м'який, як віск, студент? – Мені дуже подобається... Ми його більше не побачимо, і це мені теж дуже подобається...

В очах Інтелігента чайна подвоюється, дрижить, лямпки мигтять і блимають.

Більшості з вас знайомий цей стан. Чудний стан одночасної єдиності й подвійності предметів видимого світу. Фізіологія пояснює це просто: розлад здатності мозку сполучувати в єдине два образи зовнішніх об'єктів, що їх ми одержуємо двома очима. А оскільки здатність ця зникнути назовсім не може, то ми й бачимо одночасно й один і два предмети... Для фізіології все просто. Психологія трошки складніша. В людській психіці образи предметів теж можуть подвоюватись. І навіть більше того – не тільки лише одно явище може роздвоюватись, але й, що небезпечніше, і два предмети можуть бути сприйняті, як певна "синтеза", як один... А від цього виникають всякі помилки...

Інтелігент розніжений і зовсім п'яний... П'яно, замріявшись, хитає головою.

Мій дорогий читачу! – Аджеж мій герой закоханий. Закоханий першим коханням. "Ерос і Психея", "Дафніс і Хлоя", "Вешние воды"... Весна (навіть зимою), молодість, свіжість, чисте, світле почуття, прозоре, як гірний кришталь, свіже, як струмочок, що його народжено гірними незайманими снігами, – чарівне чудо першого кохання переповнило його юне серце, а перший поцілунок примусив його спалахнути чистим запалом і чистими бажаннями...

Вона!.. Кохана!.. Єдина в світі!!!

Дівчина... Вона одягнена у біле і світиться, як хмарка влітку... Мрія, щось неземне...

Інтелігент повертається до сусідки й починає з запалом говорити...

Фізіономія сусідки робиться п'янопохмурою. Ніяк не неземна річ.

Інтелігент продовжує говорити... Знову дівчина, що світиться, як хмарка.

Вона!.. Кохана!.. Єдина!!!

Сусідка сердито шарпає Інтелігента... Інтелігент трошки отямився і подививсь їй прямо в обличчя...

На весь екран фізіономія. Вона п'яна. Очі безглузді, тупі. Професію видно в кожній зморщі, в одутих щоках, в грубо намащених віях і бровах, в опущених кутках губ, з яких горілкою та огірками змито помаду.

Кохана... Єдина!..

О синтетична сила алкоголю! – Ви розумієте, про які два "образи предметів", що з'єднуються, я говорив?..

Інтелігент хитається... Сусідка догадалась і підносить йому невипиту м'яким студентом склянку. Інтелігент безтямно п'є...

Чи не прав Фройд, на якого я вже посилався, коли стверджує вищу чутливість жінчини в справах найглибше психологічних? Ледве чи оця дівця свідомо бере на облік синтезуючу владу алкоголю, але вона відчуває, що ця влада в данім разі їй абсолютно необхідна, – і вона її посилює... Жінчино, найчудесніша з загадок! Будь спокійна. Ніколи раціоналізм мужчини не розгадає тебе.

Красивий студент веде ділову розмову з другою дівцею. Розмова, очевидно, має властивості, остільки специфічні, що навіть звикла до всього дівця соромиться, спричиняючи цим щире задоволення красивому... Красивий спостерігаючи поглядає на Інтелігента.

Інтелігент конче п'яний. Ледве сидить за підтримкою сусідки, безглуздо дивиться кудись під стіл... Красивий стукає до полового...

Чайна, димна, чадна, парна, з миготінням електричних ламп, в авреолях людських випарів, наповнена безладним галасом, вигуками, безглуздим ревом, гикавкою, поцілунками, лайкою, звуками блювоти, верещанням повій, яких мнуть або б'ють, – чайна, що в ній поет і художник незв'язно проголошують радощі святого мистецтва, хлопчик-студент стоїть навколішки перед побитою ним дівцею і називає її Сонею Мармелядовою, давно не голений тип і дівці, що лишилися вакантними, братерськи сплять за одним уже столом, де звідкись, із димного закутка, хтось дико реве про вільне кохання, чийсь жіночий хрипкий голос вимагає гроші наперед, – чайна, що в ній тверезі, порівнюючи, лише полові, що вже витаскали геть з приміщення визначений статистикою певний відсоток відвідувачів, – чайна ще живе своїм життям, останніми годинами перед сходом сонця... Вона – як квітка, що зветься "нічною красунею" – живе лише вночі. Сонячне світло для неї небезпечно. А коли сонце сяде – вона знову житиме... Так було, так є, і так буде ще досить довго...

На виході з чайної красивий відбирає гаманця в Інтелігента, розплачується з його дівцею й садовить їх на візника. Сам з другою пішли в другий бік... Екран темнішає...

Ви вже знаєте, в яких випадках режисер вживає затемнення... Це знають навіть юні дівчата, що одна з них, будиши незнайома з технікою кіна і щиро вважаючи, що на плівці знято все, а затемнення робить механік кінотеатру під час демонстрації, – не раз лишалася на другий сеанс у марній надії на те, що механік забуде зробити затемнення...

Але це затемнення – дійсно особливе... Можливо, в перший раз ми можемо пожалкувати, що режисер, покірний вимогам художності й цензури, його зробив... Те, що зараз мусить пережити мій герой, трапляється лише один раз у житті...

Ранок

В кімнаті у дівці. Залізне ліжко. Столик, накритий в'язаною серветкою. На ньому гасова лампочка з бляшаним рефлектором, шпильки й підв'язки дівці. Решта одягу валяється на розхитаному стільці осторонь. На брудних стінах листівки з картинками, найрізноманітнішого змісту, мішма з фотографіями кавалерів. Кавалери, навпаки, дуже одноманітні. В кутку за ліжком – стілець з мискою, залізний кухоль і відро, що їх очевидне призначення – це обслуговування гігієнічних вимог самої дівці та її культурних гостей...

Інтелігент сидить на краю ліжка й одягається. Дівця лежить під ковдрою, палить.

Ви бачите по його обличчю, що йому млосно – і з похмілля, і, може бути, ще від чогось...

Інтелігент хапається й метушиться. Старанно не дивиться на партнерку. Дівця

вважає за свій обов'язок бути ніжною... Інтелігент із делікатности пробує відповісти тим самим. Героїчно повертається до неї – нахилився...

Знову – на весь екран – фізіономія...

Женщина – Перша женщина!!! Одутле обличчя ще більш одутло – від горілки, сну й кохання... Пудру, фарбу, помаду – стерто неправильними плямами жагучими поцілунками мого героя... В'ялі, мляво-м'які й вогкі, як у трупа, що вже розкладається, – її вуста, що він їх ще сьогодні так гаряче цілував, – ці вуста – усміхаються... Ця посмішка... ароматна...

Інтелігент відхитнувся і заховав обличчя в долоні...

Режисер – явно дуже делікатна людина. Він не показує нам того, що мусів був побачити мій герой зараз. Зараз він не знаходиться під синтетичним впливом божественного алкоголю...

Вона!.. Кохана!.. Єдина в світі!..

Дівця образилася...

Бо й дівця – женщина. До того ж вона не настільки була п'яна напередодні, щоб не пам'ятати душевних виявів мого героя...

Дівця говорить Інтелігенту щось дуже вразливе. Інтелігент скочив з таким виглядом, ніби ось зараз кинеться на неї. Підняв кулаки... і зараз же примушений поспішно опустити руки, бо незастебнуті штани посунули донизу. Інтелігент одразу видихся. Стурбований, слабкий. Заметушився розпачливо, одягся абияк і втік...

Дівця лежить і палить. На обличчі – байдуже презирство...

Інтелігент потайки, оглядаючися, виходить на вулицю з брами поганенького дерев'яного будинку. На обличчі страждання. Вийшов на тротуар, зупинився, думає. Випрямлює похилену спину. Рішуче жестикулює правою рукою, наче диктує сам собі:

А все ж таки важно, що я врешті став чоловіком!

Із робленою бадьорістю Інтелігент пішов вулицею...

Створилося! – Ви пам'ятаєте той момент, коли мій герой, скінчивши гімназію, відчував у своїй душі якийсь чарівний букет з усіх радощів та надій життя?.. Ви бачили, як він вірив у життя? Ви пам'ятаєте "блмливую таємницю жіночих очей"?.. Ви можете зараз пересвідчитися, що життя чесне, що життя завжди виправдує віру в нього... Блмливая таємниця жіночих очей – відкрилася моєму герою... Таємниць більше нема!..

Як ви думаєте, мій дорогий читачу, що треба вважати за "моральне": чи те, що трапляється в сімдесяти й більше випадках із сотні, чи те, що трапляється разів із п'ять?.. Здоровий сенс стверджує протиприродність другого випадку. Ці цифри взято із статистичних даних. В число перших випадків – ввійшов цієї ночі і мій герой. А в інших випадках "блмливую таємницю" відкриває та сама, що в її очах ця таємниця блимає... Себто випадок з моїм героєм – нормальний. А все нормальне – прекрасне... Хай живе!.. Одверто кажучи, я дуже боюся цензури, що безперечно зможе мене запідозрити в протиприродних ухилах з усіма наслідками, що з цього випливають. Аби не цей спасенний страх, я б ризикнув порушити остільки властивий мені логічний хід мислення і замість "хай живе", крикнув би: "долой!" Нікому не кажіть тільки про це

признання, боронь Боже! – Більшість – нормальна. Все нормальне – прекрасне. Я – абсолютно нормальний. Ви – теж... Не видавайте мене, і я не скажу вашим дружинам, нареченим, коханкам, вашим коханим жінщинам і дівчатам, нічого не скажу про статистику... Аджеж, коли вас питають ваші кохані, чи траплялося вам бувати у повій, – ви, звичайно, говорите гордовите "ні"... так, звичайно, бувають власне всі, всі ваші приятелі й товариші, але, річ ясна – не ви. Так само й щодо наслідків таких відвідувань: – так, звичайно, майже всі з цими наслідками знайомі. Але, річ ясна – не ви. Бо ви, мій читачу, ви – завжди виняток... Будьте ним. Я нічого не скажу вашим коханим... Я не люблю, коли мені не вірять...

І ще раз плоди освіти

Інтелігент тихо виходить з дверей великого будинку. Вигляд цілком розчавленої людини...

З боку дверей емалева, біла з чорним, з чіткими літерами таблиця: "Венерологічний кабінет д-ра І. Каца"... Інтелігент стоїть біля таблички й тупо дивиться вперед...

Та сама статистика стверджує безперечно, що серед вас, чоловіки-читачі, коли ви мешканці міста, більша половина знайома з особистого досвіду з переживаннями мого героя... Ви – нормальні...

Думки, що ледве ворухнуться і вихором мчать в мозкові мого героя, також природні й зрозумілі: він стріляється, потім лежить у труні, дуже красивій – сам теж дуже красивий... старенький попик розчуленого вигляду, розчулено править панахиду. Зворушливо пахтить ладан, що легкими, блакитними хмарками піднімається з кадила, яке так стримано й знаменно побрязкує при кожному змахові. Заплакані старі – папа й мама, заплакане обличчя її... Раптом, як голова, відрубана сокирою, думка вмирає в корчах страждання...

Інтелігент із відчаєм хитнув головою і швидко, похилившись, пішов вулицею...

У своїй кімнаті Інтелігент, лежачи на ліжку, заховавши обличчя в подушку, плаче... Екран темнішає...

Проходять дні, тижні, місяці... "Час – найкращий лікар". Доктор Кац – теж не поганий доктор...

"На помилках ми вчимося". Мій герой, від природи мавши ухил до обережності, також навчився простої мудрості: попереджувати легше, ніж лікувати... Дні, тижні й місяці пройшли одноманітно. Вдень – сон на лекціях, вночі, коли є гроші, – безсоння в якійсь Петровській чайній. Перед іспитами – зубрячка, – це ви ще побачите... А дівчина?... Аджеж вона була коханою на все життя!

Були чутки, що красивий студент виявив себе менш делікатним, ніж мій герой (не таким йолопом, як казав сам красивий), і тому не стидався зустрічатися з нею безпосередньо після тої ночі, що ви її спостерігали. Правда, він теж не був у належній мірі обережний, і йому теж довелося побувати не раз у дверях з емалевою таблицею, але він був розумний і, як тонкий стратег, з'ясував дівчині, чому саме мій герой так раптом зник... Він не брехав. Він тільки не сказав їй, чого він сам заходив у ці двері...

Тому швидко йому вдалося зайняти в її ображеному серці те місце, що було приготоване там для мого героя. Красивий студент не був йолопом... Далі мені не хочеться розказувати. Все це, врешті, не має прямого відношення до картини. Та й дівчини вже, здається, немає...

Зараз режисер покаже вам мого героя в той момент, коли він - напередодні закінчення років навчання.

Інтелігент гризе граніт науки

Інтелігенту років 23. Вусики. Інтелігент сидить біля столу в своїй кімнаті й скажено зубрить. На столі лампа й самовар...

Інтелігент потягнувся, потер сонні очі, що злипаються мимохіть, глянув на годинника й похитав головою. Помацав самовар - цілком холодний. Наливає собі чаю з одного чайника, - чай міцний, чорний, як кава... П'є. Знову зубрить.

Ви пробували коли небудь жувати вату? - Спробуйте... Граніт іноді буває подібний до вати...

Інтелігент чесно бореться із сном... Біжать години... Сон перемагає. Голова клониться, перелякано скидується і зараз же знову клониться долу...

Інтелігент підставляє собі під підборіддя загостреного олівця вістрям догори. Зубрить... Сон перемагає конче. Голова хилиться, підборіддя наколюється на олівець. Інтелігент підскакує, знов сідає, розгублено потирає підборіддя. Подумав, догадався. Повертає олівця вістрям донизу і опирається підборіддям на незагострений кінець. Зубрить...

Стрілки йдуть по цифербляту годинника. Секундна стрілка, охоплена меланхолійними довічними корчами, маленькими скоками плигає в одному напрямкові від rischi до rischi...

На розгорнутій книзі спокійно лежить голова Інтелігента. Він спить. Поруч - олівець з відламаним кінчиком... Екран темнішає.

На цей раз - не надовго. Останні іспити мого героя пройшли гаразд. В наступній сцені - він юрист, людина з вищою освітою.

Товариська вечерея студентів, що закінчили. Весело й бадьоро. На всьому явний відбиток урочистості. Всі трошки випивши.

Інтелігент встає і проголошує:

Друзі! Товариші!

Обличчя всіх повертаються до нього. Обличчя веселі, заздалегідь до всього співчутливі. Інтелігент стоїть, урочисто тримаючи повного келеха. Він продовжує:

Я проголошую тост за наш великий народ!

Жваві оплески, крики...

Інтелігент високо підіймає келеха й ще урочистіше проголошує:

Товариші! Народ чекає на нас!

Ви, кого я наділив здібністю бачити всі думки й почуття мого героя, можете й зараз подивитися на те, що знаходиться перед мисленими очима мого героя... Міцною стіною стоїть народ і жадібно дивиться прямо в вічі. Народ - з опери (з "Жизни за царя")...

Веселий, урочистий, жвавий стіл. Всі встали, п'ють, кричать "ура"... Екран темнішає.

Дорогоцінні роки юности скінчилися. Дорогоцінні роки ці були, як ви бачили, присвячені надбанню знань, потрібних для дальшої пподотворчої роботи, для служіння рідному народові й вітчизні. Мій герой став достойною квіткою "квіту нації" – її інтелігенції. Він заслужив це право. Ви – свідки всього його життя – мусите ствердити це. – Не будете ж ви заперечувати те, що я був, давши героєві моему ім'я "Інтелігент" – правий абсолютно?!

А проте – заперечуйте, коли завгодно. Справа від цього не поліпшає... Надія, що її квітом є мій герой, чекає на нього. Починаючи з наступної частини, він буде служити їй...

Кінець другої частини.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ. Дозрілість інтелігента

Невелика приватна контора. З сусідньої кімнати входить Інтелігент. Поруч із ним, тримаючи його за талію й добродушно усміхаючися, іде пузатий, лисий чоловік, що скидається трошки на старообрядця і має вигляд хазяйський.

Чоловік підводить Інтелігента до великого столу, де працює зовсім висохлий, але дуже бадьорий і жвавий дідок у великих залізних окулярах на кінчику гостренького носика. Пузатий чоловік знайомить Інтелігента з висохлим дідком:

Власний адвокат торгового дому "Сава Єремівич Столетов".

Дідок люб'язно посміхається, садовить Інтелігента біля столу. Починається балачка...

Одразу я передбачаю заперечення – а особливо коли згадаю, що ми живемо в соціалістичній державі: свідомий читач зараз же запитає, при чому тут, мовляв, народ, що йому, як я обіцяв, буде чесно служити мій герой? – Це, товаришу-читачу, доводить лише відсутність у вас гнучкості сприймання, наявність догматичної простолінійності, що, звичайно, є результат виховавчої політики тої кляси, що є у нас хазяїном. Ця кляса завжди відзначалася відсутністю гнучкості сприймання, що часто призводило до зайвої, на інтелігентний погляд, простолінійності, що переходила іноді в нетактовність. Згадайте поведінку цієї кляси хоч би десять років тому – дуже нетактовна поведінка, некоректна. Наприкінці цієї частини ви самі її побачите... Не будьте ж некоректні й ви. – Треба вчитися в європейців, де і соціалісти, як відомо, є, перш за все, джентлмени... Торговля існує для блага держави, а значить і для блага народу. Сава Єремівич Столетов також слуга народу, як і мій герой, що служить у нього... Врешті, товаришу-читачу, – буття визначає свідомість... ("как говорят некоторые" – так почав свою промову один промовець). Сподіваюся, що заперечувати мені ви тепер не будете... Я ніколи не брешу і, добре знаючи картину, завжди можу сказати наперед цілком правильно те, що робитиме мій герой. Зараз, наприклад, мій герой швидко піде –

... вгору по східцях успіху

У хазяїна вечір. Обстановка типова. Позолота повсюди, де можна. Концертний рояль. У рояля таперша. Фарбована долівка із слідами полотняних доріжок, що їх знято ради урочистого дня разом з мебльовими чехлами... Багацько гостей. Шумно й безтолково.

Хазяїн у довгополому сурдуті важно сидить серед однотипних мужчин.

Хазяйка в блискучій шовковій сукні, обвішана надтою кількістю дорогоцінностей, розпливля й непорушна, як Будда, сидить серед однотипних жінок.

Хазяйська дочка, безбарвна, але кокетлива, маніриться, маніжиться, балакаючи з групою молодих людей.

Тип цих молодих чоловіків визначається словом "саврас". – Я точно не знаю, що саме значить це слово, але в ужитку його відносно людини воно зазначає, перш за все, купецького синка, а потім – щось подібне до оболтуса. – Проте, що саме значить слово "оболтус", – я теж не знаю... Зрозумієте...

Молодь чинно танцює вальс.

Сваволять – на законних засадах – лише диригент танців та ще два-три кавалери, трошки надто веселі. – Диригент найбільш великосвітський юнак з усіх саврасів. Свавільям, власне кажучи, його поведінки назвати не можна. Правда, він галасує на всю глотку, але ж по-французьки, з прононсом, що стверджує достохвальну вірність його своїй національності. Він розкуйовджений і спітнілий, – але ж спробуйте ви самі хоч раз побути диригентом танців... Кавалери – тільки ігрові: вони притоптують закаблуками, крутять своїх дам із швидкістю дзиги, або, в бажанні розважити громаду, доречно роблять вигляд, нібито падають, або підставляють ногу іншим кавалерам... Все молоді, веселі й бадьорі...

Інтелігент із задоволенням танцює з якоюсь гарненькою панночкою. Хазяйська дочка, обмахуючися струсевим віялом, непомітно стежить.

Дивіться уважно! В безбарвних очах її помітний вогонь. Цей вогонь запалений почуттям вічним, як світ, як кохання. Жіночі ревності! Найнебезпечніше місце в кам'яних мурах, що в них замкнене жіноче серце... Далі ще доведеться повернутися до цього.

Хазяйська дочка покликала Інтелігента. Інтелігент поспішно, хоч і з явним жалем, покинув панночку й підійшов до дочки. Він мило залицяється, вона мило кокетує. З-за віяла вона обстрілює його поглядами, що в них догадливий глядач мусить помітити лукавство й привабливий вогонь.

Мій герой досить догадливий... Невдалий досвід з дівчиною в попередній частині послужив йому на користь, дозволивши значно поширити межі досвідів вдалих... Все до кращого в цім найкращім із світів...

В кімнаті для паління чоловіки палять, зібравшись групами. Жваві балачки. В кількох групах говорить хтонебудь один пониженим голосом, решта уважно прислухаються. Дослухавши до кінця, – всі іржуть.

Не згадую, в якого письменника запам'ятав я уривок з якогось, очевидно одеського, оповідання: "... Ну, он заходит в аптеку. Что может быть нужно молодому

чоловеку в аптеке, – я вас спрашиваю. – Ну, конечно, аспирин..." – Чого можуть іржати молоді чоловіки, – я вас запитую. – Ну, звичайно, не від аспірину...

Інтелігент замислився. Байдуже вислухав якогось франта, що підійшов до нього з чимось, мабуть, дуже веселим. Франт образився і відійшов. Інтелігент думає...

І знову ви бачите його думки. Серйозні, значні думки. Окремі моменти сьогоднішні й минулі, його зустрічів з хазяйською дочкою явно свідчать її безперечно до нього симпатію... Мій герой уже дорослий мужчина. Він знає, що одруження – діло велике й святе... Мій герой – вже дорослий, серйозний мужчина. Він так само добре знає, що п'ятдесят тисяч на вулиці не валяються... Він з такою рішучістю шпурнув недокурок долу, що ви вже передбачаєте наступний кадр.

В домашнім кабінеті "сам" сидить за столом. Входить Інтелігент. Фрак. "Сам" зрозуміло підбирає губи й підводить брови. Інтелігент якнайповажніше вклоняється...

Деклярація

"Сам" не відмовляє, але й не погоджується. Роздивляється Інтелігента, напівпосміхаючися. В роздумі випинає нижню губу. Барабанить коротенькими пальцями по столу. Когось кличе...

В кімнату впливає "сама"...

Інтелігент ще раз якнайповажніше вклоняється, підходить до ручки. "Сам" сповіщає про новину дружину. "Сама", не змінюючи виразу запливлого обличчя, починає швидко моргати очима. З очей по розлогих щоках покотилися дрібненькі сльози...

Ви не будете, сподіваюся, вимагати від мене нового розчулення при такій прояві святої матірньої любові: я досить розчулювався з приводу цього на початку першої частини... Цілком досить! – А проте – видовисько, звичайно, зворушливе...

"Сам" байдуже махнув рукою на дружину. Знову обмірковує, знову оглядає Інтелігента з голови до ніг. Інтелігент злегка здвигує плечі і також непомітно оглядає себе. "Сам" говорить в роздумі:

"Хлопець нічого... Хлюстуватий тільки трошки..."

Слово "хлюстуватий" походить від слова "хлюст" і має дуже складне значення: худорлявий, слабкий, миршавий, але ж у той час – "ловкач", злодійкуватий, брехунець і т. ін... значення в усякім разі не дуже приємне. Шановний хазяїн мого героя людина стара, людина тих часів, коли однаково цінувалися цноти фізичні й цноти високо інтелектуальні. Сам він, наприклад, в своїй юності однаково успішно брав участь в "стінках", працюючи кулаками, а також проквітав у крамниці свого хазяїна, що вона за кілька років стала цілком зненацька його власною. Отже не треба бути в претенсії, коли вишукана постать мого героя, його тонка талія, вузькі плечі і в деякій мірі запалі груди, що наближаються до типу, так званого, чомусь, "курчачого", – коли вся оця вишуканість мого героя, прямий наслідок виховання ніжнього й делікатного, – високошановний Сава Єреміївич іменує трошки презирливим терміном "хлюстуватости"... Правда, з боку інтелектуального, вживаючи цього терміна, Сава Єреміївич, звичайно, робить моему героєві комплімента, не зовсім

незаслуженого...

"Сама" з дерев'яною фізіономією швидко моргає очима й плаче дрібними сльозами...

Інтелігентові трошки ніяково. Він намагається заховати ніяковість, сприйняти хазяйську заяву, як милий жарт. Примушено посміхається. "Сам", не дивлячися на нього, посилає дружину за дочкою. Дружина, плачучи, впливає.

"Сам" не дивиться на Інтелігента. Відкинувся в фотелі, склав руки на животі й дивиться на каламар. Інтелігент почуває себе погано. Переступає з ноги на ногу... Раптом ожив, зробив стурбоване обличчя.

Входить мамаша з дочкою.

"Сам" суворо сповіщає дочку про те, що трапилося... Дочка стурбована, зраділа; соромливо дивиться долу. "Сам" усміхнувся, стукнув долонею по столу...

Родительське благословіння

Молоді навколішках. "Сам" і "сама" благословляють їх іконою... Екран темнішає...

Церемоніял цей відомий і тому нецікавий. А коли комунібудь і невідомий, то це й не потрібно: релігійний забобон... До речі – чи релігійний мій герой? – Багацько разів продивившись картину спочатку до кінця, не зможу вам відповісти позитивно. Звичайно, в данім разі не міг же він розгравати дон Кіхота, хоч би він навіть і не релігійний: аджеж одруження – діло велике й святе, як ви пам'ятаєте, а дон Кіхот – божевільний... Мій герой жениться. Входить до стану, що є священнішим обов'язком кожного чесного громадянина. Бо стовп держави – сім'я. Спадкова тонкість і культурність і надбаний життєвий досвід мого героя зіллються в прекрасній гармонії з незайманою чистотою і спадковим міцним здоров'ям обраниці його серця... Здається, треба було б покричати "ура". – Покричіть, дорогий читачу...

Серед ясного дня...

Інтелігент, радісний і бадьорий, швидко входить в передню. Досить нескромно приласкав покоївку, що відкрила йому двері. Раптом відскочив... Ніжно цілує дружину, що вийшла назустріч, і починає весело й жваво розказувати. Розказ продовжується в кімнаті на канапці. Інтелігент весело жестикулює.

Коли ми розповідаємо про приємні речі, ми, звичайно, любимо розповідати докладно й довго... Це зрозуміло. Проте, коли ми розповідаємо про свої неприємності та страждання, ми звичайно розповідаємо докладно й довго... Це теж зрозуміло. Так ось суть розповіді мого героя така:

Дуже поважний генерал милостиво здоровкається з Інтелігентом.

Те саме робить дуже поважна дама. Інтелігент якнайповажніше прикладається до її ручки.

Те саме робить дуже поважний цивільний із стрічкою під сурдутом.

Те саме роблять якісь то живі моці, по деяких ознаках жіночої статі. Моці, очевидно, надзвичайної поважності. Моці милостиво кивають трясучою головою. Інтелігент благоговійно прикладається до ручки.

Читачу, подивіться уважно на цих людей, на оцих безперечно державних мужів і

державних жон. Від їхньої волі залежить доля мільйонів простих смертних, доля народу, того самого, що його обслуговувати вибрав своїм уділом мій герой... Приєднаймося до чистої й такої наявної радості мого героя...

Інтелігент з радісною жестикуляцією розповідає. Дружина жадібно – вухами, очима, всією істотою – слухає... Інтелігент, урочисто показуючи на себе, говорить:

"Секретар громади християнського спасіння падших женщин".

На екрані ще раз промайнули генерал, дама, цивільний, мошні... Дружина пристрасно, з запалом обіймає супруга...

Бідні дівчата, що зійшли із шляху істини, що попали на шляхи розпусти, завдяки власній слабкості та нестійкості... Бідні дівчиці з Петровської чайної. Мій благородний герой не пам'ятає зла, що одна з вас йому спричинила... Він – секретар християнської громади, він – незлобивий, як ягнятко. Він відкриває вам усім шлях до спасіння... Ідіть до нього, і він з вас вибере самих достойних, він познайомиться із вами, узнає, вмістить до притулка, де ви будете жити як Христові наречені: працювати, молитися, умирати тіло й знову працювати. Таким чином ви спокутуєте перед Богом свої гріхи, а перед суспільством ту шкоду, що йому спричинила ваша нечеслива поведінка... Мій герой буде частенько завітувати до вас... Найбільше старанно – умирати тіло... Він допоможе вам.

... грім!

На екрані – живі ляльки. Мішок, одягнений у фрак із написом на пузі – 1.000.000.000, з ніжками, ручками й головою в німецькій касці, сильно навідає на дві других таких самих ляльки: французьку з півнем і англійську – в циліндрі зі смугастою англійською стрічкою... У віддаленні стоїть ще одна лялька... Німецька лялька примушує худіти обидві ляльки. Сама вона при цьому пухне. Крім того, нулі з пуз французької й англійської ляльок відпадають і чудесним чином перелітають на живіт ляльки німецької... Дві ляльки тікають. Німецька стоїть, прийнявши дуже урочисту позу... Ляльки повертаються, тягнучи за собою якийсь дуже хитрий механізм: коліщатка, важільця, ниточки, дротики. Механізм встановлюється посередині. На ньому напис: "дипломатія". Ляльки таскають до нього ту ляльку, що стояла осторонь. Це Микола II. До рук, ніг і голови його прив'язується ниточки від механізму. Після цього французька й німецька ляльки починають натискувати на важільки й повертати колеса...

Лялька Миколи II оживає. Повертається до німецької ляльки, робить люте обличчя, розмахує сердито руками, широко роззявляє рота й лопоче...

Гра в ляльки скінчилася!.. Далі знову – життя...

По людній вулиці великого міста летять хлопчики-газетярі. Листки швидко розходяться по руках. Вся вулиця рябіє білими плямами. Хлопчики кричать несамовито...

Одне слово. Одне довжелезне, плисківате, брязкітне, тупе й пронизливе слово: "мобілізація". Мобілізація!..

Війна!..

Заядлий фінансист потирає руки.

Хоробрий генерал молодцем випрямився.

Спритний спекулянт з захопленням лускає пальцями...

Війна!..

Робітник, сутулий від роботи, ще більше згорбився.

Мужики, дід і баба, отупілі від горя, дивляться услід сину.

Син п'яний, з розпачливим обличчям, хитається, співає...

Війна!!!

Інтелігент у "громаді" говорить патріотичну промову. Йому милостиво плещуть...

Інтелігент вдома, настроєний зовсім непатріотично. Пригнічений, - і дружина пригнічена не менше...

Мобілізація, дорогий читачу... Мобілізація...

Навчання спасінню отчизни

Поле. Група солдатів і вчителів. По команді: "На ру-ку!" шеренга солдатів бере наперевіс. Взводний проходить уздовж ряду багнетів.

Один з них дрижить і падає. Взводний штовхнув його вгору.

Звичайно, це багнет мого дорогого героя. Ви ж ні трошки не здивовані, мій читачу... А взагалі - сумна це історія...

Інтелігент напружується. Утримати гвинтівку не має сил.

Та й звідки ж їм взятися?

Взводний деякий час дивиться. Багатозмістовне мовчання. Плюнув і пішов далі...

Він теж правий...

Прив'язане канатом висить солом'яне опудало.

Це опудало є образ німця, ворога й людини. Воно служить для навчання багнетовим "прийомам".

По команді взводного солдати по черзі з гвинтівками наперевіс біжать до опудала.

Пробігають одна за одною солдатські фізіономії з широко роззявленими ротами.

Роти кричать:

"У-р-р-р-р-а!"

Підбігши до опудала, солдати встромляють у нього багнети.

Це опудало є образ німця, ворога й людини. Вам, мій дорогий читачу, чи доводилося колись встромляти багнета в живу людину?.. Я, автор і ваш друг (згадайте передмову), - я не буду вам зараз пояснювати, як це робиться і які почуття при цьому переживає той, хто встромляє (і той, в кого встромляють). Я відмовляюся від ролі тлумача на певний час. Аджеж бо я - жива людина... Та, врешті, стійте, - це ж тільки опудало... Чого ж це ми розводимо гістерію?!

Солдат люто з бігу встромляє багнета... Висмикнув і зник з кадру...

Якась солдатська фізіономія (чергова, очевидно) - рот роззявлений до вухів - кричить:

"... а-а-а-а-а!"

Від шеренги відділяється черговий - Інтелігент.

Прошу співчуття. Мій герой не звик до грубих фізичних вправ. Бігати він не вміє, тим більше в таких величезних зашкарублених чоботях... Його обличчя показує, як бачите, цілком законні й обґрунтовані почуття. Його обличчя показує конче незадоволення і навіть образу. Іменно образу...

Взводний стукнув ногою і заохочуюче кричить "ура". Фізіономія Інтеліґента мляво-покірливо роззявляє рота:

"Ура".

Взводний енергійно жестикулює. Його рот енергійно балакає.

Екран ґарантує мовчання... Не турбуйтеся, мої читачки.

Фізіономія Інтеліґента роззявляє рота трохи ширше.

Інтеліґент підбіг до опудала. Пропустив темп, не встиг встромити багнета, випустив ґвинтівку й сам ледве не впав на опудало. Взводний докірливо, сердито, досадливо лається, інтеліґент соромливо підняв ґвинтівку, поплентався назад...

Це тільки опудало, дорогий читачу. Це тільки навчання. Зараз воно закінчиться. Солдати, просякнені освідомленням того, що вони зробили новий крок у мистецтві та вмінні обороняти дорогу отчизну, освідомленням обов'язку перед Царем і Богом (товариші складачі, прошу залишити великі літери, – Прим. автора), солдати, що їх так недавно показував нам режисер у момент мобілізації, звичайно, бадьорі й веселі... Для них невідомими бардами навіть створено спеціальних пісень. Наприклад:

"Взвейтесь, соколи, орлами".

Я неспроста саме оцю пісню включив до свого роману й тим, можливо, обезсмертив її. Дуже хороша пісня, розумна – "Взвейтесь, соколи... орлами!"...

Велика річ – гасло!.. Ну, годі... Я ніяк не можу забути про те, що оце гасло було великим цілих три роки. І я бризкаю отруйною слиною... Я попросив у вас вже вибачення: аджеж я сам "взвивався орлом"... І з того часу пройшло тільки десять років...

Фільм іде своїм шляхом.

"Взвейтесь, соколи, орлами"...

Взвод у строю повертається в казарми. Співають, але не дуже ревно.

Істина поволі входить у людські душі. Істина про необхідність взвитися орлами проходила цілих три роки. А на цей час пройшла в свідомість, цілком інша істина... Здається є якась то різниця між "душею" і "свідомістю". В результаті, як відомо, получилася форменна єрунда. З нею мені доведеться скоро стикнутися, і це дуже трудна історія...

Попереду взводу взводний іде задом наперед, розмахуючи руками, рахуючи ногу. Раптом зупинився, весь перетворився у німий докір...

Орел!

Інтеліґент іде й співає. Закрив рота... На обличчі вираз наляканий і винуватий...

Шерег ніг на ходу. Одна пара старанно йде "не в ногу"... Екран темнішає.

Це вже просто наслідок режисерської делікатности.

Казарма. В казармі зверху законного поверху койок надбудовано ще два поверхи

нар. Вечір. Поганеньке освітлення – гасові лампочки з бляшаними рефлекторами висять у проходах кроків на п'ятнадцять одна від одної. Невеличкими групами й поодинокі сидять солдати...

Звичайніший вечір у казармі. Здається, я можу розпочати виконання своїх обов'язків... Але ж я не знаю, – ви, мій дорогий читачу, ви були в казармах "запасного батальйону"? Коли були – зрозумієте. Для цього згадайте хоч би перший обід: шматки твердого сіро-синюватого холодного м'яса на соснових трісочках, розкидані по насичених масним брудом нефарбованих дошках столу. Згадайте запах ам'яку зі сусідньої вбиральні... Це – вже дещо... А коли не були, я відмовляюся з'ясовувати... Слова з трудом передають видимі образи, але як передати вражіння абсолютного й образливого загублення своєї персональності? Як передати всі оті почуття, що бурхлять у серці "сокола, взвившегося орлом" для захисту "Ве-ры. Царя и Отечества" (т.т. складачі, обов'язково з великих літер)?.. Будучи бездарним літератором і надто щирим тлумачем кіна, я відмовляюся й від останньої ролі... хоч сцена така проста, така звичайна: звичайнісінький вечір у казармах після навчання.

Інтелігент самотній сидить на нарах у дуже пригніченому настрої.

Взводний з трьома нашивками й ройовий з двома нашивками сидять недалеко. Подивилися на Інтелігента, переглянулися, всміхнулися.

Взводний підійшов до Інтелігента. Інтелігент скочив, витягся, руки по швах. Взводний строго оглядів його, поправив пояс. Говорить з величною посмішкою:

Вольноопределяючимся з дозволу начальства можна ходити ночувати додому... до жінки...

Сказавши, взводний відповідно усміхається. Інтелігентове обличчя також поспішно розпливається в усмішці. Взводний, конфіденційно нахилившись, більш знаками, ніж словами, дає зрозуміти Інтелігенту необхідність принести чогось випити. Інтелігент розводить руками з стурбовано-переляканим виразом. Взводний поплескав його по плечу, говорить щось на вухо...

На екрані з'являється пляшка з черепом і кістками й написом: "Ядовитая жидкость для горения".

Інтелігент зрозуміло й заспокоєно хитає головою.

Пам'ятаєте наш "сухий закон"?

Взводний з задоволеним виглядом сповіщає ройового про вдалі результати переговорів...

Інтелігент вдома розказує дружині про всякі жахи життя в казармі. Жах відбивається на обличчі дружини на 150-200%.

Розповідь Інтелігента

Інтелігент з величезною гвинтівкою наперевіс...

Інтелігент біжить по полю в чоботях протиприродних розмірів...

Взводний, похорий на справжнього, але значно страшніший, – страшенно лається...

У дружини на обличчі жах...

Інтелігент притискує руки до скронів, гаряче й благаючи говорить щось дружині.

Цілком зрозуміло – що. Він не може, він збожеволіє. Це – каторга. Це... пекло. Це... не знаю що... і, звичайно, дружина розуміє його. Як не зрозуміти?.. До речі – незручно даму називати весь час просто "дружиною", – у неї безперечно є якесь ім'я. Я імени її не знаю, але, користуючися з теорії можливостей, визначаю його як "Марія". Батька кличуть "Сава". Тому, без всяких теорій можливостей, по-батькові її буде "Савівна". Таким чином, – Марія Савівна співчуває, розуміє й жахається.

Дружина Інтелігента висловлює повну готовність діяти. Заспокоює Інтелігента, ніжно обіймає його... Екран темнішає...

Щасливий мужчина, втомлений, змучений тягарем життя та його несправедливостями, коли є у нього от такі теплі, ніжні, розуміючі обійми... До цього ще доведеться повернутися в останній частині.

Інтелігент рапортує взводному про з'явлення. Відрапортувавши, конфіденційно передає йому пляшку. Взводний звисока, по-начальницькому подає йому руку. Інтелігент з задоволенням її стискує...

Трошки незрозуміло, чому режисер не показав дальшої долі "ядовитой жидкости для горенія"... Якраз вона мені відома по досвіду. Ройовий дістав закуски (неписаний священний закон: твоя випивка, моя закуска) і пляшку журавлинного квасу. Іменно журавлинного, велика здатність пристосування до подій та оточення, що відзначає молоді й здорові нації, підказала, що комбінація денатурованого спирту з журавлинним квасом найбільш задовольняє вишуканому смакові... В чайну склянку наливається половину "жидкости для горенія" і половину журавлинного квасу. Одержуємо каламутну, опалову, рожево-сизу рідину, невиразимого смаку й запаху. Цю рідину треба пити. Попробуйте не випити, коли ця склянка є знак "начальственного благорозположення"...

Марія Савівна вживає заходів

Дружина Інтелігента з переконанням, гаряче, з жахом в очах, балакає з поважною дамою з "громади". Дама співчуває й обіцяє. Те саме з поважним цивільним... Те саме з генералом... Те саме з мощами. Мощі дрижать, але теж обіцяють...

Політграмота

В казармі вечером. Напівтемно, смутно... Група солдатів колом. У центрі – взводний читає лекцію...

"Хто є враг зовнішній?"

Друже мій, читачу, що досяг 21-річного віку раніш 1917 року й був визнаний "гідним" і про якого вчасно не поклопоталася Марія Савівна й що про нього не поклопоталися ніякі мощі й тому він пройшов глибокофілософську школу старої політграмоти, – ви, звичайно, пам'ятаєте це класичне запитання. Все філософське обґрунтування буття "руського воїна" вкладалося в форми елементарно прості, ніби виковані з заліза двома-трьома ударами молота, форми спартансько-величні в своїй монументальності, форми, що в них відчувався дух Абсолюта... Один мій приятель, той самий релятивіст, що я про нього вже згадував, стверджує, що єдиний Абсолют світу –

Глупство... Отже - форми ці були прості, суть ще простіша, - безперечно це була найпростіша в світі філософська система: за Віру, Царя й Отечество - життя... Цієї системи вважалося цілком досить, щоб, усвідомивши її, "руський воїн" ішов у вогонь, у бруд, у воду, в божевільні атаки, щоб він задихався в отруйних газах, сліп, божевільно у гарматних боях, сидів без патронів у напівзруйнованих окопах, очікуючи спокійно, доки дійде до нього черга й німецька граната зробить кашу з м'язів, костей, мозку й нервів того, що було чоловіком його дружини, батьком його дітей... ради Віри, Царя і Отечества... Мій дорогий читачу, я ще раз відчуваю своє безсилля. Я не можу примусити вас побачити й відчути, коли ви тільки самі в свій час цього не бачили й не відчували, навіть таку, наприклад, просту й звичайну річ: кілька годин, проведених вами пораненим в атаці, позбавленим можливості рухатися, - обличчям до обличчя (до того, що було обличчям) якогось солдата, з якого тече зеленкувато-руда сукровиця, а щокни, рот і очі рухаються інколи від впливу газів, гноїння та праці хробаків... - Я не вмію розказати про ваші відчуття, я не зможу описати навіть запаху... Я чесно визнаю своє банкрутство... - А коли ви це пережили, то ви це пам'ятаєте...

Урок "політграмоти" триває далі. Могутня, монументальна філософська система втілюється в свідомість захисників Віри, Царя і Отечества... Хто є ворог зовнішній?.. Режисер його покаже вам зараз точнісінько так, як взводний розказує про нього своїм учням.

Товстий німецький солдат великим ножом відрізує вуха бідному російському солдатові.

Австрійський солдат з чорненькими вусиками відрізує носа тому самому російському солдатові.

Носатий, чорний, страшний турок перегризає горлянку тому самому російському солдатові...

Взводний запитує, чи зрозуміло. Голови, стверджуючи, вклоняються.

Інтелігент серйозно хитнув головою.

"Хто є ворог внутрішній?"

Питання зовнішньої політики, як бачите, вже вирішено... Не менш просто, чітко й монументально вирішуються й питання політики внутрішньої в цій простій, величній, філософсько-політичній системі...

Революціонер у чорній сорочці. Довжелезне, розкуйовджене волосся. Вигляд страшний. Зуби вищирено. Під пахвою пака з великим написом: "Проклямації"...

Єврей студент, - кучерявий з горбатим носом. Підкреслено-семітський тип. В руках величезна бомба з гнотом. Гніт курить...

Взводний знову запитує, чи зрозуміло. Солдати знову кивають головами.

Інтелігент також серйозно вклонив голову.

Трудно не зрозуміти...

Марія Савівна вплинула...

Зібрання "Громади"... Інтелігент в земгусарській формі робить доповідь. Інтелігент діловитий і бадьорий.

"З пропозиції її Ясности нашої председательниці..."

Якнайповажніший поклон Інтелігента.

Мощі трусяться...

"... наша Громада віднині працює на оборону..."

"Громада" плеще руками. Інтелігент продовжує із щирим патосом:

"... і називається: "Громадою по вишуканню приданого для дочок упалих штабофіцерів".

Оплески всієї громади... Екран темнішає.

Така "громада" була - я цілком певний в цьому. А коли її й не було, то тільки тому, що я в той час не писав цього роману, і ця думка нікому іншому не припала. Бо не до "пропащих женщин" під час великої війни. Пропащі жінки самі працювали на оборону, замінюючи російському воїну покинутих жінок та коханок і збагачуючи його, крім всякого іншого досвіду, також і спеціальними знаннями, необхідними й корисними в домашньому побуті. Ці знання й досвід, як відомо, широко вжито було російським воїном після демобілізації... Дивися статистику...

Екран потемнішав... Темп картини стає все більш скажений. Фільм намагається навздогнати життя. Безперервна нитка, що зв'язує подію з подією, натягується і місцями вривається. Монтаж стає переривчастим, іде плижками... Життя мчить вихором... Події справляють враження вибухів, бо безпосередній свідок їх не в силах усвідомити їхнє зародження, розвинення й розрішення: надто мало часу, надто великі події... Темп картини стає все більш скажений... Роки п'ятнадцятий, шістнадцятий...

"... Распутін..."

Кілька окремих облич. Знімаючих, полохливих, пересичених змістом, пригнічених. Обличчя дружини, що говорить: "тсс"...

Ви не помітили нічого спільного в усіх цих різноманітних виразах? - Спільне є завжди в таких випадках: задоволення... Так, так, - не дивлячися навіть на пригніченість... Люди страшенно люблять подібні балачки про свою владу, смакують їх, насолоджуються, а хто навіть слинку пускає. Необхідність таємниці - тільки посилює задоволення. Як перець, скажімо... Необхідність ця, звичайно, очевидна й безперечна. Мій герой - людина розумна й тому завжди законослухняна та лояльна...

Інтелігент, б'ючи себе в груди, з щирим почуттям вигукує:

"Куди ми йдемо?!"

Ніхто не відповідає, але всі, кожен по-своєму, захоплені... Інтелігент робить страшне обличчя:

"Так це ж..."

Тривожне очікування на лицах слухачів напружується до останнього...

"... революція!!!"

Лиця слухачів цілком збентежені... Екран темнішає.

Дорогий читачу, для нас з вами зараз слово "революція" стало таким же звичайним, як слово "здрастуйте". Тому, можливо, вам трудно буде зараз зрозуміти страшний вплив, що в ті часи це слово робило на суспільство, в якому мій герой жив...

Проте багатько з вас теж жили в ті часи в тому суспільстві, – вам досить просто згадати... Згадайте ще купчиху в Островського з "металом", "пеплом" і "жупелом"...

Екран темнішає, не будучи в силах передати з належною яскравістю ті збентежені почуття, що обурювали певну частину громадянства в ті передгрозові дні... Та й нічого приємного не було в цих картинах... На темному екрані з'являються контури літер:

Прийшли...

На екрані знову ляльки. Посередині лялька Миколи II стоїть непорушно з обличчям, що нічого не показує. Вбігає лялька жандарма. Вона стурбована, стурбовано рапортує. Лялька Миколи махнула рукою. Жандарм тягне кулемета, влаштовується, збирається стріляти. Микола весь час зберігає лялькову непорушність...

По вулицях бурхливі маніфестації. Над головами віють прапори...

Знову ляльки. Микола, як і раніш, непорушний. Жандарм метушиться біля кулемета... Величезні чоботи входять у кадр. Летить у бік жандарм з кулеметом. Далі летить Микола... Лялька Миколи лежить боком у повному ляльковому спокої...

Точна, історична правда...

Бурхлива маніфестація робітників.

Ви чуєте мірний крок? Спільний крок, міцніший кроку "в ногу", – ним керує ритм душ. Раз! Два!

Генерал перекидається, як лялька...

Ви бачите, як чітко він перекинувся?... Раз! Немає!

Поважна дама падає, як лялька...

Раз!..

Поважний цивільний перекидається, як лялька...

Раз! Немає!

Поважні потуги валяться, як лялька...

Раз! Два!.. Режисер своєчасно обрізав шматок, бо потуги напевно розсипалися, а в цьому естетичного немає нічого...

Інтелігент з дружиною біля вікна. Обережно виглядають на вулицю. Обидва перелякані...

Обличчя маніфестантів – бадьорі, радісні...

Інтелігент з дружиною переглядаються: здається, нічого страшного. Інтелігент щось говорить дружині. Дружина хитнула головою, пішла геть. Інтелігент знову дивиться у вікно. Дружина принесла стрічку, нашвидку зробила бант і приколола його до піджака Інтелігента. Інтелігент виставив груди, поправив банта, розпрощався з дружиною, пішов...

Увага, читачу! Мій герой входить у революцію!.. Картина йде скаженим темпом, намагаючися навздогнати життя...

На якомусь перехресті Інтелігент, видравшись на тумбу, в оточенні невеличкої юрби, промовляє. Інтелігент жестикулює, б'є себе в груди... Проголошує:

"Ми знищили царат!"

Ну, ось, дорогий читачу, вже тепер, у цей урочистий мент приєднання мого

(скажімо прямо – нашого) дорогого героя до великої революції – ви, сподіваюся, згадали його: він ваш старий знайомий, – ви певно не раз його бачили в ті дні в подібні моменти. Для тих, хто сумнівається, режисер навіть показує, як саме революційно поведився мій (наш) герой.

Інтелігент з хоробрим і революційним обличчям підходить до ляльки Миколи і революційно перекидає її кінчиком черевика...

"Ми знищили аристократію!"

Інтелігент революційним кроком підходить по черзі до генерала, дами, цивільного й мошей – і революційно знищує їх кінчиком черевика...

Оплески юрби.

Ви себе не помітили в цій юрбі?.. Дехто з вас безперечно був там, оскільки я пам'ятаю...

Вечеря з участю Інтелігента. Тесть та ще кілька йому подібних... Інтелігент, по звичаю, промовляє:

"Ми, інтелігенція, квіт нації, ми мусимо голосно проголосити..."

Присутні відкривають роти, за виключенням тих, хто зайнятий спішним проживуванням чергового шматка...

"... війна до перемоги!"

Всі проголошують. Загальний ентузіазм... Екран темнішає...

Ви присутні при урочистому моменті. Справжні слуги народу (згадайте початок цієї частини) справжньо радіють звільненню цього дорогого народу й закликають його до перемоги, до контрибуції, до Дарданелл... Пам'ятаєте?.. Прекрасний мент! Квіт нації був готовий в той мент вжити всіх зусиль на організацію й полегшення цієї перемоги... Справжні непомітні герої. Бо хто ж міг підозрівати наявність героя в будь-кому з цієї компанії, що непомітно переводила свою корисну справу, працюючи для держави (чоботи, сіно, коні, провіант і. т. ін., і т. ін.), дбаючи про дорогу армію, про христолубиве воїнство, про руських богатирів... І цей народ, ці "дорогі, широкі маси", – виявили себе страшенно невдячними. Сумний обов'язок, обов'язок безстороннього історика – засвідчити це...

Починається...

У Інтелігента гості. Дружина Інтелігента говорить гаряче, з округлими очима:

"Жах! Жах!"

Присутні виявляють жах. Дружина продовжує з тим самим виразом:

"Чайна ковбаса – дев'яносто копійок фунт!"

... Потрясені, співчутливі, знаменні вирази облич гостей.

Справжня жахливість цього відомого факту дійшла до їхньої свідомости й устрашила їх... А думка про те, що фунт буде, можливо, коштувати карбованець – жахлива думка – родилася у багатьох... Так маленька хмарка на обрії передвіщує гураган... Ковбаса іноді може відігравати роль хмарки...

Балачки загальні й по групах проводяться в злегка збудженому, стурбованому тоні. Всі трошечки підвипили, і це загострює сприймання речей.

Інтелігент взяв слово і говорить, говорить, палко жестикулюючи, як завжди. Переходить на тон знижений, конфіденційний.

"... Правительство..."

Присутні роблять зрозумілі вирази і зрозуміло-пригнічено хитають головами...

Інтелігент ще більш конфіденційно шепотить:

"Народ починає поводитися непристойно".

Картина йде скаженим темпом...

Інтелігент у дворі казарми з автомобіля промовляє солдатам:

"Від імени Тимчасового Уряду я закликаю вас до спасіння отчизни!"

Солдати реагують слабко. Інтелігент б'є себе в груди кулаками:

"Отчизна в небезпеці! Війна до перемоги!!"

Реакція солдат цілком несподівана для Інтелігента. Жадних овацій. Явні ознаки незгоди.

Коли ви, або хтонебудь з ваших близьких був колись комісаром Тимчасового Уряду, ви легко зрозумієте обурення і патріотичний біль патріотичної душі мого героя...

Молодий хлопець скочив на підніжок автомобіля, безцеремонно відштовхнув Інтелігента і крикнув:

"Вся влада радам!!"

Інтелігент в жахові...

Ви колись, сподіваюся, були більш-менш здатні зрозуміти цей жах... Пам'ятаєте "Грядущого хама"? - Пам'ятаєте "Взбунтовавшегося раба"?.. Пам'ятаєте?.. Проте, хто старе згадає, тому око геть... Не розумію, чого ради я ризикую власними очима...

Інтелігент в жахові, ніби чорта побачив. Кинувся на подушки...

Юрба солдат реагує співчутливо... Інтелігент спішно штовхає шофера в плече... Шофер повернувся з веселою посмішкою...

Інтелігент зробив було сердите обличчя, але швидко згадав, стримався, примушено усміхнувся.

Машина поїхала.

Солдати регочуться. Молодий хлопець схопив гвинтівку в сусіди, стрільнув у повітря...

Інтелігент в жахові пригнувся, схопився за голову... Шофер оглянувся й весело показав зуби...

Бідний, благородний герой мій! Вороги з усіх боків...

А картина йде скаженим темпом, намагаючися навздогнати життя, що скажено мчало в ті дні... Останній етап перед Жовтнем...

"Революція в небезпеці!!!"

По черзі промигують перелякані й обурені фізіономії знайомих Інтелігента, що їм він по черзі шепоче щось на вухо, після чого обурюється й жестикулює...

Подивіться самі - хіба можна не обурюватися?

Двері товарного вагону з величезною пльомбою. На дверях напис крейдою: Nach Russland - В Росію.

Двері зникають. За дверима шереха замаскованих незнайомців, одягнених у чорні плащі з відлогами. Руки у всіх схрещено на грудях. На їх плащах, як на сандвічах, вздовж усієї шерехи напис: "бо-ль-ше-ви-ки"...

Інтелігент обурюється.

"Чого дивиться Тимчасовий Уряд?!"

Екран темнішає...

Не надовго... Правда, частина кінчається... Остаточо кінчається, я б сказав... Але - картина йде скаженим темпом, намагаючися навздогнати життя, що скажено мчало в ті дні...

Кінець третьої частини.

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА. Член партії "И. И." ("Испуганная интеллигенция")

Сподіваюся, ви пам'ятаєте цю помітну партію, що відіграла в свій час не дуже помітну роль. Авторство назви цієї партії належить також помітному політичному діячеві, басарабсько-курському депутатові Володимирі Пуришкевичу. З цього ясно, що гостре слово можна почути і від чорносотенця. Мій герой - досить помітний член цієї партії, що ніколи не виливалася в якібудь зашкарублі організаційні форми, але володіла в свій час не менш монолітною одністю прагнень своїх членів, ніж сама РКП. Це дозволяє вдатися до резигнацій щодо цінності організованості, коли взяти на увагу долю двох цих помітних партій... До речі, мій герой взагалі, звичайно, позапартійний... Так ось можна було б удатися до резигнацій, але не варт. І без того видно. Тим більш - ми в кіні, а кіно - зорове мистецтво...

Дивіться.

Попереджую: на екрані робиться казна-що, нічого не зрозумієш, ерунда, плутанина якась, кількоразово комбінований кадр, напливи та інші хитрі штуки режисера й оператора... Нарешті, звичайно, ви зрозумієте. Нарешті, в кінці цієї частини, навіть мій герой зрозуміє. Дещо він зрозумів і з самого початку. Ну, дивіться...

... Через вулиці великого міста - величезні полотнища. На полотнищах гасла літерами з сажинь... ОТЕЧЕСТВО В ОПАСНОСТИ!.. На білих полотнищах червоними літерами завбільшки з цілий сажинь... РЕВОЛЮЦИЯ В ОПАСНОСТИ!.. Полотнищ багато... Далеко над величезним містом має в повітрі червоний прапор... ВСЯ ВЛАСТЬ СОВЕТАМ... Прапор наближається, затуляє весь екран... ВСЯ ВЛАСТЬ СОВЕТАМ... Миготять, плигають в безладних відмінах - вулиці, юрби, будинки, величезні білі полотнища з червоними знаками оклику... Серед цього хаосу скакає у розпачі обличчя Інтелігента. Інтелігент роздвоюється, розмножується неймовірно швидко - дві, п'ять, десять, сто інтелігентових фізіономій заповнили екран живою мозаїкою. Фізіономії схвильовані, стурбовані - і балакають, балакають - швидко, як кулемети: СПАСАЙТЕ РЕВОЛЮЦИЮ!! СПАСАЙТЕ РЕВОЛЮЦИЮ!.. СПАСАЙТЕ РЕВОЛЮЦИЮ... Розмножений Інтелігент зменшується кількістю, одночасно німіючи... Над величезним

містом червоний прапор рухається повільно й могутньо. Фізіономії розтанули... Вщухає безладний танок білих полотнищ... Червоний прапор несуть попереду багатотисячного натовпу... Ще кілька разів у різних куточках екрану на якусь частку секунди вискакує голова Інтелігента, пробує кричати... Не встигає й зникає... СПАСА... ЛЮЦИ... Червоний прапор – ВСЯ ВЛАДА РАДАМ – запанував над усім екраном... Десь вискочив Інтелігент, гукнув – "Спасайте революцію"..., і —

Інтелігент швидко йде, майже біжить вулицею...

"...а також і майно".

Інтелігент швидко біжить східцями банку...

В гарненькій квартирці Інтелігента його дружина, хапаючися, "переховує цінності"...

Я казав, що мій герой дещо зрозуміє з самого початку... Стара гвардія вмирає, але не здається. Щирий член партії І. І. не вмирає і не здається... Коли чесно забути давно забуту офіційну романтику часів Бонапарте, доведеться визнати, що поведінка І. І. має куди більше рації...

Інтелігент виходить з банку. Обличчя майже цілком задоволене і далеко спокійніше, ніж у попередньому кадрі. Помацав унутрішню кишеню.

Жест, як відомо, інстинктивний і мудрий: перевірка і зайвий момент задоволення...

В гарненькій квартирці Інтелігента безладдя... Дружина Інтелігента виснажує всю фантазію, у творчих муках винаходить методи переховування – знайшла! Геніяльна ідея! – Болонка.

В нашійнику болонки відпорола підшивку. Нашійник перетворився в сосиску. Сосиска напхана обручками, камінчиками й іншим таким.

Болонка, нахиливши на бік головку, уважно дивиться на роботу хазяйки.

І, звичайно, нічого не розуміє...

Інтелігент стукає в двері маленького ювелірного магазинчика. Старий хазяїн довго не відчиняє. Розглядає його з середини. Переговори. Нарешті, двері відчиняються.

Розмова йде далі в магазинчику. Дідок дуже енергійно і дуже правдиво крутить головою негативно. Шия в нього довга, тонка й суха, але – тривала... Інтелігент переконує його з майстерністю досвідченого мітингового оратора. Виймає з кишені і кладе на прилавок пачку кредиток. Дідок перестав крутити головою. Замислено дивиться на кредитки. Вирішив і поліз за пазуху. Витягає маленький замшевий капшук, з-за прилавку витягає терези. Висипає з капшука кілька камінчиків.

В гарненькій квартирці Інтелігента його дружина все ще пакує нашійник.

Болонка, нахиливши голову в бік, уважно дивиться на її роботу...

І, звичайно, і досі нічогосінько не розуміє...

Старий хазяїн випускає Інтелігента з дверей магазинчика.

Інтелігент, зробивши кілька кроків, оглядається і з задоволенням потирає руки.

Старий хазяїн відійшов від дверей, оглянувся і з не меншим задоволенням потер руки...

Перша ознака ідеально чесного гандлю: обидві сторони задоволені. Отже,

помилково буде гадати, що хтось у даному разі був шахраєм...

Дома Інтелігент показує дружині свої надбання. Дружина демонструє свій винахід. Обоє цілком задоволені з діяльності одне одного...

Екран темніє... Павза...

Перші дні... Незрівняні перші дні. Повні незрівняного запалу й патосу для всяких божевільних і озвірілої "черни". Повні глибокого (звичайно, громадського) суму для мого дорослого героя, що не був сліпий, що все бачив, усе передбачав...

Панорама величезного міста... Червоний прапор затуляє весь екран - ДА ЗДРАВСТВУЕТ СОВЕТСКАЯ ВЛАСТЬ.

Коло Інтелігентів сидить у похмурій розпуці, розпачливо хитаючи головами... ЗАГИНУЛА РЕВОЛЮЦІЯ...

Знову йдуть дні, великі, як роки, швидкі, як хвилини... Сказано тезу, надійшли часи антитези - так, принаймні, говорять сліпі. Ні - не піддурити щире громадянське серце мого героя такою дешевою... Він бачить факти.

Карта Росії... На мапі з'являються написи: "Українська Республіка", "Кримська Республіка", "Царево-Кокшайська Республіка", "Весьєгонська Республіка"... Дедалі більше написів, дедалі дрібніші літери - вся карта вкривається республіками...

Коло Інтелігентів сидить в похмурій розпуці, розпачливо хитаючи головами... ЗАГИНУЛА ВЕЛИКА РОСІЯ...

Екран темніє... Довга темрява...

Чорна і безнадійна, як розпука мого героя, що втратив усе, що є цінного для громадянина: батьківщину, волю, посаду - все...

Більшовицькі страхіття

В гарненькій квартирці Інтелігента він з дружиною сидять за столом пригнічені, мовчки... Раптом обоє здригнули, перелякано глянули одне на одного. Дзвінок. Інтелігент нарочито байдуже пропонує дружині відчинити двері. Дружина, щиро перелякано категорично відмовляється...

Тут жінка демонструє щиро, як завжди щирі ми буваємо в мент небезпеки, свою дрібність, порівняно до хороброго чоловіка...

Інтелігент хоробро виходить.

У передпокої біля дверей прислухується...

Ззовні чиясь тремтяча рука тисне на дзвінок...

Інтелігент надзвичайно обережно відчиняє двері, не знімаючи ланцюжка. Як тільки він скинув останню клямку, хтось різко штовхає двері всередину. Інтелігент відскакує...

На порозі стурбоване обличчя тестя.

Інтелігент швиденько відчиняє двері. Впускає тестя і знову запирає їх ретельно, на всі запори...

Біля столу - родинна рада. Тесть розповідає:

Майже цілком тотожне повторення тільки-оце описаної сцени, але, - на квартирі тестя. Рука, що тисне на дзвінок, не дрижить. Двері відчиняються досить чемно. На порозі - постать міліціонера перших днів революції з гвинтівкою через плече і з

нашивкою на рукаві цивільного пальта. Міліціонер запитує, чи туди попав. Тесть трусить головою, не розбереш - чи позитивно, чи негативно. Міліціонер не розбирає й сердито запитує вдруге. Тесть із великим зусиллям хитнув головою позитивно. Міліціонер з купки папірців виймає одного і простягає тестеві. Просить розписатися і йде... Тесть зачиняє двері, боючися глянути на папірця... Біля столу з дружиною читає. Це - оповістка: "Гр. С. Є. Столетову. Починаючи з завтрашнього дня, щоденно ви мусите являтися на збірний пункт В/району о 6-ій год. ранку". Підпис... і... трикутня печатка...

О, проблемо форми і змісту!.. Мені відомо, що Сава Єремієвич живе тепер у житлокоопі, де виконує певні громадські обов'язки на одній з виборних посад. Отже, він щодня бачить і навіть сам ставить трикутню печатку. І - нічого... Треба гадати, він навіть забув своє перше вражіння. Багато з вас, мої читачі, теж забули, а дехто й не знає, яким жахом для кожного культурного і інтелігентного серця був наповнений оцей рівнобічний трикутник печатки ЧК.

Один колишній "действительный статский советник", людина культурна й освічена, що взимку 19 року жив у Москві, крав вечорами революційні плякати та оголошення для опалення своєї "буржуйки", а вдень стояв у півверстових чергах по обід, еквівалентний 75 калоріям, з дня жовтневого перевороту принципіально кинув стригтися й голитися, а із своїм єдиним сином - камер-пажем, що вступив на службу до більшовиків і іноді приходив до старого та забував у нього чвертку хліба або пачку махорки, - говорив лише французькою мовою, - так ось цей дідок одного разу, приймаючи мою візиту в своїй кімнаті, єдиній, що йому лишили з помешкання на 12 кімнат (не буду гріха таїти, і я, згідно з відповідним ордером, займав будуар його покійної дружини), - говорив мені довго, вишуканими, закругленими дотепними фразами, що несподівано вилітали з-під його брудносіро-рудуватих вусів, говорив невпинно і пораючися із димною буржуйкою, гріючи для гостя чай, і сидючи потім у фотелі біля чайного столика, за винятком лише моментів, коли він переконував мене влити в склянку з окропом ще одну ложечку "ромового" екстракту на чистому фальбергівському сахарині, весь час він говорив про велике, таємниче значіння форми... Трикутник, Квадрат, Пентаграма, Шостикутня зірка, Круг - вінець усього... Звичайно, більш за все - про трикутник та п'ятикутню зірку... Трикутник - первісна геометрична фігура, символ початку буття, бо в вигляді трикутника ми бачимо лоно жінчини. Далі - сумеро-акад'яни, гіндуси, інки, Кріт, Атлантида і т. ін. і т. ін. У трикутник вписане "всевидюще око" єврейсько-християнського Бога-Саваота... Далі, Евклід, Архімед, Пітагор, Гавс, Лобачевський, Ріман... Трикутник кутом униз - лоно життя. Кутом вгору - смерть... Кабалістична єврейська шестикутня зірка... Два такі трикутники один на одному... Кабала, Абарбанель, Амбруаз Паре, Тамплієри, Інквізиція. Розенкройцери, Франкмасони, Ротшільди, Пірпойнт Морган... О!.. П'ятикутня зірка, Пентаграма, Чорна магія і далі щось цілком незрозуміле... Нарешті, Месія... Або Морган, або один чистильник чобіт у Римі, або Лев Троцький. Певно лише, що один з них, а хто саме - це не важно. Суть в тому, що єврейський Месія - це і є

Антихрист... Ясно!

Так ось, дорогі читачі, що означає трикутник ЧК! На превеликий жаль, я скоро розлучився з симпатичним дідком і, мабуть, надовго, бо він вмер, і тому я так і не знаю, що означає трикутник житлокоопів. І ніхто мені цього розказати не може. Страшенно прикро... Береш справку для пошти, приміром, – невинна річ, здається, і раптом тобі ставлять печатку Антихриста. Страшно на цьому світі, товариші...

Не думаю, щоб шановний Сава Єремійович знав усю глибину того жаху, що його символізувала ця печатка. Його уявлення було спрощене, воно впливало просто із зіставлення двох фактів: він сам – буржуй, а другий факт – ЧК. Його уявлення, просте й чітке, цілком поділяла його супруга (що одразу заплакала дрібними сльозинками, не змінюючи виразу свого запливлого обличчя) та його дочка і зять. Уявлення ось яке:

Два звірячого вигляду більшовики тягнуть тестя до стінки.

Ну – і т. д...

Пригнічена непорушність тестя, дочки, зятя...

Інтелігент випростовується і рішуче стукає долонею по столі:

"Тікати!"

Вхідні двері. На дверях неохайно зроблена таблиця: "Відділ перепусків ДТЧК".

Інтелігент, одягнений по-пролетарському, нерішуче спиняється перед дверима. Взявся був за ручку, схаменувся, зняв пенсне і заховав його. Потупцював ще трохи на місці і ввійшов.

Інтелігент біля бар'єру розмовляє з вартовим агентом. Інтелігентові погано...

Він уперше бачить на власні очі чекіста – одного з цих страшних, кровожадних звірів... Правда, тестя вони не розстріляли, а послали лише рубати дрова... але ж – шановного комерсанта, людину поважну, ну, і, нарешті, людину, що й комплекцією збуджує до себе пошану, і... рубати дрова! А тисячі й сотні тисяч замордованих, закатованих, що про них з найповніших джерел йому точно... І все це роблять отакі, як оцей сонний, млявий, звичайнісінький собі парубок... О, загадкова глибина душі колишнього "народу-богошукача", "великого руського народу", що йому так широко служити збирався мій герой (див. част. II) і що раптом перетворився в народа-звіря, душогуба і "взбунтовавшегося раба!" – Страшно на цьому світі, панове інтелігенти...

Агент мляво бере документи, жестом запропонував почекаати і пішов до сусідньої кімнати.

Інтелігент примостився на краї лави, чекає.

Агент в сусідній кімнаті, не хапаючися, розмовляє з начальником.

Інтелігент починає хвилюватися...

Ще б пак...

Агент в сусідній кімнаті крутить собачу ніжку. Начальник робить те саме. Інтелігентові документи лежать на столі.

Інтелігентове хвилювання зростає. Він мучиться. З жахом поглядає на двері, куди пішов агент...

Чим ще можна посилити оцю тяганину, як не жахливими подіями, що назрівають в

оці хвилини, і зараз упадуть на мого героя? Ці звіри, безперечно, знають усе, вони взагалі все знають, вони знають і болонку, і Тимчасовий Уряд, – вони послали по варту, вони...

Агент та начальник смачно затягнулися. Начальник, нарешті, підсунув до себе документи, переглядає...

Страждання Інтелігентові доходять апогею. Він крутиться по лаві, поглядаючи щосекунди на двері...

Він уже не чекає на варту... Який він дурний був, що чекав! Яка варта? Навіщо? Тюрма! Суд? Нічого подібного! Йому здалося, що він живе в культурній країні. Він забув... Просто увійде зараз агент, брутально вилається і вистрелить йому з мавзера в лоб... На брудній долівці он кілька плям! Не від чобіт же ці плями...

Начальник розглядає документи. Запитав агента. Той знизав плечима і зробив гримасу: "А чорти його батька знають". Потім махнув рукою.

Інтелігент не в силі витримати. Тремтючи, встає й починає сунутися до дверей.

Начальник умочив перо в каламар, зняв з нього дохлу муху, ліниво вилаявся і поклав резолюцію. Агент взяв папірця і пішов до дверей.

Двері відчиняються.

Інтелігент кинувся до виходу.

В кімнату спокійно входить агент з папірцем.

Фізіономія Інтелігентова сповнена жаху.

Здивований погляд агента.

Інтелігент неймовірним зусиллям стримується і примушує себе наблизитися до бар'єру.

Агент виписує перепустку.

Інтелігент не вірить своєму щастю.

Щось подібне до усмішки. Метушливі жести. Дрібні поклони. Швидко вийшов...

І за що?..

Багато дехто з вас мусять зрозуміти мого героя – надто багато. Всі ті, що так само, як і мій герой, прагнули всією істотою своєю.

"Туда, где все обильем дышет"...

"...где реки льются чище серебра..." ну і т. далі. Багато дехто з членів І. І. справді пішли куди далі – аж до місцевостей, wo die Zitronen bluen, а були й такі, що докотилися до місць, що їх жаден поет не оспівав... Мій герой обмежився руським текстом...

"...где реки льются чище серебра...", де "Грицькам" цілих три роки було не до "Марусь", а "Марусі" цілих три роки виплачували натуральний податок культурним спасителям Росії, України та мого героя – майже всіх національностей земної кулі... І дружньо допомагали їм Хайки, Лії і Сури, що їх поет не передбачав...

Посадка в теплушки. Інтелігент і жінка одягнені по-пролетарському. Жінка підперезана мотузком. З-під жакета в неї виглядає морда болонки.

Тесть з тещею, в настрої дуже сумному, проводять. Теща моргає очима і плаче

дрібними сльозинками з дерев'яним виразом розпливлого обличчя.

Інтелігент з дружиною дуже заклопотані кошиками, чемоданами, клунками та картонками. Всього цього – маса. Обоє метушаться. Заважають інші пасажирів, що теж вантажаться.

Нарешті починається слізне прощання.

Пробігає агент ДТЧК. Крикнув поспішати...

Як відомо, встановивши на залізницях два дзвінки, ми зробили два кроки назад, бо одним з перших досягнень наших було цілковите знищення всяких дзвінків, разом з розписом... Таки є дещо справедливого в твердженнях опозиції...

Дочка з силою видирається з ніжних обіймів мамаші і починає лізти в вагон.

Ви колинебудь лазили в товарний вагон? Коли лазили, то зрозумієте трагедію культурної жінчини, поставленої перед такою проблемою... Проте не знаю, як чого іншого, а лазити в теплушки революція навчила і контрреволюціонерів...

Червоноармієць, що стояв збоку дверей, побачив болонку, яка дуже заважала своїй хазяйці, і трохи глузливо усміхнувся. Усміхнувся і ткнув обережно чорним пальцем в чорненький лакований носик.

Марія Савівна відскочила, як опечена. Марія Савівна вистрелила в червоноармійця поглядом, що в ньому невідомо чого більше – переляку, чи люті.

На обличчі червоноармійця здивовання. Здвигнув плечима, плюнув, зробився офіційний і почав підганяти пасажирів.

Знову пробіг агент.

Інтелігент якось уштовхнув дружину в вагон і вліз сам з допомогою тестя.

Паровіз смикнув. Поїзд рушив... Хустинки замаяли в повітрі.

Зворушливий спосіб близьких людей зробити себе видимими один одному якнайдовший час... Звичайно роблять так: махають хустинкою 1/2 хвилини, повертаються й ідуть додому або на своє місце в вагоні. – Отак багато зворушливих і чудових звичаїв пережили самі себе: вживати їх або ніколи, або шкідливо. Рукостискання, приміром, передає заразу... Крім того – не плюйте, бажаючи висловити незадоволення, не кашляйте, бажаючи звернути на себе увагу, не здіймайте на холоді капелюха, бажаючи привітати милу даму, коли ви лисі. Ввічливість та уважність до дам лисих – річ обмежена... Проте, хоч це й корисні вказівки, але, здається, не на тему...

Чистилище

Прикордонна варта перевіряє майно Інтелігента. Корзини й вузли розв'язані.

Інтелігент метушиться, виявляє аж надто всіляку покірність. Один з агентів лічить білизну. Відрахував 12 штук, запитав через плече у старшого, чи правильно. Старший хитнув головою.

Агент відкладає у бік решту білизни. Переконливо і багатословно щось пояснює Інтелігентові. Той енергійно погоджується, робить радісно готовну усмішку. Але словоохочому агентові мало. Він знову звертається до старшого.

Той неохоче виймає з кишені потертого папірця.

Агент говорить швиденько й ласкаво, показує папірця Інтелігентові. Це – "Інструкція огляду вантажа тих, що виїждять за межі РСФРР".

Агент пояснює.

Інтелігент енергійно погоджується...

Дружина Інтелігента стоїть осторонь. На лиці – стримана тривога. Речей теж дуже жаль...

Другий агент, простуватий сільський хлопець, витяг з кошика і тримає двома пальцями ніжно мережане дессу. Розглядає уважно й здивовано. Запитливо глянув на старшого.

Старший посміхнувся, пояснює.

Словоохочий агент теж весело посміхається і теж пояснює з усіма подробицями.

Другий агент ніяково усміхається.

Обличчя Марії Савівни – обурене, шоковане...

Жах! Вона наче на собі самій відчуває дотик брудних пальців оцього хлопця, цього звіра... Яке знущання!.. Вона викине геть це дессу!.. А проте, не викине...

Другий агент, засоромлений, вкладає дессу назад в кошик і даремне намагається пригладити його долонею...

Останні страхіття

По шосе йдуть Інтелігент з дружиною, навантажені понад силу. За кілька кроків попереду – другий агент. Жінці Інтелігента особливо незручно через собачку.

Агент кілька разів оглядається. Допомогти цим буржуйам, чи ні? Поправив на плечі гвинтівку, підійшов до жінки Інтелігента і мовчки взявся за найбільший клунок. Марія Савівна перелякана – але віддала. Дивиться недовірливо, з острахом. Агент кинув клунок на плече і пішов далі.

Жінка Інтелігентова йде зараз майже порожнем. Вільною рукою притискує до грудей болонку. Час від часу поглядає на агента, що йде трохи зігнувшись, під тягаром її клунка. Інтелігент ледве лізе, перевантажений майном...

Ми, люди, надзвичайно рідко здатні усвідомити своє щастя. Мій герой і його дружина роблять останні кроки на більшовицькій землі, але тисячі дрібниць, оформлених у кошики, клунки, болонку й картонки – пригноблють їх, впливаючи безпосередньо на сприймання... Скиньте з плеч ваші кошики й клунки, дорогий читачу! Всі люди, а значить і ви, завжди кудинебудь ідуть. Ми ніколи нікуди не доходимо, крім смерті, бо досягнення – це зупинка, припинення руху, а це й є смерть. Але ми раз-у-раз робимо останні кроки перед брамою раю... Киньте ваші кошики й клунки. Кожен крок – єдиний, кожен крок – досягнення, кожен крок – радість. І кожен крок мусить бути легкий. Киньте ваші кошики й клунки і не думайте, що це – не на тему.

Біля брами раю

На тому ж шосе рогатка. Біля рогатки натовп утікачів. Натовп увесь інтелігентський, хоч і одягнений дуже скромно.

У всіх клунки, кошики. Всі збентежені. У всіх жагуче прагнення – на той бік рогатки. Товчуться, штовхаються. На обличчях страждання, злість, лють. Скандалів нема лише тому, що згадане прагнення пересилює всі емоції.

Це не натовп грішних душ, що благають впустити їх у рай: вони ні в чім себе не почувають винними. Навпаки, скорше вони святі, пророки, що їм "несть места в своем отечестве"... Хіба не пророкували вони загибелі Великої Росії? Хіба вони збрехали? Де Єдина Неділіма? Тож то й воно... Горе нам! Як говорила мені одна бабуня, розбиваючи вщент мою аргументацію: "Раніш ви могли сказати: я руський, я українець, а тепер – я есересерський, я уесереринець...". І справді ж бо, дорогий читачу...

Янголи, що охороняють вхід

З другого боку рогатки, перед бар'єром, що мало не ламається від натиску, ходять два німецькі солдати в сталевих шоломах.

За бар'єром – обличчя, руки, очі, роти... Все це виявляє пекуче змагання – єдиний крок, по цей бік бар'єру. Молоді, старі, мужчини, жінки – жестикулюють, кричать, благають, лементують. Багато хто розмахує документами.

Солдати байдуже ходять уздовж бар'єра.

Інтелігент, перекинувшись через бар'єр, розмахує якимись папірцями, щось кричить несамоовито.

Солдат кинувся до нього, замахнувшись ручною ґранатою.

Фізіономія солдатова широко роззявила рота. Рече:

"Zuruck!"

Інтелігент відскочив. Обличчя обурене.

Проте річ природна. Адже для представника культурної нації в моєму герої, що стоїть на більшовицькій землі, є щось таке, – не знаю, як сказати, – щось таке від бидла, чи що...

Інтелігент оглянувся у всі боки і, побачивши, що експансивний солдат кинувся в інший бік, приймає змовницький вигляд і починає розмову на миґах з другим солдатом. Другий солдат – флегматик і жадної участі в подіях не бере. Солдат флегматично підходить.

Інтелігент пошепки переконливо балакає з ним. Пхнув йому щось у руку. Солдат флегматично вислухав, флегматично подивився собі в долоню і флегматичним жестом дозволив Інтелігентові пролізти під бар'єр.

"Любви все возрасты покорны", як то кажуть... А проте – це я помилився... "Люди разных каст и стран"... – ось! У Інтелігента в опері була своя льожа. Звідти, – не тільки наука, але й мистецтво скорочує нам шляхи швидко минулого життя. Навіть опера.

Про літературу й говорити не доводиться. Візьміть хоч би цей роман... Отже, читайте, дорогий читачу, – витягайте, скорочуйте досвід і не ходіть до опери.

Інтелігент швидко, майже бігом, іде по шосе від рогатки. В натовпі за бар'єром – вибух обурення. Крики, бурхливі рухи.

Одність партії І. І. порушена! Порушив її мій герой. Мені сумно визнавати це, але, вважаючи безсторонність за свою найвищу чесноту, я мушу констатувати таку прикру істину... Організація виявила себе не досить міцною... Вибачте, я забув, що організації ця партія зовсім не мала...

Експансивний солдат швидко бере гвинтівку на руку й кидається за Інтелігентом...

"Halt! Zuruck!"

Флегматичний солдат спостерігає події з непорушною байдужістю.

Інтелігент обернувся, завмер. Солдат біжить до нього з гвинтівкою на руці. До гвинтівки припасований ніж-багнет.

Інтелігент присідає. Солдат зупинився. Лезо багнета на кілька сантиметрів від грудей Інтелігента.

Фізіономія солдата люто спокійна. Павза. Солдат з тим самим виразом обличчя робить легкий рух гвинтівкою.

Інтелігент здригує.

Знову павза.

Солдат робить багнетом більш нетерплячий рух.

Інтелігент замигав очима, простягає тремтячу руку з документами.

Солдат робить негативний рух гвинтівкою. Обличчя лютіє ще більш.

Інтелігент розгублений. Дрижить.

Солдат з лютим обличчям підморгує.

Інтелігент догадався. Метушливо поліз десь далеко.

Солдат, тримаючи гвинтівку одною рукою, другу простяг уперед.

Одержав. Заховав у кишеню. Поставив гвинтівку на землю. Взяв документи. Передивився їх, абсолютно нічого не розуміючи. Повернув документи і, не глянувши на Інтелігента, пішов назад до бар'єру.

Інтелігент швидко йде в протилежний бік...

Завжди у культурних людей знайдеться спільна мова...

Ключар раю

Цілком кам'яний німецький майор. Очі з білими віями моргають з правильністю маятника...

Перед столом майора стоїть Інтелігент і говорить. Говорить багато й швидко. Чи то переконує, чи то душу виливає.

Кам'яний майор вимовляє одно слово.

Інтелігент показує одного пальця.

Майор вимовляє два слова.

Інтелігент робить жест спростовання,
На шосе – маленька купка маленьких речей...
Кам'яний майор вимовляє одне слово.
"1000".

Інтелігент ладно лізе в кишеню і кладе на стіл "думку". Майор подивився на кредитку, потім знов перед себе. Вимовляє одне слово:

"Золотом".

Зверніть увагу на раціоналізованість. Мінімум зусиль, максимум досягнень...

Інтелігент одразу впадає в одчай. Сплеснув долонями, знову швидко заговорив.

На жаль, не можу визнати поведінку мого героя за раціоналізовану... Виправдати його можна хіба лише наявністю в ньому безперечного ораторського таланту, що яскраво виявився у попередній частині. А талантові властиво розраховувати на свої сили...

Кам'яний майор сидить, як кам'яний. Тільки моргає білими віями з правильністю маятника.

Інтелігент замовчав. Пожував пересохлими губами. Обличчя мученика. Розпачливо лізе десь дуже далеко, виймає невеличкого мішечка. Безцеремонно сідає біля столу і починає лічити гроші.

Кам'яний майор сидить, як кам'яний.

Інтелігент скінчив, подивився серйозно на майора і вимовив два слова:

"860".

Вже раціоналізація! Культурній людині легко прищепити культурні принципи...

Майор говорить одне слово:

"1000".

Інтелігент мовчки, сердито розвів руками.

Майор посидів ще з хвилину непорушно. Потім акуратно зібрав гроші, склав їх стовпчиками в шухлядку столу. Запер. Заховав ключ. Все це – дуже методично. Скінчивши – разом ожив. Люб'язно вищирив зуби, заметушився, заговорив, натиснув на дзвінок...

І ще раз скажу – хай живе культура! Спільна мова, солідарність – хіба щось подібне є по той бік бар'єру?..

В дверях витягся унтер-офіцер.

Майор дає наказ. Обернувся до Інтелігента, ввічливо всміхається, встає, проводить до дверей.

Товариші читачі (особливо інтелігентні), – не обвинувачуйте мене в злісних наклепах. Слово чесне – не брешу. Ви давно маєте можливість пересвідчитися, що я завжди суворо додержуюся художньої правди...

До рогатки з німецького боку йдуть Інтелігент та унтер-офіцер... За ними військова тачанка...

Інтелігент підходить до дружини, обоє навантажуються речами й поспішають до рогатки.

Після кількох безнадійних спроб пробитися крізь натовп Інтелігент підводиться й кричить через голови.

Унтер-офіцер дає наказ солдатам. Солдати пірнули під бар'єр і безцеремонно прочищають дорогу.

Порушення територіального кордону? – На власні очі таке бачив... Взагалі давайте умовимося раз назавжди – вірте всьому, що я говорю...

У натовпі галас, розлютовані рухи. Солдати вступають у бій. Хтось додумався і пірнув під бар'єр. За ним ще кілька. Солдати б'ються.

Інтелігента з дружиною стиснули з усіх боків.

Собачка, висунувши морду, верещить несамовито.

Солдати пробилися, рятують Інтелігента. Бій ущухає...

Розбещені Інтелігент та його дружина за допомогою солдат укладають речі на тачанку. Тачанка рушає.

Солдати наводять порядок. На тих, що пробилися, жадної уваги.

Ті, що пробилися, підходять до другої рогатки, поперед штабу.

Назустріч виходить один солдат. Ївентівка на руці. Солдат військовим кроком іде серединою шосе. Юрба вагається, зупиняється...

Солдат підіймає голову і роззявляє рота. З рота вилітає:

"Zuruck!"

Юрба стоїть на місці. Всім ніяково. Всі пригноблені. Дехто робить спробу вступити в переговори – даремне. Солдат маршує. Юрба відступає, повертається неохоче назад.

Порушення системи є тяжкий гріх в раціоналізованому апараті...

Тачанка їде по шосе. Інтелігент по-господарськи поправляє речі. Назустріч – ті, що пробилися. За ними – солдат.

Юрба розступається перед тачанкою. Інтелігент переглянувся з дружиною, показав очима на юрбу. Обоє всміхнулися, самозадоволено і не без злорадства.

І справедливо. Мій герой – переможець. Основою партії І. І. завжди була стопроцентна (як не більш) демократія. Всяк за себе – і край... Нарешті – переможців не судять!

Юрба пройшла. Солдат чітко кинув голову в бік унтер-офіцера і "пропечатав" чотири кроки.

Унтер-офіцер козирнув.

Інтелігент теж солідно кивнув головою...

Екран надовго темнішає...

Нікому ж нецікаво, як саме їхав мій герой на південь.

Добре їхав. Що-що, а вже чесність німецького майора вище підозрінь...

На благословенному півдні

Людна вулиця великого південного міста. Великий солідний будинок. На дверях його – велика солідна таблиця:

"ПРИСЯЖНЫЙ ПОВЕРЕННЫЙ"

Інтелігент одягається на вечір. Фрачний костюм.

Дружина Інтелігентова одягається на вечір. Велика кількість коштовностей і декольте...

Болонка сидить на пуфі і крутить хвостиком...

На балю. Декольте, фраки, військові мундири – німецькі, гетьманські, російські. Весело.

У кімнаті курців. Невеличка група мужчин. Інтелігент промовляє. Гукнув на гетьманського офіцера, що проходив повз, і звертається до нього. Офіцер робить жести заспокоєння. Інтелігент з сумнівом хитає головою. Офіцер переконує, говорить впевнено:

"Ніяка червона сволота нам загрожувати не може".

В залі – танки... Раптом кілька мирних дрижань, наче відгук далекого землетрусу...

В кімнаті для курців – те саме...

Інтелігент переляканий, але задоволений ("Ага, а я що казав!"). Офіцерові трохи ніяково. Інтелігент багатозначно й тривожно підносить пальця вгору.

Екраном, у тому самому темпі, що були дрижання, ідуть шеремами в ногу чоботи. Крок їх рівний, міцний, точний...

Інтелігент з піднесенням пальцем та з обличчям стривоженим знову говорить. Офіцер із робленою байдужістю відійшов...

Інтелігент подивився услід йому з достатньою мірою презирства. Зідхнув. Обернувся до розмовників і починає говорити так само гаряче, як і раніш, але з виразом замріяним... Навколо спочутливі обличчя...

Інтелігент скинув руками, стиснув їх у себе на грудях. Обличчя мрійливе, захоплене...

Багато дехто з вас, мої дорогі читачі, мріяли про те саме. Не треба розказувати про це вам. Але режисер, розраховуючи на широке споживання його картини, ці мрії втілює в екранні форми... Вам – тим, що мріяли, краще не дивитися: навіщо бентежити старі рани? Оберніться десь в бік до якоїсь вашої сусідки.

На тротуарах урочиста, радісна, добре одягнена юрба, що щиро плеще руками... Бруком, рівнобіжно тротуарові, маршує французький ("з голочки") офіцер. – Овації посилюються. Слідом за ним маршує англійський ("з голочки") офіцер. – Овації ще посилюються... Слідом – суне танк. – Овації сягають апогею... Раптом офіцер і танк зникають...

Замріяний Інтелігент знову відчуває недалеко кроки...

Брутальні прояви огидної дійсності завжди руйнують чудові будови наших мрій. Очевидно, нетривалість цих будівель – річ обов'язкова. У кваліфікованого інженера-будівельника і некваліфікованої радбаришні, хоч і різні їх архітектурні стилі, – ознака нетривалості спільна. Це, звичайно, мінус. Але ж з другого боку – цей тип будівництва надзвичайно дешевий і приступний кожному трудящому і навіть безробітному. Це, звичайно, плюс. Знов же брак всякої тяганини, бюрократизму, фінвідділів і т. ін. –

Подумайте над цим питанням. Багато дехто вирішив це питання на позитивне – запевняю вас... Так, – ще один мінус: в будівлі, що збудована таким способом, хоч би в неї була тисяча квартир, влаштованих за останнім словом житлотехніки, ніхто ніколи не зможе жити, крім самого архітектора... А, може, це – плюс?.. У всякім разі, зараз – мрія зруйнована.

Інтелігент у розпачі повісив голову. Руки безсило впали.

Огидна дійсність – міцніша за мрію. О, трагедія світу – і, в усякім разі, мого героя!.. Дійсність...

Дорога в полі. Прямо на глядача, швидко, міцно – колона солдатів...

Лісок. Узлісся. На узліссі раптом з-під землі виростає лава повстанців. Швидко, скажено розмахуючи випадковою зброєю, повстанці кидаються прямо на глядача...

Довжелезний потяг військових теплушок мчить на глядача...

Лавою на глядача – жахлива, як з Апокаліпсису, божевільна кіннота в будьоновках...

Павза. Чорний екран.

Інтелігент пригнічений...

Дійсність... Далі – теж дійсність, хоч на екрані й ляльки...

Ляльки. Лялька Петлюри входить в кадр. Ляльки-німці обернулися й вийшли з кадру. Лялька гетьмана, що замість ніг мала щось непевне і що її підтримували багнетами німецькі ляльки, впала й викотилася з кадру. Петлюра став на його місце в позі переможця...

В Інтелігента обличчя затулене руками. Крізь пальці з острахом поглядає на ляльку-переможницю. Обережно бере руки "по швам". Перелякано, обережно вдивляється. Боязко, улесливо всміхається. Нерішуче вклоняється. Ще раз – усмішка. Ще раз – поклін. Боязкий крок до ляльки. Усмішка. Поклін. Крок. Ще крок...

Далі режисер, перевантажений історичним матеріалом, одверто согрішив проти художньої міри. Він виправдується тим, що це, мовляв, не він согрішив, а історія согрішила. – Ну – це справа складна... В усякім разі, я краще розкажу вам те, що йде далі, – це буде швидше. До кадру з Петлюрою входить лялька червоноармійця. Петлюра вилітає з кадру. Інтелігент точно повторює свою попередню сцену. Далі йдуть ляльки – Денікіна, Махна, червоноармійця, поляка і т. д. Кожного разу повторюється та сама сцена поміж ляльками, і ту саму сцену пророблює Інтелігент. Що далі, то більшої швидкості й технічної досконалості досягає він, бо Repetitia est mater studiorum. Нарешті – більший за всіх попередніх – червоноармієць... З великою майстерністю Інтелігент пророблює свій номер і з відданим виглядом улаштовується біля його ніг...

Екран темніє...

Мій герой і досі з не меншою відданістю перебуває на тому самому місці...

Кінець четвертої частини.

ЧАСТИНА П'ЯТА. Радянській батьківщині на користь

Дорогий читачу! Як показує назва цієї частини, дія відбувається в наші дні. Також назва цієї частини показує, що мій герой – бо мова йде, звичайно, про нього – став радянським громадянином. Ця сама назва показує, що він став корисним громадянином. І, нарешті, ця сама назва, словом "батьківщина", що походить від слова "батько", показує, що мій герой не лишився елементом чужорідним, приймаком, – ні, він став рідним сином радвледи. Як багато може сказати одна коротка назва! – Так, мій герой – радянський, льюальний і корисний громадянин. І живе він тепер у одному місті з вами. Можливо навіть – в одному будинку. Можливо навіть – в одній з вами кімнаті. І працює він у сусідній установі. Можливо навіть – у вашій. Можливо навіть – за вашим столом...

Благаю – не подумайте тільки, що він – це ви. Нічого подібного! Він – це він, особа, що створена творчою фантазією, а ви – особа, що створена вашими шановними батьком та матір'ю... Ви можете сказати: коли, мовляв, я можу побачити вашого, товаришу авторе, героя навіть за своїм столом, – навіщо ж мені читати далі ваш цікавий роман? І сказавши так, ви можете кинути мій цікавий роман і почати читати щось інше. Не робіть так! Лишилося всього сторінок 30-40 на одну годину. А багато ви побачите за годину? Дуже небагато. Я дивився довше – і не варто вам робити цю роботу вдруге... Дивіться!

Оголошення, надруковане на машинці:

Загальне зібрання відбудеться завтра в помешканні загальної канцелярії. Порядок денний: 1) Раціоналізація роботи в установі в зв'язку з режимом економії 2) Поточні справи.

Інтелігент у себе вдома уважно читає тоненьку брошуру.

Назва брошури: Азбука раціоналізатора.

Інтелігент уважно читає, підкреслює олівцем окремі слова, робить павзи, вивчає...

Загальне зібрання. Службовці сидять на стільцях, столах, кутках. Слухають доповідника.

Доповідник говорить швидко, рівно, безконечно, як струмочок.

На обличчях слухачів скаля виразів: від одвертої нудоти до найвищої уважності, більш-менш гаразд зробленої.

Доповідник доповідає.

Слухачі слухають...

Доповідник усе доповідає.

Слухачі усе слухають...

... і можете бачити, мій дорогий читачу, як на виснажених слухачів снігом валяться "матеріяли" доповідника.

Поволі падають газетні аркуші та статистичні відомості, трохи швидше пролітають брошури, інколи пролітають солідні томи... Як виснажених, знесилених подорожніх у полі, цей сніг засипає слухачів щораз більше. І вони – засипають щораз глибше...

Інтелігент слухає з обличчям діловито уважним. Часто робить нотатки в блокноті... Доповідник доповідає...

Слухачі дубіють...

Інтелігент незмінно уважний.

Сніг матеріалів вмить зупиняється. В перший момент ніхто не розуміє, що доповідь закінчено.

Інтелігент плеще в долоні.

Слухачі прокидаються більш-менш раптово. Приєднуються до Інтелігента.

Доповідник незграбно й байдуже вклоняється й знову не звертає жадної уваги на аудиторію.

Голова зібрання пропонує висловитися...

Інтелігент промовляє. Час від часу кидає непомітні погляди в один бік.

Тут двоє сидять трохи осторонь. Один давно неголений, неохайно зачесаний, в сорочці на гудзиках під церобкопівським піджаком, з витертим портфелем на колінях.

Другий одягнений дуже пристойно. На колінях гарний портфель. На голові гарний проділ.

Начальники обмінялися якимись зауваженнями. Інтелігент бадьоро підвів голову й говорить:

"Раціоналізація!.."

Говорить...

"Нормалізація!.."

Говорить...

"Стандартизація!.."

Говорить...

"Тейлоризація!.."

Говорить...

"Фордизація!.."

Говорить...

"Утилізація!.."

Говорить...

Інтелігент знову поглядає в бік начальства.

Начальство слухає. Добре одягнений цілком задоволений. У неголеного – обличчя скептичне. З сумнівом хитнув головою на якесь зауваження добре одягненого... Нахилився до нього, говорить:

"Бюрократизація"?..

Це, товариші, прикрий приклад пережитків жахаєвщини і спецожерства. Воно, може, і зрозуміло щодо товариша керівничого, який, очевидно, далеко стоїть своїм інтелектуальним розвитком від свого керсправа або мого героя, – але ж це не втішає...

Керсправ категорично проти твердження начальства... Інтелігент бадьоро і навіть з патосом закінчує. Сідає на місце з виразною самоповагою...

Приємно констатувати, що інтелектуальний вплив переміг некультурні сумніви

начальства. Слава Господеві, – скаже багато інтелігентних людей, і слава Господеві, сорок раз сказали б вони, коли б цей вплив переміг і по всіх установах... Я б приєднався до них з щирою душею, але, на жаль, не вірю в Бога...

"Висуванець"

Таблиця на дверях:

Кер. Бюро раціоналізації, стандартизації, нормалізації, тейлоризації, фордизації, утилізації і т. ін

Трохи нижче:

Без докладу не заходити

На другій половині дверей:

Роспис прийому

Під цим заголовком великий аркуш паперу, розподілений на силу клітинок.

Інтелігент у своєму кабінеті за столом. Подивився на годинник, потім з задоволенням оглянув кімнату.

Всі стіни кімнати, зверху донизу, обвішані таблицями, діаграмами, графіками...

Ви одразу відчуваєте, що опинилися в мозку чудово організованого організму (вибачте за тавтологію). Коли ж ви навіть не досить чулі й не відчуваєте цього, то режисер зараз дасть вам можливість побачити це на власні очі... А коли ви чулі, – це не значить, що ви мусите перестати дивитися, – дивіться і насолоджуйтеся доказами, своєї чулості – Словом, все, що буде далі, цікаве для всіх.

Інтелігент глянув ще раз на годинник, потім знайшов потрібну клітинку на таблиці близько столу. Не відриваючися від секундної стрілки, поволі підводить руку й намагає кнопку дзвінка.

На годиннику 10 год. 11 хв. Секундна стрілка наближається до 60. Дійшла.

Інтелігент натиснув на кнопку. Нетерпляче дивиться на двері.

В другій кімнаті секретар Інтелігента хапає папку, прожогом кидається до дверей кабінету.

Інтелігент нетерпляче дивиться то на двері, то на годинника.

Організатор-раціоналізатор і т ін. повинен насамперед твердо пам'ятати, що час – це не тільки гроші, що час – це все. "Потеря времени смерти подобна", сказав Петро І, що був теж не поганий організатор, раціоналізатор і т ін, а коли й не був, то лише тому, що в ті часи цих слів не існувало. Тепер, як видно з наведеного, ці слова є... Отже, зрозуміло, що мій герой дивиться сам на секундну стрілку. "Все відносне", сказав Айнштайн. Швидкість руху вимірюється простором і часом. Так і робить мій герой, і маємо ось що:

Двері відчиняються неймовірно повільно. Секретар всовується в кімнату надзвичайно поволі...

Погляд Інтелігента фіксовано на секретарі. В погляді – обурення...

Яке знайоме це обурення кожному піонеріві, кожному творцеві нових цінностей,

кожному будівникові нових шляхів! Прекрасне обурення вождя, що бореться з інертністю людства чи його частини, яка перебуває в його розпорядженні! Копи серед вас, мої читачі, є провідники людства, вони зрозуміють мого героя.

Жахлива, безпросвітна інертність!.. Дивіться і обурюйтеся!

Секретар не йде, а пливе до столу неймовірно повільно. Доплив, врешті.

Інтелігент мовчки показує на годинника, виразно дивиться на секретаря півсекунди і береться до роботи...

Яка різниця між людством і вождем! Дивіться і захоплюйтеся!..

Секретар одною рукою подає, другою забирає папірці. Інтелігент одною рукою бере папірці, перечитує їх, у цей самий момент другою рукою пише резолюції. Середня виробнича норма – 100 папірців на хвилину. Папка папірців швидко розтанула.

Це чудова відповідь на наш страх перед папірцем, як перед символом тяганини. Нічого подібного! Жадної тяганини! – Раціоналізація, стандартизація і т. ін., – і досить! – Типові резолюції (стандарти), що охоплюють всі випадки життя (і в усякім разі, – що головне, – листування). Напр.: "до відома", "на погодження з тим то", "на висновок туди то", "вимагати пояснень" (або доповнень), "до керівництва", "на розпорядження того то", і ще кілька таких. І жадного бюрократизму, жадної тяганини, машина працює, як машина! – А велика кількість папірців інтенсифікуватиме нашу паперову промисловість, а через неї – промисловість целюльозну, а через неї – сприятиме розробкам лісів і утилізації наших природних багатств, зменшуватиме безробіття і т. д., і т. д.

Над цим варт подумати. Думати взагалі варт...

Інтелігент випростовується задоволений. Навчальним тоном щось сказав секретареві. Секретар з пошаною вклоняється і робить захоплене обличчя.

Сподіваюся, що і ви це зробите...

Інтелігент, очевидно, задоволений з усього на світі. Ліниво потягнувся, глянув ("від нічого робити") на годинник і на розпис, потім почав розглядати свої руки. Подивився, витяг з кишені ножичка і почав робити манікюр...

Інтелігент уважно й пильно опрацьовує нігті...

Хороша ілюстрація до формули: хороший адміністратор – це той, що врешті себе самого робить непотрібним для справи...

Здебільшого істини посідають властивість зворотности: непотрібний адміністратор – хороший. По теорії можливостей – це факт. – Отже, як бачите, мій дорогий герой майже з самого початку своєї діяльності спромігся зробити себе самого зовсім майже непотрібним...

Екран темніє...

Коли ви чулі і т. ін., ви відчуєте, що в цій темряві щось є... В кожній темряві щось є. Іноді, правда, не буває нічого... В усякім разі, що саме тут є – невідомо. Тому дивіться, бо в кіні лише після останнього затемнення немає на що дивитися, крім напису "кінець". В цім розумінні життя бідніше за кіно. Після останнього затемнення в ньому навіть напису жадного не побачиш...

Хай живе режим економії та раціоналізація!

Начальник у своєму кабінеті читає якогось папірця. Сердиться. Рука сердито пише в верхньому правому кутку: "срочно!!!" Підкреслює двічі дуже грубо. Перо бризкає й дере папір. Начальник хоче підписати папірця – перо не пише,

Начальник подивився на перо, сердито кинув його в бік. Шукає на столі іншу ручку – не знаходить. Дзвонить...

Як бачите, трапився випадок цілком непередбачений, що його треба кваліфікувати як катастрофічне, в порядку форс-мажору, знищення частини інвентаря (пера), розрахованого, згідно з певними теоретично-практичними даними, на певний час роботи, – досрочно. Але навіть і такий випадок не припинить стрункий та могутній механізм, що його автора являє мій герой. З чіткості та закінченості цього бездоганного механізму – милуйтеся навчаючися!

До кабінету начальника вбігає кур'єр. Одержав наказ, зник.

Кур'єр підбігає до ближчого службовця. Той показує йому одну ручку, що сам нею пише...

Режим економії... Найдорожча річ – дрібниці, як відомо. Радянська копійка радянський карбованець береже.

Кур'єр підбігає до службовця, у якого над столом таблиця: "Діловод". Повторюється попередня сцена.

Кур'єр підбігає до службовця з написом: "Секретар". Секретар діловито обертається назад до стінки, на якій висить здорова таблиця під заголовком: "Розподіл обов'язків між службовцями".

Секретар шукає відповідний рядок. Знайшов: Облік та розподіл канцелярського приладдя. Йде пальцем по рядку і доходить до розв'язання питання: Завканц.

Секретар сповістив про це кур'єрові і легким жестом руки закінчив авдієнцію.

Кур'єр підходить до службовця з таблицею: "Завканц"...

Начальник в своєму кабінеті двічі натискує на кнопку дзвінка.

Завканц серед цілої купи ордерних книжок різного формату шукає потрібну...

Начальник з обуренням зустрічає секретаря...

Завканц знайшов книжку. Підходить секретар, просить поспішати. Завканц швидко перекидає книжку.

Завканц підкладає копірку й добірним писанням виписує ордер на: "Перо – 1 (Одно)". – Подумав і дописав: "До писання". – Подумав і дописав: "Сталеве".

Завканц красиво підписується, дає підписатися секретареві, відриває ордер, дає розписатися на копії кур'єрові, після чого віддає йому ордер.

Кур'єр з ордером підходить до службовця, який сидить біля шафи, з табличкою "Завгосп". Завгосп старий, давно неголений і мізантропічний. Поверх окулярів подивився на ордер, похмуро простяг його назад і через плече великим пальцем показав на таблицю на дверях шафи:

Розпис видачі канцприладдя 1) Виробнич. відділ... 9.45 2) Бухгалтерія....10 – 11.15 3) Загальний відділ...11.30 – 12.45 4) Комерц. відділ...1 – 2

і т.д.

Палець завгоспа підкреслив час загального відділу й показав на годинник на стіні: 12.50.

Завгосп знову сунув носа в свої папірці...

Сподіваюся, ви починаєте вже відчувати всю красу механізму, що її автор, – повторюю з гордістю – мій герой. Не тільки як лояльному радянському громадянину мені приємно констатувати наявність і інших корисних громадян, але і тому ще, що це доводить правдивість моїх кількарізних тверджень про щирі прагнення мого героя служити народові. Він йому служить! Він служить робітникам і селянам і всім дорогим широким масам – в цьому вже жаден із найзапекліших скептиків (а такі є серед моїх читачів, я знаю) сумніватися не може. "Факти – річ уперта".

Кур'єр з ордером підходить до завканца. Завканц вислухав, взяв ордера і написав добірним писанням: Секретареві на розпорядження, після чого підписався гарним підписом.

Кур'єр підходить до секретаря. Секретар вислухав, взяв ордер, трохи подумав і пише резолюцію: Керсправ. Просьба розпорядження про видачу поіменованого позачергово, з огляду на непередбачені обставини та значну строчність.

Кур'єр підходить до керсправа. Керсправ солідно розглядає ордер, читає написи на ньому, перегортає ордер на другий бік і поважно починає писати резолюцію.

Начальник дзвонить несамовито. Входить секретар. Начальник нервується і сердиться. Вихоплює у секретаря з кишені піджака олівець, підписує папірця і тиче його секретареві... Той ніяково пояснює:

"Олівець простий, не хемічний, тов. начальник"...

Начальник стукнув по столу обома руками. Секретар продовжує пояснення:

"З огляду на режим економії, тов. начальник"...

Начальник розлютований. Секретар кулею вилітає з кабінету...

Рука керсправа пильно виписує резолюцію:

Кербюро раціоналізації, стандартизації, нормалізації і т. д. – Прохання погодити питання з Госпчастиною. Вважати, що в основі ув'язки з керуванням справами досягнено.

Рука поставила точку.

Вбігає секретар. Спішно, доповідає...

Начальник у своєму кабінеті сидить неперушно, оніміль, і скам'янілий...

Так – різниця між представниками високої інтелектуальності і їх начальством є! Прикра різниця! І здається мені, що вибір повинно зробити рішуче – або, або. Або державна машина мусить працювати так, як працює ця частина її, що ви бачите, або – анархія, брак таблиць і графіків, божевільні витрати грошей на зайві пера та на хемічні олівці і т. д. – Але "в одну телегу впрячь не можно коня и трепетную лань"... Я не буду зупинятися на виясненні, хто саме тут кінь, а хто лань, бо й без того ясно...

Керсправ вислухав секретаря, хитнув головою і знову нахилився над ордером.

Рука керсправа перероблює крапку на кому і дописує: А також з огляду на

особливу строчність питання та згідно особливого персонального розпорядження тов. начальника. Рік, місяць, день. Підпис.

Секретар і кур'єр підходять до столу Інтелігента.

Інтелігент щось пише. Не підводячи голови, пальцем тиче в "Розпис прийому". Жестом просить лишити його одного.

Секретар домагається.

Інтелігент підводить голову. Обличчя дуже незадоволене. Категорично відмовляється, вести розмову

Секретар притискує ордер до серця. Переконливо доводить...

Прикре видовисько!..

Начальник у своєму кабінеті перебував у стані закам'янілої люті.

Інтелігент показав на низ розпису, де поруч його підпису стоїть підпис начальника, і коротко розвів руками:

"Це - теж розпорядження тов. начальника!"

Секретар умоляє з відчаєм...

Люте обличчя начальника

Інтелігент, нарешті, бере ордер. На обличчі певне вагання...

В цьому немає нічого ганебного! Хіба не завмирало серце Савонаролі, коли він ішов на багаття? Хіба не вагається найпевніший солдат на варті, коли йому наказує пропустити його імператор? - Але б Савонароля таки пішов на багаття й згорів! Вірний солдат наставив багнет на груди імператора і одержав нашивку і чарку горілки! Героїзм справжнього героя, хоч і непохитний, але тримається завжди до переможного кінця. - Мій герой, звичайно, герой. В усяких розуміннях... Як справжній ідеаліст, він вірить в справедливість. Не багаття він чекає, звичайно... На жаль.. але не будемо забігати наперед... Спостерігайте уважно героїчну поведінку мого героя, бо в наші часи лише зрідка можна таку побачити!.. А проте, не дуже вже й зрідка, на жаль...

Інтелігент пише на ордері: Керсправ. Підкреслив, подумав, примірівся, - місця на ордері лишилося мало. Закреслив написане. Вириває аркуш з блокноту й на ньому пише:

Керсправ на В. відношення цього числа без No. одержане В...

Інтелігент глянув на годинника. Пише далі:

... 13 год. 12 хв. Вважаю порушення системи, встановленої, проробленої, погодженої і ув'язаної в усіх інстанціях і затвердженої належним порядком, - за цілком не раціональне і неприпустиме ні в яких випадках, особливо беручи до уваги потреби якнайсуворішого переведення в життя відомих В. директив центру щодо режиму економії.

Підписується, дивиться на годинник, ставить рік, місяць, день і "13 год. 15 хв".

Ви дивилися? Ви бачили? - Пам'ятайте, що тверда, кам'яна, сталева, чавунна, гранітна витримка - основа героїчного характеру!.. Це рідко розуміють, і цього часто не поважають.

Інтелігент рішуче віддає папірця секретареві. Секретар прочитав, махнув

безнадійно рукою і мовчки пішов з кабінету. Кур'єр пішов за ним.

Начальник божеволіє. Тиче кнопку спочатку пальцем, потім б'є по ній кулаком...

Прикрий брак витримки: Порівняйте поведінку цього товариша з кам'яною поведінкою мого героя!.. Коментарі, як то кажуть, зайві...

Секретар з кур'єром підходять до дверей керсправ. Секретар почув дзвоник, послав кур'єра, сам входить у двері. Кур'єр кинувся на дзвоник.

Секретар дає керсправу ордер і папірець Інтелігента.

Кур'єр входить до кабінету начальника. Начальник на нього накидається. Кур'єр перелякано оповідає, вираховує на пальцях... Начальник знесилений падає в крісло.

Кур'єр щось боязко пропонує. Начальник неохоче підводить голову. Кур'єр повторює пропозицію.

Начальник певний час думає. Нарешті второпав, стукнув себе долонею по голові і поліз у кишеню.

Рука начальника виймає з гаманця 2 копійки.

Кур'єр взяв гроші, весело хитнув головою й побіг з кабінету. Начальник покрутив головою, віддихнувся, наче з води виліз...

Що це? Що це таке?! Треба сказати прямо: це анархія!.. Руїна!.. І хто це робить? – Персона, що стоїть на чолі і володіє довір'ям широких трудящих мас!..

А система? А облік? – Адже "соціалізм – це облік"!.. Який бухгалтер візьме на облік і яким чином він візьме на облік оці кошти, витрачені з довірености начальника третьою особою на придбання майна для держустанови? – Коли це позика, – треба було спочатку оформити на папері належним протоколом належної правоспроможної комісії, підстави цієї позики, її мету, затвердити розміри тощо. Потім оформити бухгалтерські строки виплати, процентну ставку і т. д. – Але, стійте, – справа тут далеко складніша: те, що трапилося, це позика держустанови у приватної особи! Ця приватна особа таким чином стає за пайовика держустанови, а сама держустанова перетворюється на змішане державно-приватне акційне товариство. Існування таких товариств, правда, законом передбачено, але ж воно вимагає попереднього розгляду та затвердження відповідних центральних органів республіки!.. Перетворення ж довіреної держустанови в частково приватно-капіталістичне підприємство та ще з власною участю, як пайовика – це одвертий злочин, обтяжений до того корисливою метою, стягнення відповідних прибутків... Усе це абсолютно ясно... І все ж скажу вам наперед – цей злочин покараний не буде... Тобто – когось то покарають, звичайно, бо справедливість перемагає перманентно, "все к лучшему", і ця картина – верх оптимізму...

Керсправ читає записку Інтелігента. Подумав. Глянув на секретаря й розвів руками, що ж, мовляв, поробиш – цілком справедливо...

Кур'єр приносить начальникові перо. Начальник вставляє його в ручку.

Керсправ устає, бере ордер і разом з секретарем виходить.

Начальник підписує папірця. Входять керсправ і секретар. Начальник дає папірця секретареві. Той здивовано дивиться на підпис. Керсправ передає начальнику ордер і

записку Інтелігента. Начальник читає з виглядом, що не провіщає нічого доброго. Віддає наказ секретареві, і той виходить.

Начальник звертається до керсправ. Сказав щось коротко і рішуче. Керсправ здивовано знизав плечима, образився і теж пішов.

Секретар підходить до Інтелігента, передає наказ. Інтелігент підводиться. На його обличчі – спокійне задоволення...

Бо що може дати більше задоволення благородному серцю, як усвідомлення виконаного обов'язку і тверда віра в справедливість начальства?..

Секретар ехидно всміхається.

Секретар – нехороша людина. Він – не ідеаліст...

Інтелігент обсмикнув піджак, глянув на секретаря.

"Світ – наше уявлення". Мій благородний герой бачить:

Обличчя секретаря стало дуже гарне, надзвичайно приємне, а посмішка – дуже поважна...

Начальник перечитує записку Інтелігента і постукує по столу пальцями...

Справжній лев, чекаючи на здобич в своєму лігві, оттак постукує по землі своїм хвостом...

Інтелігент разом з секретарем підходить до дверей начальника. Інтелігент входить спокійно й самовпевнено.

Секретар лишається біля дверей і слухає... Екран темніє...

Делікатність почуттів у режисера – це щось надзвичайне... Тому він зберігає й ваші ніжні почуття, які інакше мусіли б витримати жорстокий іспит, спостерігаючи брутальну зустріч брутального життя з благородним ідеалізмом, при чім в цій зустрічі брутальне життя тяжко побиває благородний ідеалізм... Тяжке видовисько!

Екран ясніє. Секретар відскочив від дверей...

З дверей виходить Інтелігент. Пригнічений і обурений. В жмені щось міцно тримає. Секретар співчутливо запитує. Інтелігент похмуро глянув на нього...

Секретарева посмішка – верх паскудства і ехидства...

Світ, знаєте, це наше уявлення!..

Інтелігент щось буркнув і пішов.

Секретар глузливо посміхнувся...

Інтелігент у себе в кабінеті. Висипав з жмені на стіл купку дрібних шматочків паперу. Сумно подивився на них. Обурено стукнув кулаком по столу, вилаявся, комусь погрозив кулаком... Сів у крісло і з обличчям людини, що її найкращі почуття глибоко ображено, взявся складати клаптики паперу.

Тяжко, дорогий читачу! Дуже тяжко! Така виняткова робота, такі надзвичайні результати цієї роботи, що ви могли бачити на власні очі – навіщо?..

Але, ні! Ідеалізму ще не знищено. Героїчна віра ще жива...

Авжеж є ще правда в радянській республіці?!

Інтелігент іде вулицею з портфелем. Його хода й вигляд усієї постаті просякнені упевненістю, що є ще правда в радянській республіці. У одного парадного спиняється і

дивиться вгору.

Вивіска: "Відповідна установа"...

Інтелігент підходить до столу якогось товариша, читає табличку над столом:

Табличка: "Товариш, якому відати належить".

У товариша, що сидить за столом, надзвичайно розумне, справедливе і приємне обличчя – до того, виразно партійне...

Товариш дуже уважно приймає від Інтелігента цілий зшиток. Швидко переглядає. Інтелігент безперервно говорить, пояснює, лементує, розкриває душу.

Товариш слухає, переглядаючи документи. Спинився на одному з них. Інтелігент гаряче підкреслює необхідність особливої уваги.

Аркуш паперу, на якому накладено в порядку шматочки подертої начальником Інтелігентової записки.

Товариш, трохи приголомшений зливою слів, люб'язно, але поспішаючи, щось говорить Інтелігентові.

Інтелігент задоволено вклоняється. Поговорив ще трохи й пішов...

Товариш, якому відати належить, серйозно взявся до Інтелігентового зшитку.

Інтелігент у своїй установі проходить до свого столика в загальній кімнаті. Хода і вираз обличчя – імператора в засланні. Інтелігент підійшов до свого столика.

Над столиком табличка: "Діловод".

Інтелігент гірко усміхнувся.

Сів у позі величного спокою...

Бо підносить нас незаслужена образа...

Мойому героєві ввижається: Море. Острів. Поперек острова напис "Св. Олена". Посередині стоїть його товариш – Наполеон... Бо аналогія ж повна. Невдячне людство не вміє цінувати своїх геніїв...

До Інтелігента, що сидить, схрестивши руки на грудях, підходить секретар. Кинув на стіл купу папірців і коротко сказав щось. Інтелігент витримано зідхає і з робленою байдужістю починає розглядати папери...

Рівно через три дні

Інтелігент виходить з парадного з вивіскою: "Відповідна установа". Вигляд обурений і цілком пригноблений. Йде поволі в похмурому розпачі...

"Облетели цветы, догорели огни"... "Опустел наш сад", "Довольно продолжать"...

– Ну, словом, ясно!

"НЕТ СПРАВЕДЛИВОСТИ В СОВЕТСКОМ ГОСУДАРСТВЕ!"..

Інтелігент за діловодським столом потонув у паперах і сумлінно працює... Екран темніє...

І все.

Кінець п'ятої частини...

Коментарі? – Ну, а навіщо? Незрозуміло, чи що?..

ЧАСТИНА ШОСТА. Особистий день інтелігента

Частина ця остання..

Ви бачили мого героя з дня його народження. Більш того – ви були присутні при його зародженні... Ви бачили його в добу щасливого ясного дитинства, трохи неспокійного підлітства, трохи бурхливої юности з її першим коханням і першим д-ром Кацем, з її роботою і байдикуванням.

Потім ви бачили молодого, повного прекрасних прагнень та кипучої енергії мужчину. Ви були присутні при урочистій події – з'єднанні його навіки з подругою життя. Ви бачили його заслужений успіх і незаслужені катастрофічні провали. Ви його бачили громадянином республіки за Тимчасового Уряду, потім РРФСР днів військового комунізму, потім гетьманства, потім УНР, потім Єдиної Неділимої, потім.. словом – громадянином багатьох республік і багатьох навіть незрозумілих форм державної організації. Ви бачили, що всюди мій герой був насамперед – льояльний, льояльний і льояльний... Врешті, в попередній частині ви бачили, які блискучі наслідки мала льояльність мого героя для радянської держави і бачили, – сумна картина – прикре видовисько невизнання мого героя, що поділив таким чином долю багатьох (але ще не всіх), подібних до нього, героїв. Не варто улещувати себе даремними надіями: наслідки цього невизнання – довгочасні. Дуже довгочасні. Я персонально так гадаю, що вони – конечні для мого героя... І коли картина не закінчилася на п'ятій частині, то це лише тому, що режисер уважав за потрібне показати вам – людину... Ви її бачили й раніш? Так, звичайно, але ж увесь час обов'язково мій герой був громадянином і виявляв себе і соціально... І режисер вам хоче показати ті години в житті мого героя, коли у нього нема нічого, крім своїх власних, хай вузьких, але найбільше цінних переживань та відчужень...

Це власне кажучи, навіть не "день", а лише вечір – стислий і сконцентрований, як і вся ця чудна картина, що має показати протягом двох годин тридцять п'ять років життя мого героя. Картина закінчується. Лишилася одна частина. Картина майже закінчилася... І давно вже я чую голоси, бачу жести, що свідчать, що, ви, мій читачу, пізнали мого героя. Я переконуюся, що ви знаєте його давно, що ви бачили його і на руках у няньки, і в школі, і в армії, і по всіх республіках, і зараз, за радянської влади... І я чую вже поодинокі незадоволені голоси, що обвинувачують режисера за непотрібність, нецікавість картини: навіщо показувати те, що всім відоме?... Я не можу навіть виправдати режисера тими міркуваннями, що якраз це й є трудніше за все: цінність роботи не завжди вимірюють її трудністю. – Можливо, що виправданням буде таке міркування: бути знайомим – це ще не значить знати. І я, крім того, гадаю, що знати треба, насамперед, свого сусіда у кімнаті, в трамваї, на службі, – того, з ким зустрічаєшся щодня... Ще є кілька думок, але – це на кінець.

А тепер – дивіться на останню картину!

Ясний, соняшний день. Людна, радісна вулиця. З дверей установи виходить Інтелігент з портфелем під пахвою. Спинився і поволі похмуро подивився навкруги...

Потемнів літній соняшний день. Затихла і спохмуріла вулиця, наповнена похмурими людьми, що ледве-ледве йдуть...

Буття визначає свідомість. А стан свідомості визначає сприймання світу. І інколи буває дуже сумно...

Інтелігент засмучений пішов вулицею.

Дружина Інтелігента чекає чоловіка на обід. Настрій бадьорий, нетерплячий.

Бо хто ще на світі може вірити в успіх чоловіка з такою безперечною, як його вірна дружина?

Дружина кинулася назустріч чоловікові. Інтелігент входить сумний, як пожарище. Дружина збентежена.

Інтелігент мовчить. Кидає портфель десь осторонь і сідає за накритий стіл. Марія Савівна не наважується спитати, боязко поглядає на чоловіка. Інтелігент нетерплячим і сердитим жестом штовхнув тарілку, щось коротко вимовив. Дружина кинулася до дверей, гукнула і йде на місце, так само боязко, скоса поглядаючи на чоловіка.

Інтелігент сидить похнюпившись, непорушно. Робить вигляд, що не помічає поглядів дружини.

Але, звичайно, він їх помічає. І вони починають дратувати його. Це зрозуміло.

Інтелігент барабанить пальцями по столу, дивиться вбік. Робить байдужий вигляд. Згортає й розгортає серветку. Починає щось насвистувати, бере виделку і ручкою її, з виглядом дуже байдужим, щось пише на скатерті. Досягає максимуму в пануванні над собою: з безжурним обличчям, як у турка під час кейфу, відкинувся на спинку стільця, насвистує щось веселе, відбиваючи такт черевиком, пальцями і похитуванням голови...

Дружина все одно збентежена і поглядає на чоловіка боязко. Інтелігентові раптом уривається терпець. Розлютувався, грюкнув обома кулаками по столу і люто звертається до дружини з запитанням...

Цілком зрозумілим, звичайно: якого вона, власне, чорта на нього витріщилася?.. Пам'ятаєте, дорогий читачу, маленьку дівчинку на кучугурі піску, що була повинна в жіночому гріху - в незнанні міри доброду?..

Отже, кохання й співчуття - речі хороші, що й казати, але тактовність, що вся є - почуття міри - краще.

Навіть кохаючи - не варт лізти в кохану душу. Річ у тому, що скидати чобіт ми не вміємо. Ми живемо в атмосфері постійного холоду, і наші чоботи стали частиною нашого тіла...

Марія Савівна здивована, мовчить, лупає очима. Інтелігент зніяковів. Пояснює свій гнів голодом. Знову жестикуляція з участю тарілок...

Служниця приносить суп. Дружина робить їй зауваження. Інтелігент також вимовив щось уразливе...

Я не скажу, що служниця чимсь винна. - А хіба мій герой винний? Хіба так уже легко знайти винного в багатьох випадках, коли людину ображають?

Дружина насипає в тарілку суп. Інтелігент підводиться. Дружина з готовністю, услужливо просить не турбуватися. Хапаючися кінчає з супом, іде до буфету,

приносить графін та чарку. Виявляє якнайбільше піклування, підсовує закуску тощо.

Інтелігент п'є, кривиться, закусує. Наливає другу чарку, п'є, ще більш кривиться. Береться до супу. Покуштував. Ще раз скривився. Посолив. Знову покуштував, знов посолив дуже щиро. Ще раз покуштував і конче розгнівався: пересолив. Різко відштовхнув тарілку, кинув ложку. Злий. Обурений. Страждає. З одчаєм наливає собі третю чарку й п'є. Скочив, кілька секунд не знає, як вилити гнів. Схопив серветку, розмахнувся з усієї сили і – впустив слабенько тут же на свою тарілку. З безнадійним, змученим і злим обличчям махнув рукою і втік з-за столу.

Марія Савівна, пригнічена, розгублена, сидить за столом і страждає. Швидко моргає очима. Входить служниця. Марія Савівна було накинулася на неї, але раптом махнула рукою й знову впала на стілець.

Завіщо? Невже за співчуття – таке природне, таке прекрасне і т. д.? Так! – Саме за те. Це інколи заслуговує на кару.

Ще раз скажу: розуміння дорожче за кохання. Особливо – за жіноче. Особливо – за отаке...

Інтелігент у себе в кімнаті з одчаєм ходить з кутка в куток. Спинився. Подивився через плече на двері.

Двері трохи відчиняються. В дверях – обличчя Марії Савівни, – несміливе й ніякове.

Інтелігент знизав плечима, Марія Савівна несміливо підходить. Спинилася на певному віддаленні. Дивиться. Вичікує...

Інтелігент раптом повертається до неї й починає розказувати – сердито й коротко...

Це – відоме психологічне явище, в такі моменти ми не говоримо, а кидаємо, шпурляємо всім тим, що нагромадилося в душі. Це явище слід би назвати розвантаженням у порядку: "на! удався!!". Не знаю, чи така назва матиме досить науковий вигляд, але вона науково точна...

Мій герой розказує:

Товариш, якому відати належить, з виглядом тупим і сердитим повертає Інтелігентові його зшиток.

Резолюція на зшиткові: "Скарга безпідставна"...

Викинув. – Тепер слідкуйте за реакцією. – Мій герой раптом зм'як. Настрій слізливий, хочеться співчуття й сентиментів... Словом – цілком природна реакція, цілком зрозуміла...

А тепер – прошу – зверніть увагу на дружину...

Вона стурбована більш ніж раніш. Це вже – реальна тривога. Жінки незрівняно реальніші від нас, чоловіків. – Отже, реальність небезпеки зміцнила настрій Марії Савівни.

Ви можете також помітити, як раптом, явно зникло її співчуття по чоловіка: – Чому? – Перше: маємо явище витиснення емоціями, народженими реальною небезпекою, тих емоцій, що їх коріння – в глибині персонального ставлення.

Це витиснення у жінки відбувається надзвичайно легко, в результаті отого самого реалістичного характеру її психіки. І даремно чоловіки на це ображаються: ця

особливість – натуральна для жінки. Нарешті – це зовсім не так уже погано...

Друга причина формулюється коротко й догматично, коли ви, товаришу-мужчино, розбиті, розчавлені, переможені – не йдіть до жінки. Особливо до тієї, що вас любить... "Із щитом, чи на ньому" – це найяскравіша в історії проява жіночої суті.

Марія Савівна обмірковує справу. Думки виразно стають щораз тривожніші. Марія Савівна сплеснула долонями й звернулася до Інтелігента.

Звичайно – цілком реальні передбачення...

Рука начальника, озброєна товстим червоним олівцем, шукає в списку співробітників прізвище Інтелігента. Знайшла і викреслила...

Я не знайомив вас досі з моїм героєм офіційно. Ви знаєте все його життя, але не знаєте першого пункту його анкети: ім'я, по батькові, прізвище...

Я і не буду вас знайомити. Кожен з вас сам знає цей перший пункт. Я не протестуватиму, коли відповідей буде стільки, скільки читачів...

Словом, Марія Савівна сконкретизувала свої страхи і в сконкретизованому вигляді виклала їх своєму героєві, з безпосередністю, що теж являє собою одну з розповсюджених жіночих ознак... Така безпосередність, з'єднана з твердістю, звичайно, річ, що заслуговує на всіляку пошану. Результати можете бачити...

Інтелігент остаточно втратив рівновагу. Ряд безпорадних жестів – гнів, страждання, розпач, безсилля. Схопився руками за голову, кинувся в фотель. Схоплюється, ступає кілька кроків по кімнаті. Раптом повертається до дружини. Простягає обидві руки, щось говорить з гіркою доганою. Не договорив, знову повернувся спиною, знову схопився руками за голову. Розпачливий жест рукою в бік дружини: "залиш мене самого!.."

Бачили? – Поведінка, що заслуговує на всіляку пошану, – зовсім не завжди має хороші наслідки.

Мій герой переживає дуже складний настрій. Він, стурбований реальними передбаченнями дружини, бо й сам про них думав давно. Це ж – зрозуміла річ, зрозуміла для всіх, крім... дружини... Мій герой справедливо обурений і ображений: так просто ж було їй зрозуміти, що говорити про це – груба нетактовність. Він мав цілковите право чекати на співчуття, на ласку, на заспокоєння...

І ще раз скажу: розуміння дорожче за кохання...

І ще раз скажу: не йдіть до жінки, коли ви переможені...

Особливо – не йдіть до жінки, що вас кохає... Все це я повторюю для того ще, що хоч би ви прочитали сто "Інтелігентів", все одно ви на ці істини на практиці не зважатимете. Не тому, звичайно, що ви тупі й зрозуміти не можете, а тому, що не можна людину переконати в тім, у що вона вірити не хоче...

Куди ж іти? – Це ви запитуйте... А хіба обов'язково треба йти? – Це я запитую...

Коли треба – ідіть до жінки. Кажуть люди давно, що за найкращого товариша для чоловіка може бути лише жінка...

Шукайте. – Чи знайдете? – Мабуть, ні. Саме тому – шукайте. Беріть приклад з мого дорогого героя.

Марія Савівна схвильована й ображена...

Річ проста: говорять і навіть думають вони приблизно однією мовою, але відчують – цілком різно. Оце й є причина...

Ми ставимося до нашого мислення з величезною офіційною повагою. Ми часто буваємо щиро переконані, що наш хазяїн – мозок. – Це тільки тому, що в нас його ще мало. Так мало, що дуже багатьом удається впевнити себе, що його багато. Не вірте навіть собі в цьому. – Це небезпечна помилка...

Більшість людей процес відчуття називають здебільшого "думання". Чи звернули ви увагу на те, як надзвичайно часто ми чуємо навколо себе слова: "я думаю". Можна подумати, що ми живемо вже в справжньому світі розуму. Не вірте. Дев'ятсот дев'яност дев'ять чоловіка з тисячі думають дуже рідко. Але вся тисяча постійно, безперервно щось та відчуває...

Тільки три стихії здатні створити спільну мову почуттів: страх, пристрасть, голод... Відома річ, давно відома, але практичних висновків робити з неї люди не хочуть. Тим гірше. Проте – товкти воду в ступі як відомо, багато хто вважає за роботу благородну... Мій герой – не сам. Далеко не сам!

Інтелігент кинувся в крісло спиною до дружини. Кинув голову на спинку. Знову махнув рукою: "йди!" Дружина було ступила крок вперед. Зупинилася. Тихо обернулася й глибокозасмучена і ображена вийшла з кімнати...

Хмарка

Цей епізод, що має назву остільки поетичну, можливо, здається вам трохи несподіваним. Не поспішайте з висновками, хоч вони й очевидні. Правильніше – не поспішайте з висновками саме тому, що вони очевидні. Очевидність часто буває річ дуже непевна.

Інтелігент підвівся. Коротко глянув на двері. Трохи потягнувся, поправив піджак, подивився на годинник.

Підійшов до дзеркала, поправив краватку, нахилився ближче до дзеркала, подивився на ніс. Ніс блищить.

Інтелігент бере на пухівку пудри. Ударив злегка пальцем по пухівці і збив зайву пудру. Хмарка пудри повільно сідає на долівку.

Інтелігент дбайливо пудрить ніс і підборіддя. Марія Савівна в спальні сидить у кріслі з хусточкою біля очей. Витерла очі й ніс, підійшла до туалетного столика.

Марія Савівна бере на пухівку пудри. Ударив злегка пальцем по пухівці й збила зайву пудру. Хмарка пудри повільно сідає на долівку.

Марія Савівна дбайливо пудриться перед дзеркалом.

Інтелігент перед дзеркалом одягає капелюха. Ще раз пильно оглянув себе, поправив краватку. Провів рукою по щоках.

Марія Савівна мастить помадкою губи. Раптом обернулася вбік дверей.

В дверях стоїть Інтелігент з дуже драматичним виразом обличчя й всієї постаті.

Коротко вимовив щось, вийшов і рішуче зачинив двері.

Марія Савівна здригнула. Інтелігент виходить з парадних дверей. З усієї сили грюкнув дверима.

На туалетному столику Марії Савівни задрижали порцелянові та скляні дрібниці. Один тонкий високий флякончик впав.

Марія Савівна здригнула ще раз і знову притиснула хусточку до очей.

Інтелігент рішучою ходою йде вулицею...

Ну – ось... Висновки з цього всього такі очевидні, що я їх і робити не буду. Висновки ці цілком неправильні. Чи знайомий вам вираз: "розгойдувати життя, як гойдалку"? – Звичайно, ні, бо його ще ніде не надруковано...

Уявіть собі, що у вас в кишені повно червінців та всякої іншої валюти, і що ви – один у самому центрі пустелі Сагари, і що вам страшенно хочеться їсти й пити. – Ви, напевно, будете незадоволені. Уявіть собі, що ви зовсім не в Сагарі, а в звичайному нормальному місті, і що вам дуже хочеться їсти, і що в кишенях у вас порожньо. Ви, напевно, теж будете незадоволені... Другий тип незадоволення має ознаку масовості і тому поширюється й на мого героя... Економічна термінологія чудово годиться і для нашого психічного життя. Звичайно – це не поетично, але я, на щастя, не поет (між іншим, як приємно, знайомлячися з новим видавництвом і відповівши "ні" на схвильоване запитання голови правління: "ви, сподіваюсь, не поет?", – чути полегшення зідхання і бачити, як зникає тривога з симпатичних очей голови правління!). – Купівля, продаж, валюта, ціна, зиск, збиток, криза перепродукції та збуту, вишукування ринку і т.д. – все це чудово придатне для визначення основних проявів нашого психічного життя в наших взаєминах з нашими близькими...

Як відомо – цінність речі не є щось абсолютне. В людській психіці, напр., радість розцінюється дуже низько, і ділитися нею ми згодні з ким завгодно: з кондуктором трамваю, з дружиною, з бухгалтером установи, куди ви прийшли по гонорар, і з хазяйкою яток з цигарками... Всяке ж паскудство, навпаки, розцінюється дуже дорого. – І в цім разі трапилася досить звичайна річ: Марія Савівна не дала моєму героєві тієї ціни, що він назначив за свій товар.

Всякі розумові елементи істоти людської теж мають розцінку найрізноманітнішу. Власні такі елементи у тих, у кого вони з'являються лише коли-не-коли, – дуже високо. Чужі – лише зрідка розцінюються дуже високо. – Отже, Марія Савівна теж не одержала зазначеної ціни...

При чому тут "розгойдування життя, як гойдалки"? – Зараз... Річ у тому, що є ще й третій тип незадоволення з життя. Це тоді – коли не тільки валюти немає, але й купувати нічого. Коли крамареві не то що не дають потрібної ціни, але й товару у нього немає...

А процес купівлі-продажу – це все життя. Кожну секунду ми щось продаємо. В дану хвилину, наприклад, я продаю себе вам. Ви купуєте. – Частіше – це навіть доісторична метода торгівлі: обмін. Наприклад, коли ви будете говорити про цей роман з вашою коханою, перед якою ви мусите особливо тонко мене виляти – це буде типовий обмін. –

"І так всю жизнь".

Так ось, недостатність на даному ринку і краму, і грошей, в порівнянні з потребою в них, і спричиняє те, що зветься "розгойдуванням життя". – По суті це щось подібне до "театру для себе", або утворення "бронзових" підприємств. Німці б назвали це явище "Ersatz-життям"...

Витонченій, інтелігентній душі властиві великою мірою прагнення до могутніх, глибоких і тонких переживань.

Але не завжди ж матеріал для нас є під рукою, та й де ж взяти потрібні для цього могутні пристрасті, жагучий темперамент і інші засоби? Порятунком – "розгойдування" – найпрекрасніше досягнення рафінованої інтелігентної душі.

Ще раз попереджую проти спішних висновків. – Ця гра є цілковита щирість. Інакше ж яка рація грати? Це – творчість, височінь якої іноді стає надлюдська, божественна, бо, проти всякої логіки, високо культурна тонка людина може творити речі з нічого, точнісінько, як Бог створив всесвіт!

В більшості випадків уживають методи психічного мікроскопу. Щиро рекомендую. В крайнім разі – хоч добра люпа: і через неї розглядаючи маленький прищ, можна уґрунтувати свою певність того, що у вас рак чи саркома... Прекрасна причина для трагедії, найвишого з театральних мистецтв!

Театр для себе – гра, звичайно. Але в цій грі витончені душі досягають висоти, неприступної для жадного актора звичайного театру. На жаль, ці досягнення лишаються невідомі для людства. Часто навіть – для партнера...

Як бачите, я був правий, попереджуючи вас проти спішних висновків...

Мій герой – справжній майстер цього рафінованого мистецтва "розгойдування", створення блискучих психічних афер, бронзових страждань... Прекрасне, надзвичайне мистецтво! – Скажіть, що може бути кращого, як трагедія, що дає можливість пережити всі високі й благородні почуття справжньої трагедії, і що її можна в усякий момент ліквідувати таким приступним для всіх трудящих засобом, як звичайна пудра?

Я сам відповідаю – нічого! Є ще одна відміна цієї гри. Її назва трохи незграбна, але я не зумів добрати кращої: "підкидати догори курча і чекати, що воно полетить орлом"... До цієї відмини мій герой береться зараз...

Рідна душа

Невеличка скромна кімнатка. На канапці, забравшись на неї з ногами, сидить з книжкою дівчина років двадцяти. Гарненька. Відірвалася від книжки, обернулася в бік дверей і весело гукнула "заходьте". Не підводячися з канапки, потяглася назустріч Інтелігентові. Ніжний, довгий поцілунок.

Інтелігент сідає на канапку. Запалює цигарку...

По виразу його обличчя, по його руках, ви бачите, що він – це чесний, розумний чоловік, якого не розуміють, гнітять, цькують... Роля красива, меланхолічна. – Правда, зараз ніхто не наважиться сказати, що мій герой грає ролю, бо ви всі знаєте, що мій

герой і справді таки такий чоловік... В усякім разі, пам'ятайте твердо, що, не забувши, що наш ґрим є ґрим, не забувши про люпу між вашим оком і маленьким прищем – ви не досягнете успіху... Правда, ви ніколи не забудете про те, що тримаєте в руках люпу, – але ж у цьому головна вигода цієї гри!..

Дівчина стурбована інтелігентовим настроєм, голубиться до нього, розпитує. Інтелігент гірко всміхнувся, безнадійно махнув рукою. Дівчина домагається. Інтелігент швидко поступається, починає розказувати. Як завжди, скоро захоплюється, ораторує...

Чому він так охоче розказує зараз те, про що не хотів розказувати вдома?.. Наївне запитання! – Аджеж цей епізод називається "рідна душа"!..

Інтелігент говорить.

Повторюються кадри виступу Інтелігента на загальних зборах з доповіддю про раціоналізацію. Але Інтелігент в цих кадрах ще більш надхнений, а слухачі ніяк не сплять. Навпаки – вони уважні, а дехто й захоплений...

"Раціоналізація".

Інтелігент ораторує в кімнаті у дівчини. Дівчина слухає уважно й серйозно.

"Нормалізація".

Інтелігент говорить. Дівчина намагається слухати уважно.

"Стандартизація".

Дівчині стає трудно бути уважною.

"Фордизація".

Дівчина розглядає власні руки.

"Тейло..."

Інтелігент раптом подивився на руки дівчини. Дівчина нігтем мизинця чистить ніготь на другій руці.

Дівчина, як тільки Інтелігент зупинився, раптом розняла руки. З невинним і уважним виразом обличчя швидко підвела голову. Маленька павза. Інтелігент підібрав губи. Помовчав і починає говорити знову – трохи стриманіше...

"Тейлоризація".

Дівчина чемно дивиться в рот Інтелігентові. Інтелігент знову потроху розходитьсся.

Дівчина вмостилася якнайзручніше. Дивиться невідступно на Інтелігента. На обличчі щира нудота. Інтелігент гаряче говорить.

З'являються найскладніші таблиці, діаграми, графіки.

Інтелігент витягає бльокнот і олівець і починає креслити, пояснюючи...

Дівчина знову змінює позу. Вигляд безнадійно нудний... Раптом з'являється рятівна ідея. Дівчина схоплюється, доторкується рукою до Інтелігентового плеча й біжить у другий куток кімнати.

Інтелігент, зупинений на півслові, спантеличений і ображений.

Дівчина повертається з коробкою цукерок. З веселим виглядом влаштовується зручненько поруч Інтелігента. Вибирає собі цукерку і кокетливо частує Інтелігента. Інтелігент махнув рукою. Усмішка, просякнена гірким, але мужнім стражданням.

Знизав плечима (що там, мовляв, розказувати – нецікаво, видно)... Дівчина протестує, кокетує, ласкавиться, робить обличчя маленької дівчинки.

Інтелігент знову поступається. Знов починає говорити.

Це – вимога гри.

Знову пливуть діаграми, графіки, таблиці.

Дівчина зібралася вся докупки, як кошеня, влаштувалася дуже зручно, поклала голову на плече Інтелігентові. Коробка з цукерками в неї на колінях. Інтелігент ораторує, обурюючися, жаліючися, просякнений відчуттями невизнаного генія. Дівчина час од часу скоса поглядає на нього, обережно вибирає цукерку за цукеркою й кладе їх у рот. Вигляд у неї цілком спокійний – влаштувалась... Інтелігент її обличчя не може бачити, і тому вона цілком перестала слухати і обмежилася цукерками.

Раптом обоє глянули на двері: Інтелігент – з надзвичайно незадоволеною фізіономією, а дівчина – з виразною радістю. Вона відсунулася від Інтелігента, спустила ноги з канапки.

Входить типовий "молодой человек". Одягнений з претензією на шик. Фатуватий, самовпевнений, підкреслено – спритний. Очевидно з першою візитом: коротко оглядає кімнату. В руках – квіти, які він з розв'язною граціозністю передає дівчині.

Дівчина схопилася, гостинно вітається, бере квіти, задоволено дякує. "Молодой человек" вклоняється ще розв'язніше.

Інтелігент сидить похмурий, ображений всім виглядом нового гостя, кожним словом і жестом дівчини.

Це дуже звичайний випадок в людській трагічній практиці. Ви пропонуєте тканину прекрасного благородного малюнку і раптом шматок бездарно розмальованого маркізету притягає увагу вашої покупниці. Я знав продавців мануфактурних магазинів, які щиро страждали в таких випадках. Бо неприємно відчувати презирство до покупця, а особливо коли це жінка...

Курча, як його не підкидай угору, не хоче летіти орлом. Це закономірно, звичайно, але не завжди втішно... Взагалі мушу сказати одверто, – ця гра завжди кінчається програшем...

Дівчина знайомить гостей. "Молодой человек" – люб'язний з відтінком фамільярності. Інтелігент – церемонний.

Дівчина сіла знову на канапку, "молодой человек" – на стілець біля канапки. Розмова. Інтелігент у ній участі не бере. "Молодой человек" шикарно залицяється до дівчини, не звертаючи жадної уваги на Інтелігента. Дівчина задоволена, весела, всміхається, кокетує.

Інтелігент сидить мовчки, витягнувшись, з кам'яним лицем.

"Молодой человек" розповідає про щось дуже веселе. Дівчина весело сміється.

Інтелігент похмуро підводиться. Витримано, по-світському вклоняється. Дівчина простодушно стурбована, щиро незадоволена. "Молодой человек" встав, чекає. Інтелігент категорично відхиляє прохання дівчини. Дуже ввічливо прощається з "молодым человеком". Виходить. Дівчина йде за ним.

"Молодой человек" сів, зробив задоволене обличчя, підморгнув сам собі.

Я точно не знаю, звичайно, бо дуже мало знайомий з цим "молодым человеком", але гадаю, що він не має на увазі гратися в курча. Він належить до категорії тих людей, які добре знають, що найбільш приємна річ, на яку здатне курча, – це бути з'їденим у засмаженому вигляді (в сухарях або о-натюрель). Особливо – коли з салатою та з молоденькими огірочками...

В передпокої напівтемно. Дівчина ласкаво голубиться до Інтелігента, дивиться на нього знизу вгору. Інтелігент мовчки, холодно, повертає вимикач. Засвітилась електрика. Дівчина відійшла. Інтелігент бере з вішалки капелюха, ще раз підкреслено чемно вклоняється. Дівчина робить ще одну спробу вблагати його. Інтелігент відповідає дуже уразливо, показуючи рукою в бік її кімнати.

...В її кімнаті "молодой человек" регоче, як йолоп.

...Дівчина зажурена, ображена, Інтелігент ще раз вклоняється, виходить. Дівчина кілька секунд стоїть непорушно, потім підходить до дзеркала біля вішалки.

В дзеркалі дуже засмучене, ось-ось заплаче, обличчя дівчини...

Ще одна хмарка

Дівчина з кишені пальта дістає пудреницю.

Набирає пудру, злегка вдарила пальцем по пухівці, щоб збити зайву пудру. Біла хмарка повільно сідає на долівку. Дівчина уважно пудриться...

Екран потемнів. Павза. Гра в курча закінчилася так, як і мусіла закінчитися...

Безглузда гра, правда? Для ідіотів гра, так? – А ви, дорогий читачу, твердо певні, що вмієте відрізнити курча від орла? Твердо? Даремно...

Гра в курча кінчилася. Дальші події починаються з цитати з Достоевського, а далі будуть ще цитати з інших авторів...

"НАЙГІРШЕ ЛЮДИНІ, КОЛИ ЇЙ ІТИ НІКУДИ"...

Утилітаристи, вузькі люди, позбавлені фантазії, урбаністи та інші продукти 20 століття можуть запитати: "а навіщо, власне, ходити"? Що їм скажеш? І говорити нічого не буду!

Цілий ряд кадрів: Інтелігент похмурий без цілі вештається вулицями. Кадри раз-у-раз темніють. Сутечіє. В останніх кадрах засвічуються вечірні вогні...

... "ДОРОГА В ЖИЗНИ ОДНА"...

Пивна середнього ґатунку. Багато відвідувачів. Інтелігент сидить сам біля столику. Сумно п'є пиво. На столі чотири пляшки.

Циферблат стінного годинника показує 10 годину.

Музика: скрипник і піяніст. Скрипник грає щось дуже веселе, як уважати на рухи всього тіла, але обличчя його залякло в постійній тупуватій журбі і очі втупилися в одну точку.

Окремі столики. Здебільшого їх зайнято громадянами пролетарського походження. Один-два червоноармійці. Женщини в хусточках. Різною мірою весело – залежно він

кількості пляшок на столі. Окремо – солідна пара: літній гладкий дядя нетрудового вигляду, мабуть, крамар з базару, його суха, сварлива супруга. Супруга невтомно пилить і шпигає. Чоловік цілком байдуже діловито п'є пиво. На столі з півтузенья пляшок.

Інтелігент уже розм'як. На столі теж шість пляшок. Оглядає публіку.

На певному шаблі заголення благородної душі, що його створює благословенна сила алкоголю, людина виправдує твердження Аристотеля щодо свого суспільного характеру...

Мій герой – шукає людину... Не думайте, що Діоген монополізував цю професію...

"Дорога в житті одна"...

Музика грає. Скрипник допомагає собі всім тілом. Очі однаково безнадійно журливі. Піяніст теж захопився зворушливістю романсу.

Серйозна проблема...

Ресторанна музика йшла власними шляхами, що ніякими революціями та війнами не визначалися жадною мірою.

Це – окремий, чарівний, автономний світ.

Не так давно розніжували серця наших батьків ніжні "хризантеми". Не так давно прекрасні душі переживали прекрасні достоевські "надриви". Із такого ґрунту вирости чудесні ароматні квіти. Квіти 20 століття. Їх аромати – дхнуть сучасністю, дхнуть останнім днем... "Останнім криком моди"... Я сподіваюся, що останнім...

Ви мусите пам'ятати, мої старші читачі, рафінованого творця, генія нової музики, – незабутнього автора пальців, що дхнуть ладаном. Ви мусите пам'ятати захоплення кокаїнеточками – яке ж бо вишукане, надзвичайне слово! Ви мусите знати, відчувати цей аромат спирту, кокаїну, опію і обов'язково мерця, з якого вже почала бігти сукровиця. Загострений, тонкий аромат, створений мистецтвом згідно з точним соціальним замовленням витончено культурних постійних відвідувачів ресторанів! – А пам'ятаєте Антільські острови? Яка прекрасна, таємна, зворушлива екзотика! Геніальне передбачення смаків: наша ресторанна сучасність – це Марсель, Париж, Африка, Батавія, – це апаші, циліндри, манто, Філібери, колоніальні красуні, ножі, "Лахміття серця" і "Дорога в житті одна"...

– Таки, справді, одна!..

Товаришу інтелігентний читачу мій, не кажіть мені, що вам в ресторані Скрибін більш подобається, ніж "Лахміття серця"!..

Товаришу, всіх інших ґатунків, читачу мій, коли ви по ресторанах не буваєте, все ж таки не обвинувачуйте мене в тому, що говорю про дрібниці. Це не дрібниці. Мелодійний, безперервний ряд – Марселі, Філібери, танго, джаз-банди, фокстроти, чарлстони – це мелодійний музичний акомпаньямент життя, 5/6 культурного життя. Хто скаже, що акомпаньямент поганий. Рафінована культура визначає рафінований шлунок. Рафінований шлунок вимагає рафінованих страв. Рафінований шлунок – це

попсований шлунок. Він нічого, крім речей напівпережованих, перетравити не може. І вихід створило мистецтво... Не лякайтеся батавських ножів і сен-жерменських апашів, і колоніальних гетер! Суть проста, проста, як каша, – суті й зовсім немає: самі оздоби. А їх не їдять... А важкий хліб життя захований під цими оздобами, пережований дбайливим мистецтвом, – точнісінько, як ніжна мати на селі пережовує шматок хліба для своєї дитини, загортає цю кашку в ганчірку, прокушує дірочку і заспокоєна йде працювати, знаючи, що дитина не вдавиться і буде сита. – Не бійтеся за рафіновані шлунки ще й тому, що вони все одно вже безнадійно попсовані!.. "Дорога в життя одна"...

До речі, музика й досі ще грає цю чудесну річ...

Інтелігент зажурено оперся головою на руки. Похитується в такт музиці. Встає і трохи непевними кроками йде вглиб пивної.

Музика експресивно доводить, що дорога в житті одна.

Обідрані двері. На ній невмілий напис якимось квачем: "Уборная".

Музика грає. Музиканти надзвичайно експресивні... Інтелігент вертається до свого столика. Біля столика зустрічається з якимось новим гостем: або більярдний шахрай, або просто дрібний злодій. Він шукає очима вільного місця. Інтелігент зраділо пропонує йому місце біля свого столика. Садовить. Сідає сам. Енергійно стукає по столу кухлем з пивом. Сердечно розмовляє з новим другом. Раптом схаменувся, схопився, офіційно рекомендується.

За столиками навкруги настроїв щораз кращає. Кількість пляшок збільшилася... Відміни за столиком нетрудових супругів обмежилися лише кількістю пляшок.

Інтелігент виливає душу перед новим другом. П'яний і п'яно щирий. Друг справно наливає собі й п'є. Слухає без особливої зацікавленості. Підтакує... Покликав офіціанта й дав замовлення.

Інтелігент розказує, сердечне й разуче. Пенсне труситься...

Оповідання, звичайно, не дуже послідовне... Реалістичну школу створено людьми, що не п'ють нічого, крім нарзану...

Марія Савівна... Доповідь Інтелігента... Ляльки з громадської війни... Рідна душа... "Молодой человек"... Товариш, якому відати належить... Діаграми й графіки... Напис: "Діловод"... Серветка в супі... Німецька рогатка... Знову діаграми...

Друг дбайливо п'є пиво й їсть сосиски. Не слухає, але підтакує. Наливає собі й Інтелігентові. Чаркуються. П'ють. Інтелігент повісив голову, помовчав. Підвів голову, стиснув руки на грудях, покрутив головою й гукнув на офіціанта. Виймає з гаманця карбованця, дає замовлення музиці...

Між іншим, рідкий випадок цілком конкретизованого соціального замовлення. Звертаю особливу увагу критиків та теоретиків мистецтва...

Годинник на стіні показує 12 годину.

..."В лохмотьях сердце... а в этом сердце столько страсти"...

Музики грають дуже виразно.

Інтелігент виливає рештки душі. Найвищий щабель п'яної щирости. Друг його

зовсім не слухає: він приємно випив, закусив, повеселішав, розглядає публіку і лише коли-не-коли підтакує...

Ряд ще більш незв'язаних уривків з попередніх кадрів, що показували всякі нещастя Інтелігента...

Власне кажучи, це теж гра в курча. Але благословенна міць алькоголю допомагає твердій вірі в справжнього орла...

Інтелігент конче розм'як, схилився на мокрий стіл. Плечі трусяться. Друг подивився на нього, пожував губами, одяг картуза, вдарив Інтелігента по плечі. Той тільки крутнув головою. Друг здвигнув плечима й пішов.

Музика грає надзвичайно виразно.

Пивна вже напівпорожня... Настрій на решті столиків теж підупав...

Між іншим – це закон. Останніми, здебільш, лишаються компанії найменш веселі.

Музика дограє останні такти. Інтелігент гаряче плече в долоні. На обличчі страждання.

Скрипник укладає скрипку в футляр. Піяніст зачинає піяніно.

Інтелігент знову йде між столиками вглиб пивної.

Занятих столиків лишилося зовсім мало.

Інтелігент вертається до свого столика. Важко сідає. Деякий час сидить, тупо дивлячися на пляшку. Стукає офіціанта. Замовляє. Офіціант вагається: пізно. Інтелігент витягає гаманця, розплачується, дає на чай. Офіціант згоджується, приносить ще пару пива.

Це той випадок, коли говорять: "душа потребує".

Біля столика, поруч піяніна, скрипник і піяніст. Піяніст допиває пиво й збирається йти. Скрипник з безнадійно зажуреними очима жадібно їсть сосиски.

Інтелігент сидить непорушне, не відриваючи очей від кухля з пивом.

Стінний годинник показує 1 годину.

Всі столики порожні. В повітрі непорушно стоїть холодний дим тютюну. Лямпочки вгорі розпливаються в тусклих авреолях. В глибині, за буфетом, що майже розтанув у димній імлі, постаті буфетника й офіціанта втомлено зводять розрахунок. Лямпочок декілька, горять тільки вгорі. Кожна лямпочка від кожного стола і від кожного стільця дає тінь на брудній заплъованій долівці, густо засипаній недокурками. Столи мармурові, на залізних ніжках, залиті пивом. Віденські стільці стоять біля кожного столика в випадкових позиціях, як їх поставили, ідучи з пивної відвідувачі. З дальнього кутка кімнати, від піяніна до дверей пройшла темна, суха, згорблена постать скрипника з футляром під пахвою. Інтелігент, що сидів у другому кутку, важко підводиться і непевними кроками теж іде до дверей... Пивна порожня... Екран поволі темнішає...

Це визначає кінець епізоду... Одного з багатьох подібних, певна річ... Черговий епізод такий звичайний, що я навіть не знаю, навіщо, власне кажучи, режисер вмістив його в картину... Проте, всі епізоди цієї картини теж цілком звичайні...

"Мужчина, дайте папіроску"

Інтелігента на вулиці спиняє дівчина, дешево одягнена, на вигляд стомлена й голодна. Інтелігент дає цигарку, запалює сірника. Інтелігент ввічливий і фамільярно ніжний навіть. Умовляються...

Ви бачите, що мій герой не зрікається своєї прекрасної мрії – знайти Людину. Ви бачите, що він, не маючи ліхтаря, запалив сірника і, напевне, побачив те, що потрібно. В усякім разі він роздивився, що дівчина ще дуже молода. А молодість... ну, це ж само собою ясно!..

Інтелігент виймає гаманця, лічить готівку. Очевидно – мало, бо Інтелігентові ніяково.

Дівчина спочатку висловлює презирство, потім починає лаятись. Інтелігент заховав гаманця і робить спробу вплинути на дівчину якимись то, як видно, благородними словами і власним виглядом. Дівчина лається.

Інтелігент робить обурене обличчя, відвертається презирливо, оглядає дівчину через плече, здвигує плечима і з виглядом якнайдостойнішим іде геть.

Дівчина вслід люто лається... Екран темніє...

Коментарії непотрібні? – Сподіваюся, ні.

Зверніть тільки увагу на нетактовність життя, на його нечулість, взагалі – на нехудожність, ви могли б бачити разючу картину широкої й глибокої душі, що кидається з розпачу в безодню розпусти і т.ін., – брак якихось 60 коп. позбавив вас цієї яскравої сторінки...

Картина, як кожна хороша картина, має в кінці поцілунок у діафрагму...

Марія Савівна в спальні. Лежить в ліжку й читає.

Інтелігент улазить у кімнату. Намагається триматися твердо. Акуратно вішає капелюха.

Сідає на стілець біля ліжка. Деякий час мовчить, спершися в глибокій тузі головою на руку. Марія Савівна схвилювано і ніжно запитує. Інтелігент пересів на ліжку й заховав голову в неї на грудях.

Марія Савівна зворушена, гладить його по голові. Інтелігент обіймає Марію Савівну. Довгий поцілунок. Діафрагма.

Кінець шостої частини.

Епілог

Не дивуйтесь, коли побачите зараз знайомі і навіть вже трохи забуті (бо ви їх бачили години за дві тому) обличчя й події...

Обличчя матері на подушках кидається в смертельних муках...

Це – Марія Савівна. Але вона якось чудно подібна до матері Інтелігента... Мабуть, заради режиму економії, обидві ролі грає одна актриса.

Батько після особливо дикого крику, знесилений, в розгубленому розпачі оглядає

кімнату. Хоче перехреститися на порожній куток. Крик за дверима. – Батько відчаяно махнув рукою й знову забігав з кутка в куток.

Це – мій герой. Подібність до свого батька – цілком зрозуміла... Тільки ікон у мого героя немає...

Лікар нахилився й підводиться з кліщами в руках.

І навіть лікар – точнісінько, як той. Це – вплив професії.

Інтелігент біля ліжка разом з лікарем і фельдшеркою. Второпав, врешті. Не знає – чи кинутися до дружини, чи розцілувати лікаря, чи фельдшерку. Випростався, подивився вгору і перехрестився широким хрестом.

Обличчя немовлятка, нещасного й миршавого. Гірко плаче...

Екран темніє...

Примітка

Сатиричний роман Левона Лайна "Інтелігент" вперше був надрукований у харківському часописі "Нова генерація" №№ 1-3 (1927), 1-8 (1928). 1929 року (у рік смерті автора) роман було перевидано окремою книгою харківським же видавництвом "Пролетарій", де на обкладинці були надруковані вже справжні ім'я та прізвище автора: під псевдонімом Левон Лайн цей роман написав український письменник Леонід Гаврилович Скрипник (1893-1929).

Не дивно, що цей роман автор стилізував під опис фільму (тому і класифікував його як **"Екранізований роман"**). Адже Леонід Скрипник був досвідченим фахівцем у справі кінематографії та фотографії. Зокрема працював на Одеській кінофабриці. Після смерті свого чільного автора журнал "Кіно" навіть запровадив премію його імені: "Щоб увічнити пам'ять цього першого теоретика кінематографії революційної України, журнал "Кіно" призначає щорічну премію ім. Леоніда Скрипника за найліпшу, українською мовою писану статтю чи книжку з теорії революційного кіномистецтва, що вийде протягом року".